

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR

Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR

František Kočiš

REDAKČNÁ RADA

Ferdinand Buřfa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepková 26

OBSAH

J. Findra, Funkčná vyváženost výrazu v náučnom texte	257
J. Mlacek, O spôsoboch vzniku frazém	268
D. Augustinská, Funkcia opakovacích konštrukcií v umeleckej próze	278
J. R. Nižňanský, <i>Greft</i> – vinohradnícke apellatívum a toponymum	288

DISKUSIE

F. Kočiš, Vetný rozbor ako metóda vo vyučovaní skladby	295
J. Jacko, Genitív mužských pomnožných miestnych názvov v spis. slovenčine	302

SPRÁVY A POSUDKY

Konferencia o sémantike v Smoleniciach. S. Ondrejovič	309
Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. J. Ružička	313
FINDRA, J. – GOMBALA, E. – PLINTOVIČ, I.: Slovník literárnovedných termínov. J. Mlacek	315

ROZLIČNOSTI

Campania – Kampánia. L. Dvonč	317
Cyrlometodejský, cyrilometodovský, či cyrilometodský? L. Dvonč	319

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 45 — 1980
ČÍSLO 5

Ján Findra

FUNKČNÁ VYVÁŽENOSŤ VÝRAZU V NÁUČNOM TEXTE

Základnými pojmami, s ktorými budeme v tejto úvahe pracovať, je informačná nasýtenosť a zrozumiteľnosť textu.

Informačnou nasýtenosťou textu rozumieme objem (šírku a hĺbku) sémantického obsahu vety a celého jazykového prejavu. Vychádzame pritom z tézy o komunikatívnej funkcii jazykového prejavu (Daneš, 1968), že totiž každý správne vybudovaný jazykový prejav vždy nesie istú informáciu, ktorú niekto (expedient) niekomu (percipient) sprostredkúva. Rozsah povrchovej štruktúry textu však nemusí byť priamo úmerný objemu informácie (porov. Chomského výklad o vzťahu medzi povrchovou a hĺbkovou štruktúrou vety; Chomsky, 1970). To je vec známa aj z bežnej praxe. Svedčia o tom výroky typu „veľa hovorí, málo povie“, „je rozvravený“, „hovor k veci!“ a pod. Z hľadiska jazykovej formy sa v tejto súvislosti hovorí o šírke a úspornosti výrazu (Jedlička, 1970).

Pokiaľ ide o vzťah medzi jazykovou formou vyjadrenia a obsahom informácie, informačnou nasýtenosťou textu rozumieme stupeň sémantickej „monumentalizácie“ vyjadrenia. Informačne nasýtený je potom taký text, ktorý ako celok (i jeho jednotlivé časti, zložky) nesie maximum údajov (myšlienkových obsahov). V informačne nasýtenom texte je obsiahnutý veľký objem informácie (o tomto pojme pozri Wells, 1965). Je to text obsahovo, myšlienkovito bohatý a pritom výrazovo koncentrovaný. Význam (obsah) v ňom dominuje nad výrazom.

Obsah pojmu zrozumiteľnosť textu stancujeme intuitívne. Existujú síce metódy na meranie zrozumiteľnosti textu, pretože sa v ňom vyskytujú také prvky, ktoré ako fyzické veličiny sú merateľné. To umožnilo J. Mistríkovi vypracovať vzorec na vypočítanie relatívneho stupňa zrozumiteľnosti. Cieľ nášho príspevku však nevyžaduje, aby sme zrozumiteľnosť textu vypočítali-

vali štatisticky. Oveľa dôležitejšie je pre nás Mistríkovo zistenie, že a) stupeň zrozumiteľnosti textu je podmienený subjektívne, ale horná hranica zrozumiteľnosti je limitovaná hlavne objektívnymi štýlotvornými činiteľmi; b) stupeň zrozumiteľnosti textu ovplyvňuje frekvencia istých lexikálnych a syntaktických prostriedkov (Mistrík, 1977; tam aj ďalšia literatúra).

Problém zrozumiteľnosti textu je prvotne spätý so sémantickým aspektom textu, no v podstatnej miere súvisí aj s pragmatikou textu. V tejto súvislosti je výhodné vychádzať zo schémy expedient – text – percipient. Expedient orientuje tok informácie aj s ohľadom na percipienta napr. už tým, že odstupňuje zložky informácie podľa dôležitosti, hierarchizuje ich a pod. (porov. v tejto súvislosti výklady van Dijka (1978) o pojme fókus a o akte fokalizácie ako funkcii výberu). Toto má rozhodujúci význam nielen pri vecných textoch, ale aj pri textoch, v ktorých sa dominanty estetickej informácie kódujú predovšetkým na princípe kontrastu (pravdaže, v umeleckých textoch problém zrozumiteľnosti textu ustupuje bokom, resp. je determinovaný estetickým zameraním vyjadrenia). Ohľad na percipienta (v teórii štýlotvorných činiteľov sa v tejto súvislosti hovorí o zreteľi na adresáta, porov. J. Mistrík, 1977) je dôležitý nielen preto, že cieľom komunikácie je dať mu primeranú (úplnú) informáciu. Zreteľ na adresáta má vplyv aj na jazykové stvárnenie informácie v jazykovom prejave. Autorovi záleží na interpretovateľnosti jeho textu, lebo iba tak sa jeho informácia dostane k adresátovi v relatívne primeranej a ucelenej podobe. Zrejme z týchto príčin je expedient spätnou väzbou simultánne aj percipientom: v čase tvorby jazykového prejavu sa s ním intuitívne konfrontuje a vzhľadom na to vyberá a využíva jazykové a kompozičné prostriedky (apriórne sa pritom predpokladá, že zároveň má logicky utriedené myšlienky, ktoré chce „vysielať“). V takomto zmysle sa zreteľ na adresáta, resp. snaha expedienta vytvoriť interpretovateľný (dekódovateľný, a teda zrozumiteľný) prejav hodnotí z pozície percipienta ako zrozumiteľnosť textu.

Vzťah medzi informačnou nasýtenosťou textu a jeho zrozumiteľnosťou budeme sledovať v jazykových prejavoch vedecko-náučného štýlu. Teoretický odborný prejav má ambície obsahovo úplne, sémanticky jednoznačne a logicky presne komunikovať odbornú informáciu (výsledky vedeckého výskumu). Ide tu teda o výrazne informačne nasýtený text. Pri spracúvaní odbornej informácie autorovi osobitne záleží na tom, aby sa čo najviac sprostredkovaných faktov, údajov a vzťahov dostalo do vedomia adresáta. V náučnom texte ide o intelektuálne spracovanie informácie, ktoré predpokladá vytváranie súdov (van Dijk, 1978). Aj podľa R. Ingardena (1967) sa vedecký text líši od umeleckého tým, že prevažná časť viet v náučnom diele sú sudy. Pritom čiastkové zložky informácie sa hierarchizujú, odstup-

ňujú podľa dôležitosti nielen v rámci vyšších, nadvetných útvarov textu, ale už na rovine vety: dôležitejší prvok čiastkovej zložky informácie sa syntakticky dostáva na prvý plán vety (napr. vo vetách s kondenzátormi). Toto sú aj príčiny, prečo sa v odborných textoch popri lexike taký význam pripisuje syntaktickému stvárneniu výpovede.

Na prvý pohľad je trochu paradoxné, že vzťah medzi informačnou nasýtenosťou textu a jeho zrozumiteľnosťou mienime sledovať práve v náučných textoch. Je totiž známe, že teoretické odborné prejavy nesledujú na prvom mieste požiadavku všeobecnej zrozumiteľnosti. Napríklad vedecká štúdia môže byť nezrozumiteľná nielen laikovi, ale aj odborníkovi z inej vednej oblasti. Vieme však, že nech by aj bol takýto text maximálne náročný na vnímanie, nie je to text celkom nezrozumiteľný; pre odborníka, ktorý ovláda príslušnú odbornú terminológiu, je komunikačne ekonomický. Práve preto sa vynára otázka, či a ako sa reguluje stupeň informačnej nasýtenosti a tým aj stupeň vnímateľnej náročnosti (zrozumiteľnosti) náučného textu.

Ako sme naznačili, na komunikovanie náročných odborných informácií si náučný štýl vypracúva primerané jazykové a kompozičné prostriedky. Aj v tomto prípade sú rozhodujúcimi indikátormi štýlu prostriedky z oblasti lexiky a syntaxe. Z obidvoch týchto jazykových zdrojov sa v odborných textoch využívajú také prostriedky, ktorými sa posilňuje informačná nasýtenosť textu. Úmerne s narastaním informačnej hustoty textu sa oslabuje jeho vlastná zrozumiteľnosť, stáva sa náročnejším na vnímanie.

Odbornú lexiku charakterizuje pojmová a terminologická nasýtenosť. Dominuje tu meno a odborný termín (Ružička, 1970; Filipec, 1955; Hausenblas, 1963). V dôsledku toho sa odborný prejav stáva obsahovo koncentrovaným, informačne bohatým, ale zároveň pojmovo preťaženým. Pojmové a terminologické pomenovania sú totiž z hľadiska všeobecnej zrozumiteľnosti príčinou zložitosti až exkluzívnosti náučného textu, pre odborníka sú však základným prostriedkom presnej a rýchlej komunikácie. Regulovanie pojmovej a terminologickej nasýtenosti textu má preto prvoradý význam pri koncipovaní vedecko-náučných a populárno-náučných prejavov (Horecký [1956] hovorí v tejto súvislosti o závislosti termínov od kontextu).

Hoci rozhodujúci podiel na informačnej nasýtenosti (a teda aj zrozumiteľnosti) náučného textu má lexika, aj syntax má účasť na myšlienkovvej precíznosti, obsahovej jednoznačnosti a výrazovej explicitnosti odborného vyjadrovania. Na to slúži dobre stavaná veta, logicky vybudovaná, ktorá umožňuje utriedené a jasné formulovanie aj zložitejších myšlienkových obsahov (Daneš, 1968). Preto je to veta zložitá tak na členskej, ako i na vetnej rovine. Popri bohatšie rozvitých jednoduchých vetách a jednoduchých súvetiach sa tu využívajú aj zložitejšie súvetné celky. V súvetí je príznačná

tendencia po explicitnosti vyjadrovania za pomoci spájacích prostriedkov (Ružička, 1972). Treba však zdôrazniť, že explicitnosť výrazu „nerozrieduje“ informáciu, pretože slúži jednoznačnosti vyjadrenia a precizovanosti myšlienky.

Pre syntax náučného štýlu má však osobitný význam možnosť regulovať hĺbku textu za pomoci syntaktických prostriedkov na zhusťovanie vetnej stavby (Mistriek, 1977a). Vedecko-náučné texty sa na osi voľnosť — tesnosť vyjadrenia vzťahov medzi dvoma dejmi (myšlienkami) približujú skôr k druhému pólu (tesnosť). S tým súvisí aj vyššia frekvencia prostriedkov kondenzácie (Jelínek, 1966). Ale práve uplatňovanie kondenzátorov zvyšuje náročnosť náučného textu. Informačne ho síce obohacujú, lebo takto sa vo vete rozmnožuje počet menných výrazov (prechodníky, prídavia, substantíva), ktoré nesú menej gramatických informácií (Mistriek, 1977a). Najmä slovesné a dejové substantíva posilňujú pojmovú nasýtenosť textu podobne ako pojmové pomenovania. Implicitné predikácie zas umožňujú hierarchizovať deje a myšlienky a v rámci členských determinácií precizovať obsahovo-myšlienkové vzťahy.

Funkčne sa teda pojmová a terminologická nahustenosť v lexike a prostriedky zomknutej vetnej stavby v syntaxi dostávajú na jednu rovinu: obsahovo a myšlienково zhusťujú, prehľbujú a precizujú odborné vyjadrovanie. Informačne ho maximálne nasycujú, a tak zároveň vzdávajú od ideálu všeobecnej zrozumiteľnosti.

Vráťme sa teraz konkrétnejšie k otázke, či expedient môže za pomoci jazykového výrazu regulovať stupeň informačnej nasýtenosti textu, a to aj vo vzťahu k jeho zrozumiteľnosti v tom zmysle, ako sme pojem zrozumiteľnosť vymedzili vyššie.

Ak máme na túto otázku odpovedať kladne, musíme aj v náučnom texte predpokladať korešpondenciu medzi jednotlivými zložkami výrazu. Keďže pre štylistiku tohto textu má v jazykovej zložke štýlu rozhodujúci význam lexika a syntax, predpokladáme funkčnú výrazovú harmóniu (synchronizáciu) medzi lexikálnymi a syntaktickými prostriedkami, ktoré sú príznačné pre náučný štýl. Znamenalo by to, že náučný text tiež predstavuje štruktúru, ktorá je aj v rovine výrazu vyvážená (i keď nie natoľko ako napr. epické umelecké dielo). Empirické (čitateľské) hodnotenie náučných textov nás oprávňuje vysloviť predpoklad, že vzťah medzi lexikálnymi prostriedkami pojmovej a terminologickej nasýtenosti textu a syntaktickými prostriedkami na zhusťovanie vetnej stavby je priamo úmerný: v textoch, ktoré majú náročnú lexiku, sa čiastočne uvoľňuje syntax, a naopak. Z toho by vychádzalo, že aj v náučných textoch sa čiastočne počíta s faktom všeobecnej zrozumiteľnosti a že jej stupeň sa reguluje prostredníctvom spomínaných rozhodujúcich jazykových prvkov. V tejto súvislosti zavádzame

pojem nevyhnutná zrozumiteľnosť, ktorý je mierou vnímateľnosti náučného textu z hľadiska odborníka.

Aby sme si vyslovené predpoklady overili, podrobili sme kvalitatívno-quantitatívnej analýze texty z dvoch vedných oblastí — z medicíny (Korec, Patologická fyziológia, ďalej MT) a literárnej vedy (Bakoš, Vývin slovenského verša od školy Štúrovej, ďalej LT). Tieto texty zastupujú oblasť prírodných a spoločenských vied. Pravdaže, ide len o orientačnú sondu do problematiky, a preto zistené textové tendencie bude treba ešte potvrdiť analýzou ďalšieho, rozsiahlejšieho materiálu. To je však úloha, ktorá presahuje možnosti tohto príspevku.

Na analýzu sme si vybrali súvislé texty v rozsahu 100 viet. Naznačené funkčné výrazové vzťahy medzi lexikou a syntaxou sme sledovali na rozdelení slovných druhov (tab. 1), na frekvencii terminologických pomenovaní a cudzích slov (tab. 2), na terminologickej nasýtenosti substantív (tab. 3), na indexe opakovania slov, priemernej dĺžke vety (tab. 4), na počte explicitných a implicitných predikácií (tab. 5) a na výskyte typov viet podľa zložitosti (porov. graf).

Štatistika potvrdila rozdiel medzi lexikou obidvoch textov. V obidvoch ide síce o hypertrofiu mien: substantíva a adjektíva v nich obsadili viac ako polovicu textu. Odlišujú sa však frekvenciou substantív oproti frekvencii adjektív. V MT zvýšená frekvencia substantív (42 %) znamená presun na pojem a termín. Zvýšená frekvencia adjektív v LT hovorí o istom uvoľnení pojmovej koncentrovanosti, i keď viaceré termíny sú aj tu združenými pomenovaniami, a teda niektoré prídavné mená sú súčasťou terminologického pomenovania.

O stupni pojmovej a terminologickej nasýtenosti hovorí frekvencia terminologických pomenovaní, resp. aj cudzích slov. Aj z tohto hľadiska je medzi obidvoma textami značný rozdiel. Dve pätiny slov (41 %) v MT sú termíny; v LT je to len jedna pätina slov (21 %). Ešte preukaznejší je údaj o terminologickej nasýtenosti substantív. Zo štyroch substantív v MT sú tri terminologickými pomenovaniami. V LT z piatich substantív sú iba dve termínmi. To dokazuje, že MT je pojmovo a terminologicky prehustený a v dôsledku toho maximálne náročný na vnímanie, pre laika ťažko prístupný. Toto konštatovanie má oporu aj v tom, že zatiaľ čo lekárska terminológia je takmer v celom rozsahu internacionálna, v literárnovednej terminológii sa využívajú aj mnohé všeobecne známe slová (i keď terminologicky špecifikované, napr. slovo *škola*). Príklady: MT — *megakaryocyt, aglomerácia trombocytov s megakaryocytmi, opsoníny mikroorganizmov, splenomegália, agregát fagocytujúcich makrofágov RES v tele*; LT — *jazyk, literatúra, básnické dielo, štruktúra, prozódia, verš, metrika, rytmus, poézia, próza, systém, forma, prízvuk*.

Ako vieme, lexikálna náročnosť náučného textu sa zmierňuje relatívne vysokým indexom opakovania slov (Mistrík, 1969), najmä terminologických pomenovaní, ktoré sa opakujú v záujme pojmovej presnosti a jednoznačnosti. Porovnali sme obidva texty aj z tohto hľadiska. Aby sme sa vyhli skresleniu, štatisticky sme sledovali iba substantíva a adjektíva, teda základné tematické slová (gramatické slová sme zo štatistiky vylúčili najmä preto, že pre svoj obmedzený počet sa nevyhnutne opakujú). Teoreticky – vzhľadom na podstatne vyššiu pojmovú a terminologickú hustotu – sme predpokladali vyšší index opakovania v MT. Štatistika tento predpoklad nepotvrdila: MT – 1,95; LT – 2,33. Navyše, v LT je opakovanie symetrickejšie: viac ako raz sa v MT opakuje 140 mien, v LT je to 162; viac ako dvakrát sa v MT opakuje 71 a v LT 98 substantív a adjektív. V MT má najvyššiu frekvenciu slovo *trombocyt* (opakuje sa až 57-krát), v LT slovo *štúrovský* (opakuje sa „iba“ 35-krát).

Ako vidieť, všetky ukazovatele potvrdzujú zásadný rozdiel v stupni obsahovej plnosti a sémanticko-informačnej nasýtenosti obidvoch textov cez lexiku. Všimnime si, či a ako reaguje na túto lexikálnu situáciu textov syntax. Ak platí naša hypotéza, LT má predpoklady pracovať so syntakticky nákladnejším aparátom, zatiaľ čo MT by mal byť syntakticky menej náročný.

Najprv sledujeme výskyt jednotlivých typov viet podľa zložitosti (pozri graf). Podľa predpokladu je „obrátený“ pomer jednoduchých viet a súvetí (MT: 48 % JV – 52 % S; LT: 36 % JV – 64 % S). Podobne korešponduje aj pomer jednoduchých súvetí a zložených súvetí, hoci nie je taký výrazný (MT: 73 % JS – 27 % ZS; LT: 67 % JS – 33 % ZS). To isté platí aj o pomere priradovacích a podradovacích jednoduchých súvetí (MT: 40 % PrS – 60 % PoS; LT: 26 % PrS – 74 % PoS). Je iste príznačné, že štatistické údaje o výskyte viet v LT sa zhodujú s údajmi J. Ružičku, ktorý tiež analyzoval spoločenskovedné texty (Ružička, 1972). To by potvrdzovalo, že sledované textové tendencie majú všeobecnejšiu platnosť.

Už tieto údaje dokazujú, že veta MT nie je natoľko koncentrovaná ako veta LT. Ešte preukaznejší je údaj o uplatňovaní špecifických prostriedkov na zhusťovanie vetnej stavby – kondenzátorov. V LT pripadá na 100 viet 45 kondenzátorov, zatiaľ čo v MT iba polovica – 22. Tento pomer sa výraznejšie nezmení ani vtedy, keď porovnáme počet implicitných a explicitných predikácií (pozri tab. 5), i keď v LT vzhľadom na vyšší počet zložených (ale aj jednoduchých) súvetí vzrástol počet explicitných predikácií: MT – 11 % implicitných predikácií, LT – 19 %.

Vo všetkých sledovaných ukazovateľoch zisťujeme v MT nižší stupeň syntaktickej zomknutosti ako v LT. V obsahovo zhustenom, informačne sýtom, lexikálne maximálne náročnom MT nebolo treba vyjadrenie výraz-

nejšie zhustovať na rovine vety. Najmä vyššia frekvencia kondenzátorov (implicitné predikácie) by priniesla ďalšie rozmnoženie menných výrazov, významovo plnších, oslobodených od gramatických informácií. Text by sa tým sémanticky prehĺbil a informačne obohatil, lebo by vzrástol aj počet menných výrazov, zároveň by sa však jeho zrozumiteľnosť posúvala k hornej hranici. Iná je situácia v LT, ktorý nie je taký preťažený pojmovými a terminologickými pomenovaniami, v dôsledku čoho je informačne „redší“, lexikálne menej náročný. Miera nevyhnutnej zrozumiteľnosti tu teda autorovi dovolila, aby na osi hustota – voľnosť vetnej stavby siahol po niektorých prostriedkoch zhustenejšieho vyjadrovania. LT sa takto informačne obohacuje aj cez syntax, nejde to však proti jeho zrozumiteľnosti, lebo v lexike nie je natoľko sémanticky náročný („nezrozumiteľný“).

Toto konštatovanie neoslabuje ani údaj o priemernej dĺžke vety. Priemernou dĺžkou vety sa totiž MT a LT navzájom líšia (MT – 17,89; LT – 20,69), no priemernou dĺžkou viet-kľauz v súvetí a jednoduchých viet sú na rovnakej úrovni (MT – 10,40; LT – 10,77). Hlbší rozbor však potvrdí, že tieto približne rovnaké hodnoty sú podmienené odlišne. Predovšetkým odlišnou frekvenciou jednoduchých viet a súvetí (pozri graf). V priemere je totiž jednoduchá veta dlhšia ako vety-klauzy v súvetí, najmä zloženom. Ešte výraznejší je rozdiel v uplatňovaní jednotlivých typov syntagiem. V LT v súvislosti s využívaním prostriedkov na zhustovanie vetnej stavby vzrástol počet determinatívnych syntagiem, najmä nominálnych. A tak vo vete LT nechýbajú dlhšie refazce členských závislostí (zrefazené nezhodné prívlastky). Aj v MT sa vyskytujú takéto prípady, i keď je ich menej. No na dĺžku vety v MT podstatne vplývajú časté enumerácie (koordinatívne syntagmy) typu: *K trombocytopénii vedie aj poškodenie megakaryocytov, napr. pri aplastickej alebo pernicióznej anémii, agranulocytóze alebo urémii*. A koordinácia je znakom uvoľnenejšej stavby vety.

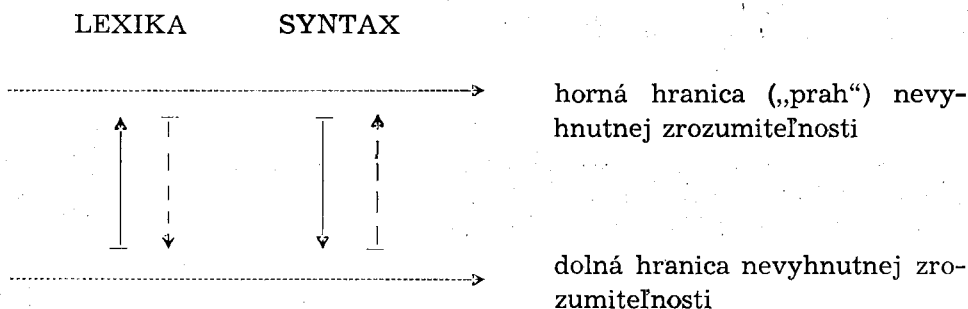
Záver. Kvalitatívno-kvantitatívna analýza potvrdila naše predpoklady o vzťahu medzi informačnou nasýtenosťou textu a jeho zrozumiteľnosťou. To nás oprávňuje aj v súvislosti s náučným štýlom (textom) hovoriť o istej výrazovej symetrii medzi lexikou a syntaxou. Informačná (sémantická) nasýtenosť textu, ktorú možno stupňovať za pomoci prostriedkov obidvoch rovín, sa „reguluje“ s ohľadom na nevyhnutnú mieru zrozumiteľnosti. Informačnú nasýtenosť textu nemožno v obidvoch výrazových zložkách maximálne stupňovať, ak to nemá ísť na úkor vnímateľnosti textu. Negatívnou „odnožou“ takéhoto vyjadrovania je tzv. odbornícke vyjadrovanie.

Nevyhnutná miera zrozumiteľnosti teda „žiada“ funkčnú bipolarizáciu lexikálnych a syntaktických prostriedkov, obsahovo prehĺbujúcich a sémanticky koncentrujúcich vedeckú informáciu náučného textu. Práve v tomto zmysle je vzájomná určenosť medzi nevyhnutnou zrozumiteľnosťou a in-

formačnou nasýtenosťou textu. Na rovine výrazu sa táto determinovanosť premieta ako vzťah nepriamej úmery medzi lexikou (pojmová a terminologická nasýtenosť textu) a syntaxou (využívanie prostriedkov na zhusťovanie vetnej stavby). Konkrétne to znamená, že ak sa v náučnom texte zrozumiteľnosť oslabuje cez lexiku, čiastočne sa uvoľňuje v syntaxi, a naopak. Inak povedané — s ohľadom na nevyhnutnú mieru zrozumiteľnosti sa funkčne (štruktúrne) vyvažuje vzťah medzi stupňom pojmovej a terminologickej hustoty textu a pohybom na osi voľnosť — tesnosť vetnej stavby.

Treba však osobitne zdôrazniť že z hľadiska zrozumiteľnosti textu rozhodujúca úloha pripadá lexike. Cez syntax sa sémantická hĺbka odbornej informácie iba „dolaďuje“.

Záver z analýzy však možno ešte ďalej zovšeobecňovať. Výrazovo-sémantické tendencie náučného štýlu, založené na funkčnej bipolarizácii lexikálnych a syntaktických prostriedkov, možno totiž vyjadriť graficky, pomocou vektorov:

Nevyhnutná miera zrozumiteľnosti konkrétnych textov osciluje medzi hornou hranicou („prahom“) a dolnou hranicou zrozumiteľnosti, a to podľa toho, ako sa vyvažuje vzťah medzi uplatňovaním lexikálnych a syntaktických prostriedkov sémantickej hustoty a informačnej sýtosti textu. Ak by sa sémantická koncentrácia textu jednostranne posilňovala prvkami obidvoch rovín (obidva rovnorodé vektory by boli orientované smerom hore), text by sa mohol dostať na hranicu zrozumiteľnosti, bol by ťažko čitateľný. Ak by pritom pojmovo preťažená lexika a nákladná (zložitá) syntax neboli prostriedkom na logické utriedenie obsahovo-myšlienkových zložiek prejavu a na zreteľné formulovanie vzťahov medzi nimi, šlo by o tzv. odbornícke vyjadrovanie. A zas naopak, ak by autor vyjadrenie v obidvoch zložkách výraznejšie uvoľnil (obidva rovnorodé vektory by boli orientované smerom dole), text by sa mohol sémanticky natoľko rozriediť, že by sa dostal na dolnú hranicu nevyhnutnej zrozumiteľnosti, prípadne aj za hranicu vedecko-náučného štýlu, poklesol by do oblasti popularizačno-náuč-

Tabuľka 1
Rozloženie slovných druhov

	Medicína		Literárna veda	
	číselný údaj	percentá	číselný údaj	percentá
Podstatné mená	757	42	761	37
Prídavné mená	292	16	425	21
Slovesá	205	12	211	10
Príslovky	59	3	102	5
Zámená	50	3	131	6
Predložky	199	11	219	11
Spojky	182	10	153	7
Číslovky	26	2	39	2
Častice	19	1	28	1
Citoslovčia	—	—	—	—

Tabuľka 2
Frekvencia terminologických pomenovaní a cudzích slov

	Termíny		Ostatná lexika	
	číselný údaj	percentá	číselný údaj	percentá
Medicína	729	41	1060	59
Literárna veda	443	21	1626	79

Tabuľka 3
Terminologická nasýtenosť substantív

	Termíny		Ostatné substantíva	
	číselný údaj	percentá	číselný údaj	percentá
Medicína	551	73	206	27
Literárna veda	307	40	454	60

Tabuľka 4
Priemerná dĺžka vety

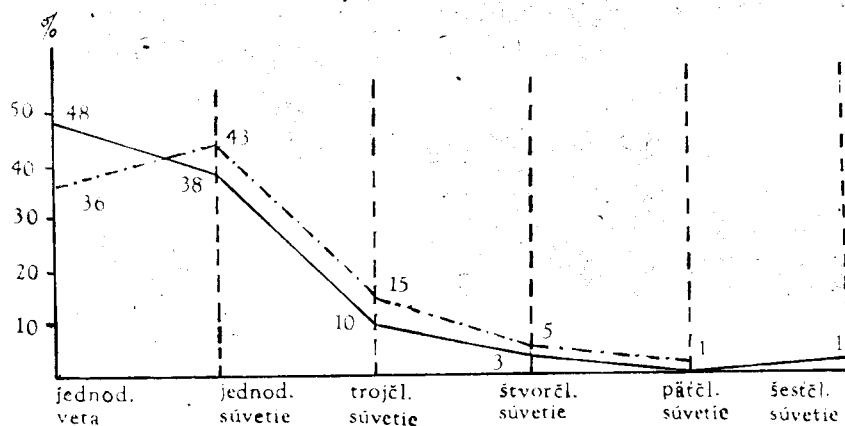
	Priemerná dĺžka vety	Priemerná dĺžka jednoduchej vety
Medicína	17,89	10,40
Literárna veda	20,69	10,77

Tabuľka 5
Počet explicitných a implicitných predikácií

	Explicitné predikácie		Implicitné predikácie	
	číselný údaj	percentá	číselný údaj	percentá
Medicína	172	89	22	11
Literárna veda	192	81	45	19

ného štýlu, resp. aj nižšie (hovorová uvoľnenosť). Tento druhý prípad je možný najmä v prejavoch so štruktúrou úvahy, ak autor nedokáže vyvážiť vzťah medzi emocionálnymi (expresívnymi) a nociónálnymi (intelektuálnymi) prostriedkami.

Grafické vyjadrenie výrazovej bipolarizácie signalizuje možnosti stanoviť priemerný stupeň nevyhnutnej zrozumiteľnosti textu. Bude to, pravdaže, možné iba na základe kvantitatívnej analýzy primeraného množstva textov z jednotlivých vedných odborov. Na pozadí priemerného stupňa ne-

(————— Medicína, - - - - - Literárna veda)

Výskyt typov viet podľa zložitosti

vyhnutnej zrozumiteľnosti bude možné uvažovať o typologicko-štylových zhodách a odlišnostiach takých druhov textu, ako je napr. teoretický odborný prejav, vysokoškolský učebný text, popularizačno-náučný prejav, stredoškolská učebnica, literatúra non-fiction a pod. Sú predpoklady využiť výsledky týchto záverov aj pri vnútroštylovej charakteristike textov z jednotlivých vedných oblastí a prípadne aj v historickej štylistike (napr. pri sledovaní vývinu odborného štýlu). Naskytnú sa takto možnosti overiť tézu, že náučný štýl je síce vnútorne diferencovaný, ale ako funkčný jazykový štýl je navonok homogénny. Napokon sa získané výsledky a závery budú môcť využiť pri študovaní individuálnych rozdielov v odbornom vyjadrovaní (napr. individuálny štýl autora, resp. aj štýl diela). Exaktne sa pritom overí téza, že subjektívne štýlotvorné činitele sa v odbornom prejave uplatňujú maximálne.

Ukazuje sa teda, že závery z tejto orientačnej sondy do jednej z oblastí vzťahu medzi výrazom a významom z jednej strany a zrozumiteľnosťou textu z druhej strany majú širšiu teoreticko-metodologickú platnosť a že ich pri analýze ďalšieho, rozsiahlejšieho materiálu bude možné ďalej domýšľať.

Literatúra

DANEŠ, F.: Typy tematických posloupností v textu. Slovo a slovesnosť, 29, 1968, s. 125–141.

van DIJK, T. A.: Issues in the pragmatics of discourse. University of Amsterdam

1975 — ruský preklad: Voprosy pragmatiki teksta. In: Novoje v zarubežnoj lingvistike. Moskva 1978, s. 259–336.

FILIPEC, J.: Rozbor odborného stylu a jeho vnútorná diferenciácia. Slovo a slovesnosť, 16, 1955, s. 37–52.

HAUSENBLAS, K.: Termíny a odborný text. Čs. terminologický časopis, 2, 1963, s. 7–15.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

CHOMSKÝ, N.: O některých konstantách lingvistické teorie. In: Dvanáct esejů o jazyce. Praha 1970, s. 21–28.

INGARDEN, R.: O poznávání literárního díla. Praha 1967. 270 s.

JEDLIČKA, A. a kol.: Základy české stylistiky. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1970. 224 s.

JELÍNEK, M.: Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. In: Strukturální typy slovanské věty a jejich vývoj. Red. J. Bauer a kol. Brno, Státní pedagogické nakladatelství, 1966.

MISTRÍK, J.: Stylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické vydavateľstvo, 1977. 456 s.

MISTRÍK, J. (1977a): Kapitoly zo stylistiky. 1. vyd. Bratislava 1977.

MISTRÍK J.: Frekvencia slov v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969.

RUŽIČKA, J.: Spisovná slovenčina v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

RUŽIČKA, J.: Syntaktické prostriedky odborného štýlu. Kultúra slova, 10, 1972, s. 336–342.

WELLS, R.: Mera subjektivnoj informacii. In: Novoje v lingvistike. Red. V. A. Zvingincev, Moskva, Progress 1965, s. 167–179.

Jozef Mlacek

O SPÔSOBOCH VZNIKANIA FRAZÉM

0. Keď sa odborná literatúra dotýka procesu a spôsobov vzniku frazeologických jednotiek, stretáme sa v nej s pojmom frazeologizácia. Tento pojem aj termín sa však chápe dvojako. Po prvé frazeologizáciou sa — paralelne s pojmi lexikalizácia alebo gramatikalizácia — rozumie taký proces, pri ktorom sa voľné slovné spojenie mení na frazému (podobne ako napr. pri lexikalizácii slovný tvar, ktorý vypadol z paradigmy, nadobúda platnosť lexikálnej jednotky). Po druhé frazeologizáciou sa rozumejú všetky spôsoby vzniku frazém, teda akýkoľvek postup, ktorého výsledkom je frazéma. Takéto širšie chápanie pojmu frazeologizácia predpokladajú tie novšie práce o frazeológii, ktoré rozlišujú napr. prvotnú a druhotnú frazeologizáciu, lingvistickú a extralingvistickú frazeologizáciu (porov. napr. Rojzenzon, 1973; tam aj ďalšia literatúra). Samo rozlišovanie prvotnej a druhotnej frazeologizácie by takmer nebolo možné, keby príslušná frazeologická koncepcia ostávala pri prvom naznačenom chápaní východiskového pojmu frazeologizácia.

Keďže v tomto príspevku chceme sledovať všetky bežnejšie spôsoby vzniku frazémy, budeme vychádzať z druhého, širšieho chápania frazeologizácie. Okrem toho budeme zaujímať kritické stanovisko k prvému z uvedených chápaní frazeologizácie. Zisťujeme totiž, že všeobecné formulácie o základných vlastnostiach frazémy, ako aj väčšina definícií frazémy (typu: frazéma vzniká prehodnotením a ustálením voľného slovného spojenia) značne zjednodušujú obraz vzniku frazém, pretože jeden zo spôsobov vzniku frazém sa pokladá za jediný. Hoci je to azda najproduktívnejší spôsob, nemožno ho uvádzať ako jediný. Niektorí novší bádatelia sa síce zmieňujú aj o ďalších spôsoboch — uvádzajú sa tri až štyri (porov. Pachotina, 1975), príp. sa niektorý z nich aj podrobnejšie rozoberá (o tzv. frazeologickej derivácii hovorí Lewicki, 1976) —, ucelenejší pohľad na tento problém však dosiaľ chýba. Cieľom nášho príspevku teda bude podať relatívne úplný prehľad spôsobov vzniku frazeologických jednotiek. Nerovnorodosť doterajších prístupov teórie k jednotlivým čiastkovým otázkam celej frazeológie sa však zákonite prejaví aj v našom prehľade. V niektorých bodoch doterajší materiállový výskum dovoľuje prejsť k podrobnejšej analýze, kým v iných bodoch práve nedostatok materiállových výskumov núti zostať pri pomerne všeobecných, rámcových konštatovaniach.

Uvedené širšie chápanie pojmu frazeologizácia naznačuje, že pri opise podľa možnosti všetkých spôsobov vzniku frazém treba sledovať jednak všetky tie postupy, pri ktorých frazémy vznikajú z jednotiek nefrazeologickej povahy, jednak postupy tvorenia nových frazém z už existujúcich frazeologických jednotiek. Vo vlastnom výklade budeme venovať pozornosť obidvom uvedeným spôsobom vzniku frazém.

1. Pri opise spôsobov vzniku frazém z nefrazeologických jednotiek osobitne rozoberieme vznik frazémy z voľného slovného spojenia, ďalej zo slova a napokon z ustáleného slovného spojenia nefrazeologickej povahy. Bokom tu nechávame otázku frazeologickosti predložkových pádov substantíva. Podrobnejšie sme sa jej spolu s ďalšími analogickými prípadmi venovali pri odôvodňovaní pojmu minimálna frazéma (Mlacek, 1980a).

1.1 Prehodnotenie významu voľného slovného spojenia, označované aj ako obraznosť, prenesenosť významu alebo sémantická transformácia voľného slovného spojenia, sa vo všeobecnosti chápe ako základný spôsob vzniku frazeologických jednotiek. V jazyku totiž naozaj existuje množstvo takých frazém, pri ktorých existujú aj homonymné voľné slovné spojenia. Pravda, je tu známy fakt, že frazeologizovanosť dosiahla pri jednotlivých frazémach rozličný stupeň, že aj motivovanosť frazémy príslušným voľným spojením je rozdielna. Práve z tohto faktu vychádza známe sémantické triedenie frazém na tri (u V. V. Vinogradova) alebo na štyri (u N. M. Šanského) osobitné typy. Za najvyšší stupeň sa pritom pokladajú jednotky, pri ktorých sa motivácia stráca, pričom strata motivácie ruší dvojité pláň jednotky (doslovný význam — frazeologický význam spojenia) v prospech nového, frazeologického významu (Mokijenko, 1977).

Otázka motivovanosti frazémy sa teda viacej dotýka sémantickej klasi-

fikácie frazém. Pokiaľ sledujeme otázky vzniku frazém z voľného slovného spojenia, dôležitejšia je sama povaha tejto motivácie, povaha spomínanej obraznosti alebo prenesenosti významu, sémantickej transformácie voľného slovného spojenia. Ak chceme uviesť aspoň základné typy tejto sémantickej transformácie, treba tu uviesť také procesy, ako je metafora, metonymia, antitetické spojenia, príp. ďalšie. Produktívnosť týchto postupov pri tvorení frazém z voľných slovných spojení možno doložiť množstvom príkladov. Iba na ilustráciu uvádzame, že tu ide napr. o takéto frazémy: *biť ako žito, mať (niečo) ako na dlani, byť na dne, brať rozum do hrsti, mladý ako michalská jahoda* atď.

Pravda, treba dodať, že iba sémantická transformácia slovného spojenia nestačí na frazeologizáciu príslušného výrazu. Významové posuny sa tu musia spájať s ustálenosťou, aby sa nová jednotka odlišila od aktuálneho prenesenia významov. O tom sa však v odbornej literatúre už často písalo.

1.2 Zriedkavejšie sa v literatúre hovorí o ďalšom spôsobe vzniku frazémy, pri ktorom bázou pre frazému je slovo, nie slovné spojenie. Tento postup sa niekedy celkom zavrhol. Napríklad známy teoretik frazeológie L. I. Rojzenzon už dávnejšie vyzdvihoval myšlienku, že frazémy vznikajú na báze slovných spojení, nie na báze slova (Rojzenzon, 1963). Novšie výskumy však ukazujú, že ako existuje v lexike živý proces multiverbizácie, tak existuje aj paralelné frazeologické rozloženie slova na jednotlivé komponenty. Najnovšie práce tu hovoria o perifrastickom tvorení frazémy zo slova (Pachotina, 1975, s. 122). V našej odbornej literatúre už dávnejšie označuje — s istým zúžením — takéto jednotky J. V. Bečka (1968) ako tzv. verbalizačné frazeologické jednotky. O ich vzniku J. V. Bečka píše: „Verbalizační frazeologické obraty vznikají za situace, kdy je potřebí uvéstí ve výpovědi substantivum do dějového vztahu“ (s. 23). Ide tu podľa neho najmä o takéto jednotky: *sláviť úspechy, byť v (dobrej) nálade, byť v rozpakoch, robiť pokroky, robiť ťažkosti, hrozí nebezpečenstvo* atď. Je zrejmé, že takéto prípady treba chápať ako jeden z prejavov tendencie po explicitnosti, ktorú jazyková teória vidí v opozícii s tendenciou k implicitnosti (Mokijenko, 1976).

Vymedzovanie tohto typu frazém a ich vzniku si, pravda, vyžaduje jeho špecifikáciu na pozadí spomínanej všeobecnejšej kategórie multiverbizovaných pomenovaní. Môže vzniknúť otázka, či tu nejde o dvojaké pochopenie tej istej skutočnosti. Ak budeme porovnávať uvedené jednotky s typicky multiverbizovanými jednotkami (napr.: *revolúcia — problém revolúcie, vlastníctvo — otázka vlastníctva, skúmať — robiť výskum* atď.; príklady uvádzame podľa Jedličku, 1978), zistíme, že ide o paralelné prípady, pravda, pri daných frazémach zaznamenávame tie základné vlastnosti, ktoré sa od frazémy vyžadujú; v porovnaní s uvedenými multiverbizova-

nými pomenovaniami ide najmä o ich obraznosť a expresívnosť. Treba však konštatovať, že hranica medzi takýmito frazémami a multiverbizovanými pomenovaniami je naozaj pomerne jemná. Dané frazémy sú na samej dolnej hranici frazeologizovanosti a na druhej strane zasa multiverbizované pomenovania majú isté vlastnosti, ktoré ich zbližujú s frazeológiou. Naznačuje to aj A. Jedlička (1978, s. 172), keď píše: „Mezi jednotkami multiverbálními a motivačně koexistujícími pojmenováními jednoslovnými nejde spravidla o významovou totožnost, nýbrž jen o významovou podobnost, kterou je možno ještě zahrnout pod pojem synonymie (částečně).“

Celkovo teda je to pomerne nevýrazný typ tvorenia frazém. Na druhej strane však isté sémantické vlastnosti takýchto spojení nedovoľujú pokladať ich za bežný typ multiverbizovaného pomenovania. Táto otázka si však vyžaduje ďalší špecifikovaný výskum.

1.3 Rovnako zriedkavo sa odborná literatúra dotýka aj vzniku frazém z ustálených slovných spojení nefrazeologickej povahy. U nás sa pri tejto otázke pristavil J. Horecký, ktorý upozornil na prípady, v ktorých sa nefrazeologické ustálené slovné spojenie (zložený termín) stáva zložkou širšej frazémy (Horecký, 1965). Náš výskum tejto problematiky ukazuje aj na ďalší proces, a to na frazeologizáciu zložených termínov pri zachovaní pôvodného zloženia jednotky, teda bez jej rozširovania o ďalšie slová (Mlacek, 1980b). Existuje napr. termín z mechaniky *mŕtvy bod*, ale existuje aj frazéma *mŕtvy bod* (napr. v rokovaní a pod.), ktorá vznikla frazeologizáciou zloženého termínu. Takéto sú dnes aj niektoré z frazém, ktoré J. Horecký uvádzal ako doklady na utváranie frazém zo zložených termínov. Na jednej strane existuje napr. frazéma *dostať sa na šikmú plochu, byť, ocitnúť sa na šikmej ploche*, ktorá naozaj vznikla rozšírením a frazeologizáciou pôvodného zloženého termínu, ale na druhej strane už existuje aj frazéma *šikmá plocha*. Rovnako popri frazéme *dospieť na bod mrazu* (príklad J. Horeckého) existuje aj frazéma *bod mrazu*.

Je síce pravda, že niektoré z takýchto jednotiek možno už chápať ako výsledok frazeologického derivovania, odvodenosti od frazém, ktoré vznikli spomínaným rozšírením, ale viaceré prípady treba zreteľne hodnotiť ako výsledok priameho prehodenia, frazeologizácie zloženého termínu (teda bez sprostredkovania cez rozširovanie zložených termínov napr. o slovesnú zložku). Hranica medzi obidvoma uvedenými postupmi vzniku takýchto frazém nie je vždy jednoznačná. Také spojenia ako *dlhé vedenie (mať dlhé vedenie)*, *úzký profil (byť úzkym profilom)*, *krátke spojenie (mať, urobiť krátke spojenie)*, *cisársky rez (urobiť cisársky rez)*, *spoločný menovateľ (uviesť na spoločného menovateľa)*, *znamienko rovnosti (položiť znamienko rovnosti)* a pod., možno interpretovať obidvoma naznačenými spôsobmi, ale frazémy typu *kategorický imperatív, odrazový mostík, spodný prúd, bludný*

(*začarovaný kruh, ľadová (studená) sprcha*) patria už zreteľne iba k sledovanému postupu, k priamemu prehodnoteniu zložených termínov na frazémy, k frazémam, ktoré vznikajú priamo z ustálených slovných spojení nefrazeologickej povahy.

Pokiaľ ide o výskyt a uplatňovanie takýchto frazém, možno konštatovať, že s popularizáciou vedeckých poznatkov (a teda aj s vysvetľovaním pôvodných termínov) prichádza aj zreteľná tendencia isté termíny prehodnocovať. Od preneseného použitia sa tu dosť často prechádza k posunutému významu, a tým aj ku vzniku novej frazeologickej jednotky.

2. Novší výskum frazeológie naznačuje, že ani po uvedenom členení procesov frazeologizácie jazykových jednotiek (slova, voľných aj nefrazeologických ustálených slovných spojení) nie je obraz vzniku frazém ešte úplný. Teória totiž konštatuje, že aj napriek svojej celkovej ustálenosti predstavuje frazeológia jednotky vo vývine, že mnohé frazémy majú viaceré varianty, pri ktorých sa takmer vždy skrýva potenciálna schopnosť zmeny na osobitnú frazeologickú jednotku (Mokijenko, 1972). Pravda, zmenou variantov frazémy na samostatné frazémy sa tento spôsob vzniku frazém ani zďaleka nevyčerpáva. Preto v nasledujúcom výklade postupne rozoberieme viaceré postupy, ktorými vznikajú nové frazémy na báze už existujúcich frazeologických jednotiek. Treba ešte dodať, že pri väčšine nasledujúcich spôsobov (ako ich uvedieme v bode 2.1) ide vývin cez variantnosť. Variantnosť sa pri každom z týchto spôsobov javí ako spájací článok medzi východiskovou frazémou a jednotkami, ktoré vznikajú na jej pozadí.

2.1 Prvým spôsobom vzniku frazém z iných frazém je zmena frazeologickej jednotky, pričom pod pojem zmena zaraďujeme rozličné procesy, ktoré sa dotýkajú formálnej výstavby alebo významovej platnosti frazémy. Ide tu o každú zmenu frazémy, ktorá (pri prechodnej variantnosti) vedie k vzniku relatívne alebo úplne samostatnej jednotky. Široké chápanie pojmu zmena východiskovej frazémy vedie k potrebe osobitne sledovať niektoré jej najproduktívnejšie konkrétne realizácie.

2.1.1 Prenesenie významu. — Je to postup s ohraničenou produktivnosťou. Jeho vymedzenie si totiž vyžaduje odlišiť ho od viacvýznamových frazém. Pri viacvýznamovej frazéme sa ešte nehovorí o novej jednotke. V súvislosti so sledovanou problematikou nám teda ide o prípady, v ktorých významové posuny východiskovej jednotky prekročili hranice polysémie a viedli ku vzniku samostatnej jednotky, ktorá sa zreteľne odlišuje od východiskovej jednotky. Môže pritom ísť jednak o homonymné frazémy, jednak o nové frazémy, ktoré vznikli frazeologickou deriváciou (podrobnejšie o tomto pojme porov. Lewicki, 1976, s. 55 n.). Máme tu teda na mysli jednak prípady typu *prišla jej hodina* (= porodila) — *prišla jeho*

(jej, ich, naša . . .) (posledná, ostatná) hodina (= umiera, umierajú), jednak frazémy typu *v každom ohľade, v nijakom ohľade, v určitom ohľade, v tomto ohľade* (Slovník slovenského jazyka II, 1960, s. 530).

Určovanie tohto typu vzniku nových frazém si však žiada podrobnejšiu materiálovú (najmä historickú, príp. etnologickú) analýzu. Predpokladáme totiž, že sledované prípady, v ktorých nová jednotka vzniká prehodnotením pôvodnej frazémy, bude treba odlišiť od takých príbuzných (najmä homonymných) frazém, ktoré možno vysvetľovať skôr ako výsledok dvoch osobitných posunov a frazeologizácií toho istého východiskového voľného slovného spojenia.

2.1.2 Oveľa zreteľnejšie sa vyčleňuje ďalší typ zmeny jednej frazémy na druhú, totiž zmena spočívajúca v skracovaní, zmenšovaní lexikálneho zloženia východiskovej jednotky. Aj tento postup možno vysvetľovať na pozadí Mokijenkovej spomínanej opozície implicitnosť – explicitnosť vo vývine frazeológie (Mokijenko, 1976). V tomto prípade ide konkrétne o prejavy tendencie k implicitnosti, k vypúšťaniu nadbytočných zložiek východiskovej frazémy.

Pri vypúšťaní zložiek sa frazéma istý čas udržiava v obidvoch podobách (pôvodnej aj skrátenej), pričom ustupujúci člen má platnosť fakultatívnej zložky frazémy. V niektorých prípadoch však vývin vedie k tomu, že – v súlade so všeobecnou zákonitosťou významovej diferenciácie duplicitných jednotiek – sa pôvodné varianty jednej frazémy s fakultatívnym členom aj významovo špecifikujú a osamostatňujú, a tak z pôvodnej jednotky vzniká už nová frazéma. Porovnajme dvojicu jednotiek, ktoré zachytáva E. Smiešková (1974): *merať od buka do buka* hovor. nehodnotiť veci presne, spravodlivo, primerane, posudzovať niečo náhodne; *od buka (do buka)* hovor. bez plánu, náhodne, hocijako, neporiadne (niečo robiť) (s. 23). Z porovnania obidvoch jednotiek vychodí, že odvodená (skrátená) frazéma má síce niektoré sémy spoločné s východiskovou frazémou, ale inými príznakmi sa od nej zreteľne odlišuje, čo má za následok aj podstatne zmenenú spätosť novej jednotky s kontextom.

Tendencia skracať zloženie frazémy je živá najmä v oblasti prísloví a porekadiel, ale prejavuje sa aj medzi vlastnými frazémami. Skracovanie parémii býva pritom dvojaké:

a) Skrátená forma ostáva aj naďalej v oblasti paremiológie, príslovie ostáva príslovím, zjednodušuje sa iba jeho stavba. Máme tu teda vlastne kvantitatívne varianty tej istej jednotky. Tento typ sa zreteľne ukazuje pri porovnaní dnešných podôb istých prísloví alebo porekadiel s podobami tých istých prísloví a porekadiel, ako ich uvádza ešte napr. A. P. Záturský. Porovnajme: *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu, iskrí sa mu v očiach*. (Záturský, s. 62) → *Kto má mrcha ženu, netreba mu chrenu. – Aká matka,*

taká Katka, taká celá jej čeliadka (Záturecký, s. 70) → *Aká matka, taká Katka*. — *Jablko ďaleko od stromu nepadá, a keď aj spadne, vždy sa stopkou ku pňu obracia*. (Záturecký, s. 71) → *Jablko ďaleko od stromu nepadá (nepadne)*. — *Do roka proroka a po roku výskoka*. (Záturecký, s. 72) → *Do roka proroka!* — *Dotkla sa žihlava plota, nuž si pripletá*. (Záturecký, s. 79) → *Dotkla sa žihlava plota*.

b) Z príslovia alebo porekadla sa odsekne jedna časť (zvyčajne nejaká menná skupina) a začína sa uplatňovať samostatne. Jej význam sa síce spočiatku chápe na pozadí východiskovej jednotky, ale s novými možnosťami spájateľnosti sa postupne rozvíjajú aj nové sémantické príznaky. Niektoré odvodenia tohto typu sú už celkom petrifikované a zachytávajú ich už aj lexikografické práce. Porov.: *Zakázané ovocie najlepšie chutí*. (SSJ, II, 1960, s. 634) → *zakázané ovocie* (tamže); *Tichá voda brehy podmýva* (príslovie; Smiešková, 1974, s. 249) → *tichá voda* (tamže). Iný príklad: Z pôvodnej jednotky s výrazným paralelizmom *Vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá* sa v SSJ (IV, 1964, s. 11) zachytáva už iba skrátená podoba *Vrana k vrane sadá*. Úzus však pozná, ako to potvrdzujú početné doklady z publicistiky, aj ďalej skrátený typ *Vrana k vrane*.

Možno ešte dodať, že obidva uvedené spôsoby skracovania prísloví a porekadiel sú známe už zo staršej paremiológie. Práve takto sa často vysvetľuje vznik mnohých okrídlených výrazov.

2.1.3 Opačným postupom je rozšírenie východiskovej frazémy o nejaké slová. Pravdaže, aj tu sledujeme také zmeny, ktoré neznamenaajú iba kvantitatívnu variantnosť pôvodnej jednotky, ale ktoré vedú k vzniku novej frazémy.

Ako sme už naznačili, v niektorých prípadoch sa ťažko dá rozhodnúť, či ide o toto rozšírenie alebo naopak o skrátenie východiskovej frazeologickej jednotky. Viaceré prípady však patria medzi zmeny s rozšírením pôvodnej frazeologickej jednotky celkom zreteľne. Porovnajme tieto príklady zo SSJ (III, 1963, s. 323): *postaviť sa na nohy* — *postaviť sa na vlastné nohy* — *postaviť sa na zadné nohy*. Nielen konštrukčná odvodenosť, ale aj sémantická spätosť významov týchto samostatných jednotiek ukazuje, že posledné dve vznikli rozličnými rozvitiami a prehodnoteniami východiskovej jednotky.

(Aby sa ukázala dialektická spätosť obidvoch naznačených tendencií (rozširovanie — skracovanie), dodáme, že k poslednej jednotke — *postaviť sa na zadné nohy* —, ktorú sme vysvetľovali ako rozvitie jednotky *postaviť sa na nohy*, začína sa utvárať opäť skrátená podoba *postaviť sa na zadné*. Táto podoba má zatiaľ platnosť variantu uvedenej rozšírenej jednotky. Je to pritom forma, ktorá sa najmä v publicistike vyskytuje veľmi často.)

Iný zaujímavý prípad rozširovania zaznamenávame v tejto dvojici ustálených prirovnaní: *múdry ako Šalamún* — *múdry ako Šalamúnove noha-*

vice. Z formálneho hľadiska tu ide o evidentné rozšírenie prvej formy. Pozoruhodná je však sémantická stránka tohto procesu. Východiskové prirovnanie má aj pri istom ústupe prvého významu predsa ešte dva významy: a) veľmi múdry; b) hlúpy, nemúdry (s odtienkom žartovnosti). Druhé prirovnanie má už zreteľne iba uvedený druhý význam. Pri takejto podstatne odlišnej štruktúre významu obidvoch prirovnaní treba tu teda hovoriť už nie o variantoch, ale o osobitných frazémach, z ktorých druhá vznikla rozšírením prvej. Tým sa tento prípad výrazne odlišuje od iného rozširovania, ktoré však ostáva na rovine lexikálnej variantnosti východiskovej jednotky: *škaredý ako čert* — *škaredý ako čertov syn*.

2.1.4 Lexikálne zmeny vo východiskovej frazéme. — Aj tu môžeme konštatovať, že väčšina takýchto zmien vedie iba k lexikálnej variantnosti príslušnej frazémy. Nachádzame však prípady, v ktorých lexikálna zmena mala za následok divergenciu obidvoch jednotiek a postupné osamostatnenie novej podoby. Porovnajme: *mať železné nervy* — *mať slabé nervy* — *mať čujné nervy* — *mať napnuté nervy* (SSJ, II, 1960, s. 350); *prestupovať* (*prešlapovať*) *z nohy na nohu* — *ísť* (*vliecť sa*) *z nohy na nohu* (SSJ, II, s. 386). Pri zreteľne odlišených významoch týchto jednotiek môže vzniknúť iba jedna otázka, či tu netreba klásť hranice príslušných jednotiek užšie, či teda napr. v poslednej dvojici netreba slovesá *prestupovať*, *prešlapovať* a *ísť*, *vliecť sa* pokladať za súčasť zvyčajného, obligátneho kontextu, a nie za súčasť týchto frazém. Nazdávame sa však, že príslušné pozície so zmenami (a teda aj ich lexikálne obsadenia) patria do uvedených jednotiek, a tak tu treba hovoriť o osobitných frazémach.

Viac do oblasti lexikálnych variantov ako medzi tieto lexikálne odvodené samostatné frazémy patria javy, ktoré sa v teórii označujú ako frazeologická séria. Ak si však uvedomíme členitosť niektorých sérií, zistíme, že aj takéto prípady sa ľahko môžu zmeniť na lexikálne odvodené osobitné frazémy. Porovnajme: *vyrástť z detských nohavíc, nohavičiek*

topánok, topánočiek

sukní, sukničiek atď.

Je zjavné, že pri takejto veľkej variabilnosti sa isté členy série začínajú pociťovať ako relatívne samostatné, pretože premenlivé zložky vnášajú do celého výrazu nové konotácie, a tak môžu viesť tiež k celkovej samostatnosti takýchto výrazov.

2.1.5 Špecifickým prípadom vzniku frazeologických jednotiek z iných frazém je frazeologická kontaminácia. Nemáme tu na mysli prípady individuálneho skriženia dvoch frazém v konkrétnom texte. Ide nám o prípady, v ktorých sa výsledok kontaminácie ustálil, a tak na pozadí dvoch existujúcich jednotiek vzniká nová jednotka. Takáto jednotka sa zvyčajne chápe ako variant niektorej z východiskových frazém, no nie-

kedy práve z neurčitosti vzťahov k fundujúcim frazémam vyplýva relatívna samostatnosť novej jednotky. Sledujme kontamináciu, ktorú ako ustálenú zachytáva už aj SSJ (III, 1963):

rozniest niečo, niekoho na	
kopytách (s. 830)	rozniest niekoho
v zuboch by ho roztrhal (s. 869)	v zuboch (s. 830)
v zuboch ťa roztrhám (s. 869)	

Je zjavné, že nová forma má svoje zvláštnosti v porovnaní s obidvoma východiskovými jednotkami.

2.1.6 Na niektorých miestach doterajšieho výkladu sme sa už dotkli aj ďalšej možnosti odvodzovania frazémy od inej frazémy. Ide o spôsob zmeny, ktorý možno označiť ako štruktúrno-sémantickú zmenu pôvodnej jednotky. Viaceré naše práce sa tejto otázky dotýkali v súvislosti s hranicami frazémy. Celkovo však ostával nedoriešený problém, či dvojice *držať jazyk za zubami* – *jazyk za zubami*, *hrať sa s ohňom* – *hra s ohňom*, *vziať si na mušku* – *na muške* (*byť na muške*) sú variantmi tej istej jednotky, alebo či je to už dvojica samostatných frazém. Zdá sa, že na základe sémantických alebo štruktúrno-sémantických porovnaní takýchto dvojíc ich možno pokladať skôr za samostatné jednotky. A. M. Lewicki ich pokladá za frazeologické deriváty (teda nie za varianty), sovietske autorky J. J. Avalianiová a A. M. Emirová (1975) ich po vzájomnom porovnávaní tiež pokladajú za osobitné jednotky. Možno ešte dodať, že k takémuto chápaniu sa vlastne prikláňa aj naša domáca tradícia v slovníkovom spracovaní frazeológie, ktorá takéto dvojice s rozdielmi vo funkčnej syntaktickej charakteristike zachytáva takmer pravidelne ako osobitné jednotky (porov. Malý frazeologický slovník E. Smieškovej, Slovník slovenského jazyka).

2.2 Ďalšiu širokú oblasť sledovanej problematiky tvoria frazémy, ktoré vznikajú v kontakte s frazeológiou iného jazyka. Elementárnym prípadom je tu prosté prevzatie cudzojazyčnej frazémy. Pravda, tu potom záleží na tom, o aký jazyk ide, či sa preberá z blízkeho alebo zo vzdialenejšieho jazyka. Prebratie zo vzdialenejšieho jazyka sa uplatňuje viac-menej citátovo. Prebratie z blízkeho jazyka sa môže do istej miery aj modifikovať. Porovnajme napr. poslovenčenú podobu českej frazémy *Bieda naučila Dalibora na husliach hrať*. V obidvoch prípadoch sa však prevzaté jednotky pocifujú ako štýlovo ohraničené so zreteľnou knižnou platnosťou.

Produktívnejším postupom je kalkovanie cudzojazyčných výrazov. Slovenčina obsahuje – podobne ako iné európske jazyky – veľké množstvo kalkov, najmä z gréčtiny, latinčiny, potom z nemčiny a iných jazykov. Pri mnohých (najmä tých, ktoré neobsahujú nijaké cudzie reálie) si cudzí pôvod ani neuvedomujeme, sú to jednotky už celkom zdomácnené (ide tu najmä o mnohé výrazy z antiky a o biblizmy). Tento proces stále prebieha,

a tak aj súčasná slovenčina tvorí frazeologické kalky podľa rozličných jazykov.

Rámcovo možno frazeologické kalky rozdeliť na také, v ktorých sa prekladá celá jednotka, pričom sa sleduje aj významová ekvivalentnosť kalku a východiskovej frazémy (špecifickým prípadom aj tu budú polokalky), a na také, v ktorých sa preberá iba časť slovného spojenia, príp. štruktúra cudzojazyčnej jednotky, ale význam sa citeľne posúva alebo celkom sa mení. Porovnajme:

Money is a good servant, but a bad master.

Argent est un bon serviteur et méchant maître.

Geld ist ein guter Diener, aber ein schlechter Herr.

Novac je dobar sluga, ali zao gospodar.

A. P. Záturecký (1974, s. 294) zachytáva frazeologickú jednotku, ktorá čiastočne zodpovedá uvedeným cudzojazyčným jednotkám: *Jedným peniaze slúžia a druhí slúžia peniazom*. Iný odraz tejto cudzojazyčnej jednotky nachádzame v slovenčine vo výraze *Oheň je dobrý sluha, ale zlý pán*. Pri bližnú paralelu nachádzame aj v maďarčine. Tvorenie tohto typu už nie je iba kalkovaním, nie sú to ani polokalky. Možno ho pokladať za špecifický prípad, v ktorom podľa cudzojazyčného modelu vzniká osobitná jednotka so samostatným významom, ibaže s niektorými sémantickými príznakmi spoločnými s východiskovou cudzojazyčnou frazémou.

3. Načrtnutý prehľad spôsobov vzniku, tvorenia novej frazeológie aj pri náznakovosti v niektorých čiastkových otázkach výrazne dokazuje, že frazeologizácia je proces veľmi rôznorodý a že tu ani zďaleka nevystačíme s formuláciou, že frazéma vzniká prehodnotením voľného slovného spojenia. „Vnútorých foriem“ má súčasná frazeológia oveľa viacej. Vnútorou formou jedných frazém je slovo alebo voľné slovné spojenie, vnútorou formou iných je už existujúca frazéma. Tým sa z inej strany potvrdzuje už známa myšlienka, že frazéma je viacvrstvová a značne vnútorne členená jazyková jednotka.

Literatúra

AVALIANI, J. J. — EMIROVA, A. M.: O vtoričnoj frazeologičeskoj derivacii. In: *Problemy russkoj frazeologii*. Red. V. L. Archangel'skij. Tula 1975, s. 7–13.

BEČKA, J. V.: *Slovo, jeho význam a užití*. Praha, 1968. 111 s. (skriptum)

HORECKÝ, J.: O vztahu terminologie a frazeologie. *Československý terminologický časopis*, 4, 1965, s. 250–252.

LEWICKI, A. M.: *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*. Katowice, Uniwersytet Śląski 1976. 120 s.

MLACEK, J. (1980a): *Frazeológia a syntax*. In: *Otázky skladby a jej vyučovania*. Nitra, Pedagogická fakulta (v tlači).

MLACEK, J. (1980b): *Frazeológia a terminológia*. *Jazykovedné štúdie*. 16. Horeckého zborník. Bratislava, Veda (v tlači).

MOKIJENKO, V.: *Dialektický vzťah „implicitnosť: explicitnosť“ a vývoj frazeológie*. *Slovo a slovesnosť*, 37, 1976, s. 4–13.

MOKIJENKO, V. M.: Variantnist jak odne z džerel utvoreňna frazeologizmiv. *Movoznavstvo*, 6, 1972, č. 5, s. 39–50.

MOKIJENKO, V. M.: Zatemnenije obraznosti frazem i frazeologičeskije modeli. In: *Problemy russkoj frazeologii*. Red. V. L. Archangel'skij. Tula, 1977, s. 51–64.

PACHOTINA, N. L.: Ellipsis kak sposob obrazovanija frazeologičeskich jedinic. In: *Problemy russkoj frazeologii*. Red. V. L. Archangel'skij. Tula, 1975, s. 119–128.

ROJZENZON, L. I.: Lekcii po obščej i russkoj frazeologii. Samarkand, 1973. 223 s.

ROJZENZON, L. I.: Sintaksis i frazeologija. In: *Problemy syntaksysu*. Lvov, 1963, s. 48–54.

Slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968. 6. zv.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 294 s.

ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Daniela Augustinská

FUNKCIA OPAKOVACÍCH KONŠTRUKCIÍ V UMELECKEJ PRÓZE

Prvou prácou, ktorá sa v československej jazykovede zaoberá otázkou opakovania slov vo vete, je štúdia O. Hujera (1926). Autor si v nej všima ten typ opakovania, ktorý sa v odbornej literatúre ďalej už nazýva bezspojkovým opakovaním. Po ňom sa otázky opakovania slova dotýka V. Mathesius (1938, 1947) v dvoch svojich prácach. V ponímaní Mathesiusovom sa do intenzifikácie začleňuje aj emocionálna zložka. Medzitým J. Bečka (1942) napísal článok O asyndetu a po Mathesiusovej knihe (1947) svoje postoje k problematike opakovania vyjadruje v knihe Úvod do české stylistiky (1948). F. Trávníček (1942) sa podstatne neodchyľuje od dovtedajšieho chápania javu.

Spočiatku sa opakovanie slova hodnotí iba ako „intenzifikáčny“ prostriedok v zmysle V. Mathesia a iba neskôr sa v tejto súvislosti uvažuje o ďalších jeho funkciách a aj pomocou formy sa poukazuje na rozličné funkcie opakovania. Uvažuje sa, či opakovanie je jav patriaci do oblasti vetných členov alebo do oblasti významovej výstavby výpovede. Tak napr. F. Trávníček (1949) a neskôr aj autori J. Bauer – R. Mrázek – S. Žaža (1960) hovoria, že opakovanie slov je záležitosťou tzv. opakovaných vetných členov, že je to niečo ako viacnásobné vetné členy. Aj ďalšie práce, ktoré sa priamo alebo príležitostne týkajú tejto problematiky, funkciu opakovania chápu len ako „intenzifikáciu“. Tak je to napr. u H. Křížovej (1960), u K. Koževnikovej (1961) a u V. Šmilauera (1966). Úvahy o rozšírení funkcií opakovaných častí, ako aj o presunutí problematiky opakovania do oblasti významovej stavby výpovede vznikajú v štúdiách M. Grepla (1967, 1968).

M. Grepl rozlišuje dvojaké opakovanie: spontánne a zámerné. K spontánnemu

opakovaníu zaraďuje také typy, ktoré vznikajú nezámerné, nemotivované v bežných hovorových prejavoch. K zámernému opakovaníu zaraďuje také typy, ktoré vznikajú uvedomene a sú motivované rozhodnutím hovoriaceho. V podstate sa tu dokazuje, že zámerné opakovanie nie je otázkou vetnočlenskou, ale v celej šírke patrí do oblasti významovej výstavby vety.

J. Bečka (1968) vo svojej replike uviedol výhrady proti tomu, že M. Grepl sa pri klasifikácii sémantiky opakovacích konštrukcií opiera o formu, a tým že intenzifikačné opakovanie nepokladá za autonómny výraz. Nesúhlasí ani s tým, že sa robí taký veľký rozdiel medzi intenzitným a emfaticko-emocionálnym opakovaním.

J. Ružička (1956) rozoberá otázku tohto javu z hľadiska syntaktického. Nejde mu však o funkcie, a teda o štylistiku, ale iba o gramatiku opakovania. Z tohto hľadiska zaraďuje opakovanie ku koordinácii, čo znamená, že sa pridáva tradičného chápania. V závere svojej štúdie (s. 178) hovorí, že otázku štylistiky tohto javu neriešil. Navyše v Ružičkovom texte ide o konštrukcie, ktoré sú tvorené z rozličných lexikálnych jednotiek — opakuje sa teda „člen“ a nie „lexikálna jednotka“.

Popri niekoľkých okrajových poznámkach v článkoch a v knihe F. Kočiša Zložené súvetie v slovenčine (1973) vyšlo niekoľko štúdií J. Mistríka (1964, 1965), v ktorých sa tiež okrajovo zaujímajú postoje k opakovacím figúram. J. Mistrík svoje názory na štylistiku tohto javu zhrnul a aj klasifikáciu opakovacích figúr uviedol najmä v knižných prácach Štylistika slovenského jazyka (1977) a Rétorika (1978).

Aj E. Bajziková (1978) venuje pozornosť opakovaníu ako jednému zo základných prostriedkov textovej syntaxe. Vo svojej štúdii autorka uvádza, že opakovanie je jedným zo základných prostriedkov slúžiacich na nadväzovanie viet v súvislom texte.

Približne v tom istom čase uverejňuje F. Miko (1978) štúdiu, v ktorej uvažuje o opakovaní v lyrike v tom zmysle, že sa dotýka hraníc epiky a lyriky, ktoré sú dané práve momentom opakovania.

Z prehľadu literatúry vidieť, že opakovanie sa môže chápať veľmi široko. Ide v ňom o opakovanie zvuku, slova, spojenia slov, vety, ale i väčších celkov. Ide v ňom o otázku gramatickú, štylistickú, rétorickú, poetickú. Ide v ňom o problémy redundancie i ekonómie jazyka. Nie div, že u rozličných autorov a v rozličných prácach sa opakovanie ako heterogénny pojem nazýva rozličnými termínmi (iterácia, reduplikácia — J. V. Bečka, recidíva — J. Mistrík, rekurencia — F. Miko atď.).

Najbohatšie sa opakovanie využíva v umeleckom texte. Opakujú sa slová, skupiny slov, celé vety, ale aj celé textové pasáže (napr. v Bednárovej poviedke Kolíska). Každá umelecká próza, ktorá uplatňuje opakovanie ako štylizujúci prostriedok, má lyrizačné tendencie a podľa frekvencie opakujúcich sa prvkov stojí bližšie alebo ďalej od lyrizovanej prózy.

Opakovanie v umeleckej próze je mnohofunkčné a najčastejšie aj synkretické. Preto niekedy ťažko určiť, čo autor použitím opakovacej figúry sledoval primárne a čo sekundárne.

U V. Šikulu aj u J. Vilikovského (Citová výchova v marci) sa opakovanie využíva ako prostriedok karikujúci časový rozmer do šírky. Príklad z románu Muškát: *Imro u v a ž o v a l. U v a ž o v a l ešte aj potom, keď sa už rozhodol...* Príklad z Ďuričkovej knihy Dank a Janka:

„A ty, Dank, vyjdi spod lavice!“

Danka nič.

„Poď!“ ťahá ju Janka za šaty. „Už sa nesmejú.“

Danka nič.

„Tak si ostaň tam,“ povedala súdružka učiteľka.

„... Keby ma ešte raz zavolali, už by som vyšla,“ myslí si Dank.

F. Kráľ využíval opakovacie figúry vo svojom texte veľmi často. Vhodne ich používal aj na vyjadrovanie stereotypnosti, schematizmu, zmeravenosti, statickosti výrazu. Uvedieme z neho doklad aj s textom, v ktorom sa potvrdí uvedená téza:

Tu stál rozostavený kordón žandárov. Ako refaz mramorových sôch. *Možno* s myšlienkami v mozgoch a s citmi v srdciach. *Možno* spomínali práve na svoje rodiny, na matky, na otcov, na deti. *Možno* im nebola príjemná situácia, v akej práve boli. *Možno* by radšej striehli na zlodějov. *Možno* im bolo aj ľúto zbeďačeného ľudu, proti ktorému mali obrátiť svoje zbrane. *Možno*...

A *možno* to boli len tupé, bezcitné, remeselné stroje na vykonávanie povinností.

Ešte uvedieme doklad z Fraňa Kráľa:

Ludia šli druh za druhom, zlomení, bezmocní, apatickí, *šli*, kam ich viedli, *šli* skoro bez protestu, bez vzdoru a bez márneho odporu. V srdci si každý niesol blen a v prepadnutom obličaji vysvedčenie biedy.

Opakovaním sa v próze vyjadruje „ustavičnosť“, ako to Dušan Mitana výslovne hovorí v autorskej reči svojej prózy Jastrab:

Nevšímal si už ani ustavičných otázok krstných rodičov: *Prečo* si to urobil, *prečo* si zabil jastraba, *prečo* holubov(!), *prečo*, *prečo*, *prečo*...

Opakovaním výrazu v próze sa vyjadruje aj občasnoscť deja, striedanie, nepravidelnosť. Autor pomenúva takúto občasnoscť figúrami typu *raz áno*, *raz nie*; *to — to —*; — *inokedy — inokedy*; Príklad z prózy J. Kalinčiaka Milkov hrob: „*Spomeň si, dievča moje drahé, t u i t u na mňa...*“

R. Jašík používa opakovacie figúry na vyjadrovanie rovnomernosti, trvalého stavu, pohybu a veľkej diaľky. Niekoľko príkladov z jeho románu Námestie svätej Alžbety:

Striedajú sa každú hodinu. A *fajčia* a *fajčia*. — *Stoja* a *stoja*. *Čakajú*. Na niečo smutne *čakajú*. — A schody sa *točili*, *točili*, *točili*. — Jeho myseľ už beznádejne blúdila... *ďaleko*, *ďaleko* od ženy so zelenými očami.

Tak je to aj u K. Jarunkovej (Pomstiteľ 1968):

Nepohnem sa! Ani oči neotvorím. Len *ležím* a *ležím*, kým sa spánok znova nado mnou nezmluje.

V ódickej funkcii používa S. Rakús opakovanie, keď vedie dialóg s mŕtvou Matkou Dorotou. Jeho reč — anaforickú — cítime ako ódu na matku, ktorej zásluhy sa vypočítavajú v replike adresovanej „mŕtvej“ hline na cintoríne.

Ty si ho v bolestiach porodila.

Ty si mu spievala.

Ty si ho v bielych podkolienkach do školy priviedla.

Ty si mu vodu zahrievala (keď ho vojaci priviedli z vojny postreleného, krvácajúceho — pozn. D. A.).

Ty si ho niesla v závejoch na chrbte.

Ty si jeho otca pochovala.

Ty si ho na vojnu sprevádzala.

Ty si ho za noci prebúdza...

V umeleckej próze sa opakovanie využíva na podčiarknutie zákazu. Zákaz má širokú silovú škálu, ktorá sa vyjadruje alebo pomocou fyzických prostriedkov (melódia, pauza, sila, gesto, mimika...) v živej reči alebo pomocou interpunkčných znamienok v umeleckej expresívnej reči (počet výkričníkov, trojbodky atď.) alebo pomocou opakovania slov a viet. Príklad:

„Zahrajte mi, hudci.“

„*Nehraj*, Cigán, *nehraj*, lebo zle bude s husľami,“ zavolá druhý a zľaknutí Cigáni hrať prestanú.

„Nuž či ho hráš?“ zavolá zasa prvý hlas.

„*Nehraj*, *nehraj*, to ti povedám.“ (J. Kalinčiak, Milkov hrob)

„*Nebudeme* zvedaví, *nebudeme* sa vtierať do onej miestnosti a zisťovať, čo sa tam vtedy dialo...“ (F. Kráľ)

Zdvojenie výrazu sa využíva aj ako prostriedok familiárnych, susedských príhovorov, keď sa chce zjemniť otázka alebo odpoveď. Uvedieme príklad z prózy F. Kráľa Cesta zarúbaná (1973, s. 134).

„Tak čo, *orieme*, *orieme*?“ prihováral sa im milo.

„Orieme...“ odvetil Michal Vido.

„Orieme... a nevieme ani za čo,“ doložil s povzdychom druhý oráč.

Sloveso „doložil“ v uvedenom citáte svedčí, že úplnou odpoveďou je až súčet opakovaných odpovedí.

M. Kukučín uplatňuje opakovanie vtedy, keď chce opísať chvastavého človeka, ktorý sa pred inými s veľkým gestom vystatuje opakovaním vý-

razu. Z jeho poviedky Keď báčik z Chochoľova umrie uvedieme ako doklad jednu repliku Aduša Domanického:

„Ale na osoh? *Dva-dsať holbí* denne – vravím – *dva-dsať holbí*, ani by ste neverili.“

V lyrizovanej próze je opakovanie jedným zo základných výrazových prostriedkov. Ním sa charakterizuje mnoho rozličných typov ľudí i situácií. Neprekvapuje, že si F. Švantner zvolil tento prostriedok aj na ironizáciu. Hrdina prózy Malka sa obracia k Malke s využívaním opakovacích figúr na ironizovanie svojho soka Šajbana takto:

„Mala, Malka, či ho poznáš, poznáš toho vtáka?“ (Nasleduje text, ktorý potvrdzuje vyslovenú tézu o ironizácii.) Ponad hory lietal, očka na zboj metal... Košieľky mu perieš, ruky si preň derieš... Hlavičku už kloní, železkami zvoní. Čože ti tak líčka obeleli, čože ti tak očka zosmutneli...“

Exklamácie čiže vzrušené básnické zvolania mávajú obyčajne podobu krátkych, citovo silno zaťažených výpovedí. Pritom sa tieto „výbuchy“ opakujú, čím nadobúdajú ešte väčšiu dynamickosť. Pozrime, ako tieto „výbuchy“ využíva a v texte opakuje R. Jašík:

Deti! *Žalujte! Žalujte*, ako *žaluje* chlapček bez čela, ako *žalujú* krásne Evine ústa. Chladné ústa. A *nekričte! Neokrikujte!* To je reč hmyzu. *Žalujte! Šepkajte!* – Ako môžem dávať šťastie druhým, keď som ho sama neokúsila. Ach, bože, posúď! Ach, premárnený život! Zlý život! Život – pes, vlk! *Hryzie... hryzie... hryzie... Igor!* Prečo si ma nezabil?

Takéto opakovacie figúry nemajú predpísanú a ani ustálenú podobu. Nie sú to statické modely, ktoré by nebolo možno preformúvať. Sú to zvolania, ktoré sa môžu rozličným spôsobom obmieňať. Keby ich sám autor mal v texte znova opakovat', isto by ich usporiadal ináč. V nich nie je dôraz na sémantike nociónálneho slova, lež na celej vete, ktorou sa pomenúva cit, vzrušenie. Keby sa v texte nemuseli „hláskovať“ alebo keby sa mali uplatniť v živej reči, vo väčšine prípadov by sa mohli nahradiť príslušnou zvolacou intonáciou.

V próze sa opakovaním výrazu opisuje aj navracanie myšlienok. Keď autor chce vyjadriť, ako človeka prenasleduje nejaká predstava, nejaká túžba, nejaký program, uplatní v texte opakovanie nezmeneného výrazu. Taký výraz sa pociťuje ako stále nutkanie, pokúšanie, pravidelné prenasledovanie. V Zuzke Turanovej autor pomocou opakovania výrazu vracia myšlienku na samovraždu. Opakovaním sa vyvoláva napätie čitateľa, dramatizuje sa text. Pozorujme úryvok:

„Čo máš tu? pýtala sa s úsmevom na perách, – sladunko, žensky – celým dedičstvom Evy ozbrojená. „Čo máš? – Povedz!“ Zastal. Hlboko jej pozrel do

očú. „Na čo myslíš?“ „Na to!“ spustila mihalnice, hlavu trošinku vztýčila nazad, horúci dych mu dýchala do tváre a šepkala: „Na to,“ perami štekla mu pery. „Na to, veď vieš!“ celým zápalom vybičovaných nervov prosila ho a bozkávala. „Keby sme tak...“ zamĺkla, — ruku, ktorú mala na jeho pleci, pomaly spúšťala dolu chrbtom, potom ju vystrela a akoby hladkala, blížila sa k jeho zadnému vreku...

„Čo máš tu?“ pýtala sa.

Zastal. Hlboko jej pozrel do očú. „Na čo myslíš?“

„Na to, veď vieš!“ ...

Myšlienka samovraždy, ktorá ju bola zaujala pod dojmom prvých udalostí, rýchle uplynula. Zvífazila láska k životu. I vymýšľala pomstu. Zločin. (J. Čajak ml.)

Ako vidieť z uvedeného textu, zámerne sa opakujú ešte aj vety „Zastal. Hlboko jej pozrel do očú.“

Zaujímavým spôsobom využíva M. Kukučín opakovanie na to, aby ním charakterizoval primitívnosť, farhavosť (Mistriek, 1977). Uplatňuje ho pri charakterizovaní zvierata v Prechádzkach po Patagónii, keď v kapitole Podivné príhody na pampe „cituje rozprávanie“ junca. Junec „hovori“ o ľuďoch toto:

Všetko, čo žerú, žerú s ohňom. Mäso na oheň vešajú, a keď je v ňom najviac ohňa, zasa ho žerú.

Ďalej „hovori ústami“ zvierata, ako sa junce učili chodiť v jarme:

Počali sme my, poriadni junci, dávať na vôľu jeden druhému. Pokročil jeden, tu pokročil i druhý: ja v tú stranu, on sa dal tiež v tú stranu. Začali sme i chodiť pomaly a podľa poriadku. Drevo nám zaraz bolo menšia farcha. Polovica sa ušla mne, polovicu mal kamarát. Polovica váži polovicu, celé drevo váži dva razy toľko. Každý nosí radšej polovicu, ako keby padla celá farcha...

H. Zelinová využíva opakovanie na gradáciu, klimax, na intenzifikáciu výpovede. Pri opakovaní čitateľ cíti, ako sa sila opakovaného slova zväčšuje.

Uvedieme príklady z prózy Jakubko:

Stala som preto i ja a čakala som, čakala. — „Jajajáj!“ Zjajkla som v prvom pocite strachu, ktorý potom už neodchádzal od môjho srdca: uvelebil sa v ňom ako nevítaný hosť a moril ma, moril. — A keď sa Struhár len nevracal a nevracal, hoci už i jar nadchádzala, vybral som sa za Katkou.

H. Zelinová v tej istej próze využíva aj refrén. Pomocou refrénu vracia dávno spomenuté veci a udalosti a pripomína ich čitateľovi, aby sa stali kontrapunktom tých, o ktorých práve hovorí. Autorka opakuje na viacerých miestach tento refrén: „A mne sa pozdávalo, že ak to dvojfarebné očko viac neuvidím, tak mi už neprichodí mať radosť v živote.“ Na iných

miestach zasa opakuje výpoveď: „Čo ma chytilo za srdce, ale nestiahlo, len tak pohladilo...“

Refrén vo svojej próze využíva veľmi často A. Bednár. V jeho poviedke Koliska sa napätie v deji vyvoláva vsúvaním tohto refrénu do textu: „Z kuchyne počuť rytmický buchot zodratých nôh Zitinej kolisky.“ Potom sa refrén upravuje so zreteľom na okolitý text. Dunenie kolisky a jej rytmický buchot o jedľovú dlážku je potom metaforou času, čakania, otupenosti v Zitinej kuchyni.

L. Ťažký vo svojej próze používa perifrastické opakovanie. Opakuje tak, že opakovaný výraz zasadzuje do nového kontextu v rozličných gramatických podobách, pričom v novom prostredí mení aj jeho sémantiku. Všimnime si jeho perifrastiku v tomto úryvku:

„Prečo sa po nás obzerajú civili? Vždy sa na nás pozerajú, keď fajčíme, keď sa prechádzame s dievčatami, vždy... Civili na vojakov. Vojaci proti civilom, vojaci proti gardistom, gardisti proti židom, Slováci proti Nemcom, Nemci proti Rusom, proti, proti, proti... do aleluje proti...“ (Amenmária)

P. Jilemnický vedel svojmu rozprávaniu vždy dať lyrický rámec, v ktorom boli „scénické prvky“ umocňujúce príbeh. Opakovanie využíval na mnoho funkcií. Jednou a častou z nich bola funkcia rytmizovať prejav. Pri vnímaní rytmizujúceho opakovania čitateľ necíti žiadnu emocionálnosť, žiadnu emfázu, iba opakovanie do rytmu. Uvediem jeden príklad:

Mŕtvi medzi živými, živí medzi mŕtvymi a nad všetkým tvrdá ruka tlačí, tisne k zemi. To nebol sen, to nebol sen, a predsa sme tu, zabudnutá mamka ožila, zemiaky škrabe, zemiaky trie tak ako kedysi dávno, a oči Matky božej dosiaľ sú také presmutné. Tatko sajú svoju smradľavú fajočku ako boží dar, tatko unavený, prepitý, zhrbený. Všetko je staré, všetko je známe, bez zmeny. Ale Maťko, Maťko, či sa nezmenil?

Z textu P. Jilemnického je zrejmý zámer prostej estetizácie, ozvláštnenia, ornamentalizácie textu. Keby sa z textu vynechali opakujúce sa výrazy, vôbec by nestratil zo svojej zrozumiteľnosti, iba by sa ochudobnil o estetizujúce prvky. Vidieť tu úzku súvislosť lyrizovanej prózy s patetickou rečnickou prózou.

A. Hykisch, ktorý má osobitný zmysel pre komponovanie textu na veľkej ploche (napr. v próze Stretol som ťa), využíva opakovanie na to, aby ukázal, že keď sa výraz opakuje, zákonite mení svoju sémantiku. Ak sa nemení sila výrazu, mení sa jeho šírka. V novele Naďa ukazuje, ako sa sémanticky môže variovať výraz „chcem umrieť“, ktorý v podstate nehovorí, že hrdina chce umrieť, ale že je nešťastný. Jeho text by na miestach spojenia „chcem umrieť“ zniesol aj spojenie „som nešťastný“ alebo výraz „škoda“ alebo „prečo“ alebo iný typ zvolania, povzdychu:

Chcem umrieť preto, že som túto noc nemohol piť, lebo všetky nočné podniky už zatvorili. Chcem umrieť preto, že som nemohol nájsť nejakú ženskú. Z pomsty. Chcem umrieť preto, že som zamilovaný do študentky, jednej zo štyroch tisíc. Naďa, Naďa, chcem umrieť, lebo nepatrim do dnešného sveta.

Z úryvku, ale aj z ostatných, ktoré mu predchádzali, sa zračí to, že vety, v ktorých sa opakuje výraz, patria sémanticky spolu a takmer vždy ich možno spojiť do jediného súvetia.

K. Jarunková pomocou opakovania vyjadruje radosť, spokojnosť. V próze Pomstiteľ hovorí:

V čakárni som si pod sliepňavou žiarovkou prečítal odchod vlakov. 22,45. O necelé dve hodiny mám bratislavský rýchlik. Šťastie mi žičí. O necelé dve hodiny... To by sa už dalo krásne vydržať i tu, v čakárni.

J. Beňo v poviedke Snehom voňajú oblaky opakovanie využíva na vyjadrenie prítlaku a lásky k veci, keď zbožňuje vec. Opakovanie mu je výrazom obdivu a súčasne poklony. Úryvok z jeho prózy:

Vo výškach nad sebou voniam sneh. Možno už začal padať z popolavosivých oblakov, rozmazaných po celom nebi. Bezbožne kavčia kavky. Sneh cítia kavky, čierne, smutné vtáky. Veštia ho, prichádza zďaleka...

Nie, sneh cítiť, oblaky ním voňajú. Sneh nie je zákerný. Počká, kým nebudem mať viazaničku jedľových vetiev, a potom mi celou cestou nazad bude tichým spoločníkom.

Jemný, čistý sneh.

Sneh, mama.

Sneh na zemi, rozsýpa sa alebo vrzdí pod nohami. Sneh na ľade, drobnými krôčkami prešla po ňom vydra. Sneh slnkom ožiarený, prižmurovať oči. Obláčik sypkého snehu z konára, pestrofarebný vták nad ním, na krídlach.

Prvý raz pod snehom, mama.

Na najvyššom mieste strmého, dlhého lazu, pod bujným porastom rúbaniska belie sa pásik včerajšieho snehu.

Kľaknem si k nemu, čelom sa dotknem, zašepkám niečo, mama.

Opakovanie sa vyskytuje aj vtedy, keď sa človek prekvapuje. Tak je to napr. u V. Handzovej v diele Zrieknite sa prvej lásky (1965):

Autorka: ... Musíte predsa vedieť, že prvotné príčiny takého uctievania mali bohovsky materiálnu podstatu!...

Autorita (pokyvuje hlavou): Ale, ale, ale! Nezachádzaš príďaleko?

L. Ballek v próze Púť červená ako Íalia opakovaním naznačuje veľkú fyzickú silu takto:

Najprv si na balvane poležal, aby si vydýchol. Potom sa vzoprel. Vzoprel sa z celej sily, balvan sa pohol, ale hneď sa vrátil do pôvodnej polohy. Ešte raz sa vzoprel.

V slovenčine oproti iným jazykom sa zápor môže opakovať. Kým napr.

v nemčine sa povie „ich habe nichts“ s jedným záporom, v slovenčine sa na takú istú výpoveď použijú dva zápory: „Nemám nič“; a opakovaním v texte sa zápor môže zväčšovať až na maximálnu mieru. Napríklad L. Bal-
lek v 4 vetách, ktoré majú spolu 46 slov (v tom aj pomocných slov), použil 14 záporových slov takto:

Nikto nikdy sa nedozvie, čo sa s cudzincom stalo. Tam v diere mu neublížia ani zvery a nenájdu ho ani ľudia. Nie, nikto sa nedozvie, ako skončil, nikto sa nedozvie, čo sa s ním stalo. Nikto z ľudí, pred ktorými mal taký strašný strach, ho nenájde (s. 101).

I. Bukovčan si v texte pomáha opakovaním vtedy, keď potrebuje podčiarknuť silný a veľmi záväzný sľub, napr.

Nerobte ... dám všetko, všetko ... aj ... aj lyžičky ... strieborné lyžičky ...

Spisovatelia prozaici, ktorí sú zaniietenými rozprávačmi, ktorí sledujú hlavne dejovú niť, opakovanie využívajú zriedkavejšie. Zriedkavo opakuje napr. L. Ondrejov aj F. Hečko. V texte L. Ondrejova sa vyskytlo iba opakovanie vo výklade. Chlapci vysvetľujú Jergušovi, ako sa kuje meď. Z úryvku vidieť, aký vysoký index opakovania slova má výklad, vysvetľovanie:

Chlapci poučali Jerguša: Do ohňa položí sa kusisko medi, rozpáli sa na bielo, až iskry fúkajú. Chlapci schytia ho dlhými kliešťami, zavečú na nákovu. Pod veľké koleso pustia vodu. Koleso sa pohne, zuby zachytávajú topor, stláčajú dole. Kladivo sa dvíha. Topor, keď sa koleso podalo dolu, zošmykne sa zo zuba, kladivo udrie na nákovu. Tak udiera a udiera. Chlapci obracajú meď, podkladajú, zvrátajú. Z medi spravia hrubizný a ťažký kotol. Ochladia ho, vložia do takej spravy, kde ho dotiaľ mece sem a ta, kým sa nerozsype na mnoho tenkých kotlov. Taká je to robota.

Bedákanie a vzdychanie je v bežnej reči vždy spojené s opakovaním slov. A tak aj v umeleckej próze sa ako signál takéhoto postoja používa opakovanie. Keďže vzdychanie a bedákanie býva subjektívne členené s jadrom na čele výpovede, mávajú tieto štruktúry epanaleptickú podobu. Uvedieme príklady z prózy A. Hykischeho *Taký nepodarený vek* (1964).

Matka s rozospatými očami otvorila kuchynské dvere a škreľavo na ňu spustila:

„Dcéra, dcéra, čo si to porobila ... Aká hanba, aká hanba! A ako si sa to dala ostriať!“ – „Ach, decká, decká ...“ vzdychla si Julka.

Keď človek hľadá v hneve a rozčúlení najprimeranejšiu prezývku, opakuje zámeno „ty“ asi tak, ako je to v próze R. Morica (*Mrugi pijavica*):

A keď už bol vpredu, hodný kus vpredu, ktorýsi za ním vykrikol: *Ty, ty ... smradľavý Čombe!* V tom výkriku bolo zakliate všetko najpodlejšie na svete ...

Pri karikovaní, pri zveličovaní, keď sa výraz stupňuje, používa sa opa-

kovanie pri vyjadrovaní vyššieho stupňa ako spoločný menovateľ. Príklad z prózy R. Morica (Mrugi pijavica):

„Úžasná žaba, v celom meste nemá páru, čo v meste, v celom kraji, ba možno v celej republike.“

Navyše sa v citovanej vete opakuje aj karikujúce slovo *celý* — až trikrát.

Funkčne sa v próze pre deti opakujú v uvádzacích vetách slovesá dicendi (*povedal — povedal — povedal . . .*), robí tak napr. M. Ďuričková. K. Jarunková v próze Hrdinský zápisník opakuje funkčne aj iné slová preto, aby sa svojím prejavom priblížila reči dieťaťa. Príklad z Hrdinského zápisníka:

Jano *povedal*:

Keď si olympionik, tak skoč z tej skokanskej veže.

Mišo *povedal*:

To je dačo?

Jano *povedal*:

Tak skoč!

Mišo *povedal*:

Tak skočím!

Záver. Ako vidieť, opakovanie je jedným z najbohatších prostriedkov umeleckej prózy. Autori ho využívajú najmä na vyjadrovanie subjektívneho vzťahu. Jeho funkcie i formy sa už rozvili natoľko, že niekedy nie je možné jeden jav jednoznačne začleniť k istému typu. Tým viac nie je možné urobiť vyčerpávajúci inventár jeho funkcií a foriem.

Literatúra

- BAJZÍKOVÁ, E.: Opakovanie v textovej syntaxi. In: *Studia Academica Slovaca*. 7. Red. J. Mistrik. Bratislava, Alfa 1978, s. 33—41.
- BAUER, J. — MRÁZEK, R. — ŽAŽA, S.: Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy. Zv. 2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960. 483 s.
- BEČKA, J. V.: Opakování slova jako pojmenovací prostředek. *Naše řeč*, 51, 1968, s. 65—77.
- BEČKA, J. V.: O asyndetu. *Naše řeč*, 26, 1942, s. 12 n.
- BEČKA, J. V.: Úvod do české stylistiky. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1948.
- GREPL, M.: Ještě k funkci záměrného opakování ve stavbě promluvy. *Naše řeč*, 51, 1968, s. 77—82.
- GREPL, M.: O funkci záměrného opakování částí výpovědi ve výstavbě promluvy. *Naše řeč*, 50, 1967, s. 77—87.
- HUJER, O.: K nauce o asyndetu. Praha, 1926.
- KŘÍŽKOVÁ, H.: Opakování slova jako prostředek intenzifikace v ruštině a v češtině. In: *Rusko-české studie*. 2. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960.
- KOČIŠ, F.: Zložené súvetie v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 270 s.
- KOŽEVNIKOVÁ, K.: Asyndeton v súčasnej ruštině ve srovnání s češtinou. In: *Kapitoly ze srovnávací mluvnice české a ruské*. 2. Praha, 1961, s. 69—83.
- MATHESIUS, V.: Čestina a obecný jazykozpyt. Praha, Melantrich 1947. 463 s.

MATHESIUS, V.: Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové. Slovo a slovesnost, 4, 1938, s. 198 n.

MIKO, F.: Opakovanie v štruktúre lyrického textu. In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Praha, Academia 1978, s. 203–212.

MISTRÍK, J.: Expresivnost syntaktických konstrukcí. In: Jazykovedné štúdie. 8. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 85–109.

MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 172 s.

MISTRÍK, J.: Rétorika. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 204 s.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 444 s.

RUŽIČKA, J.: Viacnásobný vetný člen. In: Jazykovedné štúdie. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 155–178.

ŠMILAUER, V.: Novočeská skladba. 2. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 574 s.

Štylistické rozbory. 1. vyd. Red. J. Mistrik, J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964. 283 s.

TRÁVNÍČEK, F.: Mluvnice spisovné češtiny. Zv. 2. Praha, Melantrich 1949. 871 s.

TRÁVNÍČEK, F.: Opakování slov ve větě. Slovo a slovesnost, 8, 1942.

Jozef R. Nižnanský

GREFT – VINOHRADNÍCKE APELATÍVUM A TOPONYMUM

V nárečovej vinohradníckej terminológii – podobne ako v slovníku iných prírodných, hospodársko-výrobných a spoločenských oblastí – vyskytujú sa apelatíva, ktoré sa uplatnili aj ako toponymické lexémy.

Známe apelatívum *vinohrad*, *vinohrádok* sa využilo na pomenovanie súvislých plôch (hôr) s viničným porastom v jednočlenných názvoch (*Vinohrad*, *Vinohrady*, *Vinohrádky*) i v dvojslovných alebo dvojčlenných toponymách (*Dolné*, *Horné*, *Staré Vinohrady*, *Vinohrádky* atď.), ďalej na pomenovanie rozličných lokalít vo forme predložkových spojení (*Pod Vinohrady*, *Za Vinohrádky* a pod.) a viacslovných mikrotoponym. Podobne aj apelatíva *vinica*, *vinička* sú základom mnohých toponým na strednom a východnom Slovensku, kde sa pestoval vinič (Nižnanský, 1976). Rovnaký pôvod majú napr. aj chotárne názvy *Novosad* (Plavé Vozokany, o. Levice), *Novosady* (*Novosádi*)¹ (Skalica, Mokry Háj, o. Senica; Šenkvice, o. Brati-

¹ Použitý toponomický materiál čerpám z Kartotéky vlastných mien na onomasticom pracovisku JÚLŠ SAV, nárečový materiál z Kartotéky pripravovaného Slovníka slovenských nárečí a iné materiály obidvoch druhov z údajov získaných dotazníkom Vinohradníctvo (zostavil J. Nižnanský 1969, cyklostyl), ktoré sú uložené v dialektologickom oddelení JÚLŠ SAV. Chotárne názvy z máp a literatúry sa uvádzajú v spisovnej forme a nárečové termíny získané terénnym výskumom vo fonetickej transkripcii (zvyčajne v zátvorke).

slava-vidiek; Bojničky, o. Trnava; Nitra-Chrenová), *Novosádky* (Chtelnica, o. Trnava), *Novosádiki* (Bojničky) a pod., odvodené od apelatíva *novosad*.

V niektorých vinohradníckych oblastiach sa apelatíva zo staršieho agro-technického slovníka zvyčajne už nepoužívajú v ľudovej terminológii, ale sa zachovali v toponymách, inde sa zase tieto apelatíva zachovali v slovnej zásobe starej generácie, no neuplatnili sa ako mikrotoponymá.

Na juhozápadnom Slovensku sa stretávame s takmer nejasnými toponymami *Greft*, *Grefty*, príp. *Grechty* aj v odvodených formách a viac-slovných názvoch, ktoré v malokarpatskom vinohradníckom rajóne tvoria súvislý areál a trojčlennú územnú skupinku pri Senici.

Mikrotoponymum *Greft* označuje tieto chotárne časti: v lokalitách Bratislava-Rača — vinice; v okrese Bratislava-vidiek: Jur pri Bratislave — pole, Stupava — ovocný sad; v okrese Trnava: Horná Krupá (*Cigáni pod Greftom*) — časť obce. V prevažnej väčšine sa tento chotárny názov vyskytuje v pomnožnom tvare *Grefty* (*Grefti*) a označuje tieto časti chotára: na území Bratislavy v lokalitách Karlova Ves — vinice, Rača — pole, Vajnory — vinice, Dúbravka — vinice a sady, Záhorská Bystrica — pole; v okrese Bratislava-vidiek: Stupava — býv. vinice, Slovenský Grob — pole, Pezinok — vinice, Limbach — vinice, Vinosady — vinice, Šenkvice — vinice a pole, Báhoň — pole, Vištuk — vinice, Modra — vinice, Modra-Kráľová — vinice, Dubová — pole, Budmerice — vinice, Štefanová — vinice a pole, Častá — pole, Doľany — pole; v okrese Senec: Veľký Biel — pole; v okrese Trnava: Cífer — pole a majer, Suchá n. Parnou (*Grefty* i *Krefty*) — vinice a pole, Dolné Orešany — pole, Horná Krupá — pole, Trstín — pole; v okrese Senica: Dubovce pri Skalici (Vidovany) — vinice, Oreské — les, Smrdáky — sady a pole.

Dvojčlenné názvy typu *Horné Grefty*, *Dolné Grefty* (*Dolné Grefti*) označujú chotárne plochy v lokalitách okresu Bratislava-vidiek: Borová, Cífer, Horná a Dolná Krupá, príp. *Grefty horné*, *spodné* v Modre. Iné toponymá tohto typu majú podoby ako *Krátke Grefty*, *Dlhé Grefty* (Stupava, Limbach), *Podlžené Grefty* (Smrdáky), *Mátske grefty* (Stupava), *Cerovské grefty* (Šenkvice), *Galské gréfti* (Pezinok), *Pánske grefti* (Dolné Orešany). Predložkovú konštrukciu majú toponymá *Na Greftoch* (Cífer), *Nad Grefti* (Stupava), *Nad Grefti* (Horná Krupá), *Nad greftami* (Dolná Krupá).

S odvodenými formami názvov sa stretáme v mikrotoponymy *Greftovica* (Bratislava-Karlova Ves), v deminutívnom tvare *Greftičky* (Vinosady), v dvojslovnom názve s adjektívnym členom *greftovský* — *Greftovská studnička* (Modra) a v substantivizovanom adjektíve *Greftovská* (Modra) — mestská lúka.

Pôvodný základ tohto z nemčiny prevzatého slova pripomínajú názvy

Graftl (Bratislava-Rača) a *Graftle* (Bratislava-Vajnory; porov. Kišon — Hanák, 1962).

Variant tohto toponyma má podobu *Grechti*, v ktorej namiesto *f* sa uplatňuje *ch* (Chorvátsky Grob, Šenkvice, Horná Krupá); v poslednej z uvedených lokalít sa používa aj dvojčlenný názov *Horné Grechti*; tento variant je prítomný vari aj v kompozite nemeckého znenia *Bugrechtl* (Jur pri Bratislave). V tomto prípade ide o hláskoslovné prispôsobenie (ako napr. v slovách *krufta* — *kruchta*, *cufta* — *cuchta*) staršej formy k aktualizovanej novej podobe slova (*krecht*), označujúceho spôsob zimného uskladnenia (krechtovania) väčšieho množstva zemiakov a zeleniny, najmä však cukrovej, príp. krmnej repy do krechtov (synonymá *prizna*, *hrobľa*, *hrob* a i.). Tak vysvetľuje jediný význam slova *krecht* (jama, do ktorej sa na zimu uskladňujú zemiaky alebo zelenina) Slovník slovenského jazyka I (1959).

V uvažovaní o vzťahu apelatíva *greft* a propria *Greft/Grecht* si bližšie všimneme lexikálny význam apelatíva *greft*, ktoré sa v ľudovej vinohradníckej terminológii nepoužíva práve v rozsiahlom malokarpatskom rajóne, kde sa vyskytuje toponymum, ale iba v úzkej skalickej oblasti, kde sa nevyskytuje toponymum okrem vzdialenej skupinky troch lokalít pri Senici.

Slovo *greft* uvádza A. Bernolák (1825) ako ľudový výraz. V. Machek (1968) v hesle *krecht* (krechtovať — repu, brambory) vysvetľuje juhomoravské ľudové *greft* ako „dolík“ na zasadenie viniča; predpokladá, že toto slovo bolo prevzaté z dolnej nemčiny, pričom uvádza aj variant z holandčiny — slovo *grecht* vo význame priekopa. V etnografickej literatúre sa juhomoravským mikrotoponymám *Grefty/Krechty* pripisuje pôvod z nemeckého slovesa *graben* (*hrabať*, *kopať*) a tvar *grefty* sa vysvetľuje ako jamky na vysádzanie viničných sadeníc. Tento spôsob sa používal pred rozšírením praxe rigolovania koncom predchádzajúceho storočia (Frolec, 1974).

Podľa údajov zo Skalice sa pripravený viničný prút „sadil príčki“ do jarkov, ktoré sa nazývali *grefti*. Podobne šikmo sa vysádzal prút do jarkov, šiancov za pomerne dlho trvajúceho jarčenia viníc v hornom Honte a iných južných rajónoch na strednom Slovensku (Kahounová, 1970, 1974). Inde na juhozápadnom Slovensku a sčasti aj východnejšie kopali na výsadbu viniča trojuholníkové alebo štvorcové jamy nazývané *jama*, *jamka/janka*, *jamník*, *slop*, *šlopec*, *stupka* a na východnom Slovensku vyhlbovali krátke jarčeky pomenované *dolok*, *doľina*, *doľinka*.

Určenie presného významu apelatíva *greft* sťažuje variabilnosť lexikálneho významu výrazov odvodených od tohto základu. No aj tieto odvodené termíny na označenie blízkych alebo vzdialenejších vinohradníckych reálií približujú pôvodný či najtypickejší význam slova *greft*.

Popri slovese *rigolovať*, ktoré označuje novšiu činnosť — hlboko preko-

pávať zem pred vysádzaním viniča — starí Skaličania používali aj starší termín *greftovať*; súvislý, s postupujúcou prácou sa posúvajúci jarok nazývali *greft*. Inde na juhozápadnom Slovensku sa táto pozdĺžna priehlbina nazývala *járek*, *krépopa*, *brázda*, *rása*, *kanál* atď., v južných stredoslovenských rajónoch *jarok*, *šiaňec*, *garád*, na východe *šanc*, *šaňec*, *šančík*, *dolina*.

Hlboké jarné kopanie viníc sa na Záhorí označovalo slovom *posňica/posňica* a spojením *kopat posňicu* (v Modre *posniť*). Túto prácu podobne pomenúvajú vari na celom juhozápadnom Slovensku. Popri týchto označeniach sa v Skalici uplatňuje výklad tohto spojenia, že „zem sa prelávala motikú z jedného grefta na druhí“. Aj v susednej obci Mokrá Háj, ktorý bol poddanskou dedinou Skalice, popri výraze *kopat (posňicu)* sa používal taktiež termín *greftovať*, čiže „otvárať greft a z druhého zavírat“. Zrejme tu ide o jarčenie.

Spôsob jarného kopania viníc — vyššie do stredu uličky alebo k hlavám, príp. rovno — označovali v Skalici ako *kopať „na grefti“*, v susednom Mokrom Háji „na greft“. Na Záhorí vznikali pri jarnej kopačke medzi radmi viniča brázdy, ktoré sa nazývali *grefty* (Kahounová, 1970) (ak sa ráta Skalica a jej najbližšie okolie za reprezentanta záhorského vinohradníctva, lebo miestami aj v tejto oblasti sa kopalo *na hrob*, *na hropki*). V malokarpatskom rajóne a priľahlých obciach kopali „na hrob, na hróbek“ — s vyššeninou medzi radmi, aby mali hlavy vzduch — v hlohovskej a nitrianskej oblasti taktiež „na hrob, hrób, na val“. Na južnom strednom Slovensku sa tomuto technologickému výkonu vravelo „zakrúvať (viniču, hlavi)“ na zimu a na jar „otkrúvať, vikrúvať, otvárať“, pričom medzi radmi viniča vznikali *hrob*, *val*, *jarok*, *garazda*. Vo východoslovenských rajónoch kopávali „na ormou (hrobľu), na hrunk, hrunkok (kopček)“.

Slovo *greft* okrem spomenutých významov (v poslednom čase sa tu staršia technológia i terminológia miešala s novšou) označovalo aj rad viničných krov, miestami príp. zasa uličku. Starí Skaličania mali na pomenovanie radu viniča s kolíkmi termíny *greft* (uvádza aj K. Palkovič, 1968), *fald* („faldi — prohlubini greftov“ sa najhoršie kopali) a *rad*, *rádek*; v Mokrom Háji bol *greft*, vo vzdialených Gajároch a v Kuchyni *griftňa*. V malokarpatskom rajóne sa dotazníkom zachytilo iba pomenovanie *rad*, *rádek*, v Hlohovci-Petre aj označenie *járek*, podobne v nitrianskej oblasti, v Honte aj *garazda*, *brázda*, na východe *šor*. F. Bartoš (1906) zhodne so stavom v Skalici uvádza, že na Morave sú *grefty* aj rady viniča.

Uličku, spon medzi viničnými radmi nazývali v Skalici aj *greft* („na pár greftoch je nasadení grincejch“), v Mokrom Háji *fald*. Ide tu zrejme o striedanie pomenovania podľa zmeny reálie po zakrytí a odkrytí hláv viniča. Význam termínu komplikuje starobylosť technologického postupu, jeho

vytисnutie modernejšou praxou vari pred polstoročím. V iných vinohradníckych oblastiach smerom na východ stretáme sa s ľudovými názvami *ulička, pávka, pálka, plác*, vo východných rajónoch *ormou, poľo*. Podľa získaných údajov sa výraz *fald* vyskytuje aj vo Veľkom Ďure (o. Levice) a v Podhájskej (o. Nové Zámky).

Pri ustálenej výmere (šírke) starých viníc sa termín *greft* (krížny rad viniča) používal v Mokrom Háji na označenie plochy vinice („deset greftů“) a v skalickej mestskej knihe v zápisoch z druhej polovice 17. stor. sa zavše uvádza *greft* v takomto význame.² Napr.: „*Geden wynohrad w Zlogyegowczach takreczeny slobodny Nyarowszky, od ktoreho sa nikomu nics neplaty krom hotarum* (hájnikom) *od gedneho každého grefta po gednom gragczaru, kterich greftu gest wssetkich sessnast...*“ Podobne v inštrukcii: „*Hotarum sa platy od gedneho každého grefftu po gednom gragczaru, ktrich [!] grefftu gest wssetkich stiry...*“

Niektoré staršie české slovníky v hesle *krecht* na spojenie slova *krecht* s príslušným slovesom uvádzajú slovenský ekvivalent *dolovati*, tak J. Palkovič (1820) za termín „*krechty dělati, Senkgruben machen* (in Weingärten), *gruben, sulcos facere*“. Podobne J. Jungmann (1836) za „*krechty dělati na vinicich*“.

Dolovanie je priame rozmnožovanie z viničného kra, stará prax dopĺňania alebo rozširovania vinohradných plôch pohrúžením celej hlavy s prútmi do zeme alebo jedného-dvoch prútov na potrebné miesto, k susednému radu. No údaje z terénu neuvádzajú ani v jednom prípade terminologickú súvislosť *grecht* — *dolovanie*, ibaže aj pri tomto technologickom postupe sa prúty na nové miesta viedli vyhlbenými jarčekmi. Slovesom *doluvat* sa miestami (napr. Viničné, o. Bratislava-vidiek) označovalo i jarné kopanie — kopať na jar vinicu a na označenie skopaného vinohradu sa používal aj termín *zadolovaní vinohrad*.

Slovo *krecht* s novšou formou i obsahom sa vyskytuje v Zlatých Moravciach a Slepčanoch (o. Nitra) vo význame „*veľká hromada hnoja*“ navozeného pri vinici. Tento útvar inde nazývali *šanec, prizma, prizna, kopa, bradlo, bradelko*.

Z uvedených vinohradníckych (ľudových) termínov a ich obsahových súvislostí vychádza, že toponymum *Greft, Grecht* pri piatich-šiestich významoch apelatíva — jarok na vysádzanie viniča, jarok pri rigolovaní, jarček-riasa pri jarnom kopaní, príp. odkrývaní vinice, rad viničných kríkov, ulička medzi radmi a napokon rad ako jednotka plošnej miery, počet radov — označuje (pars pro toto najmä pomnož. tvarmi) vinicu starého typu

² Skalica, Regestum wsseligakich Ziwnosty gak Roli, Lúk, tak take szczępnicz a Winohradu ..., 17. stor. MOL — Archív Uhorskej komory. Budapešť. Fotokópia č. 7. 46 b, 191, 192 v oddelení dejín slovenského jazyka JÚLŠ SAV. Kolegom srdečne ďakujem za upozornenie a sprístupnenie materiálov.

s technológiou jarčenia pôdy, vysádzania a udržiavania viniča v radoch azda na rozdiel od pôvodnejšieho či súbežného typu „siatej vinice“ bez riadkovej úpravy, praktizovanej najmä nesymetrickým dolovaním.

Príznačná je tu okolnosť, že tento termín nemeckej proveniencie (na označenie vtedy progresívnejšej technológie) sa zachoval už iba v toponymách práve na území obývanom značným počtom nemeckého, ale udomácneného už obyvateľstva (malokarpatský rajón). Znamená to, že grefťová prax stratila tu aktuálnosť, príp. sa na týchto miestach na čas prestal pestovať vinič a znovu sa vysádzal už novou technológiou. A zase zachovanie apelatíva *greft* i termínu *greftovať* v skalickom rajóne ovplyvnilo pridŕžanie sa tejto technológie, pričom asi treba rátať s vplyvom vinohradníctva na susednom, hospodársky a jazykovo blízkom „slováckom“ a vari aj širšom moravskom území (Sáňka, 1960; Skutil, 1968).

Apelatívnu slovnú zásobu a toponymá z vinohradníckych oblastí možno vo viacerých prípadoch zoskupiť do podobných dvojíc, vyjadrujúcich alebo naznačujúcich vzťah apelatívneho tvaru s propriálnym, napr. *pusták* — *Pusták, sad* — *Sad, Sady, Sádok, novina* — *Novina, Noviny, sklad* (medza z kamenia) — *Medzi sklady* (Chrtany, o. Lučenec), *šianec* — *Šiance, hrunok* — *Hruň, Hrunki, pancír, pancírek* (záh. strapec hrozna) — *Panciere* (Jur pri Bratislave), *koléпка* (stojan na šteky vo vinohrade) — *Koléпка* (Bratislava-Rača), *Kolébky (Koléпки)* (Skalica, Bratislava-Vajnory, Jur pri Bratislave, Modra), *cvingír* (klátik pod sud) — *Cvingír, Cvingr* (Bratislava-Rača), podobne *loch* — *Medzi lochi, Za lochi* (Pukanec) atď. V podstate sú to už historické toponymá, súčasná agrotechnika stavaná na moderných princípoch pestovania viniča vytíska i starú terminológiu. Zánikom tohto špeciálneho slovného fondu v nárečovej slovnej zásobe dostanú sa viaceré vinohradnícke toponymá medzi slová „neistého“ pôvodu.

Literatúra

- BARTOŠ, F.: Dialektický slovník moravský. Praha 1906, s. 140.
BERNOLÁK, A.: Slovník slovenský, česko-latinsko-německo-uherský. Zv. 1. Budín, Typogr. Reg. univers. hungaricae 1825, s. 660.
FROLEC, V.: Tradiční vinařství na Moravě. 1. vyd. Brno. Universita J. E. Purkyně 1974, s. 24–25.
JUNGMANN, J.: Slovník česko-německý. Zv. 2. Praha 1836, s. 179.
KAHOUNOVÁ, E.: Tradičné formy agrotechniky viniča a technológie vinárstva na Slovensku. Agrikultúra, 9, 1970, s. 116, 129.
KAHOUNOVÁ, E.: Tradičné formy vinohradníctva a ovocinárstva v hornom Hontě. Slovenský národopis, 22, 1974, s. 196.
KIŠON, A. — HANÁK, R.: Rajonizácia viniča v Československu. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962, s. 48–224.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 291.
NÍŽNANSKÝ, J. R.: Pestovanie viniča na Slovensku a jeho odraz v chotárnych

názvoch. In: VI. Slovenská onomastická konferencia. (Nitra 4.–6. apríla 1974.) Red. M. Majtán. Bratislava. Veda, Vydavateľstvo SAV 1976, s. 236–238.

PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinische Wörterbuch. Zv. 1. Praha 1820, s. 654.

PALKOVIČ, K.: Nárečie Skalice. In: Skalica v minulosti a dnes. 1. vyd. Bratislava. Obzor 1968, s. 250.

SÁNKA, H.: Pomístní názvy brněnského okolí. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960, s. 68.

SKUTIL, J.: Mikrotoponymie a oronymie Dražanské vrchoviny, A – L. Blansko 1968, s. 35.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 766.

František Kočiš

VETNÝ ROZBOR AKO METÓDA VO VYUČOVANÍ SKLADBY

1. V súvislosti s celkovou prestavbou československej výchovno-vzdelávacej sústavy na školách sa začalo prehodnocovať i vyučovanie slovenského jazyka na základných školách (porov. napr. zborník K teórii a praxi tvorby učebníc, 1979). V intenciách prehodnocovania a zdokonaľovania tejto sústavy začal usmerňovať svoje základné i diskusné príspevky aj časopis Slovenský jazyk a literatúra v škole. Výraznejšiu formu táto tendencia dostala v tomto časopise vo farebnej prílohe Diskusie — Otázky a odpovede, ktorú redakcia zaviedla pred tromi rokmi. Okrem tejto časti časopisu ako progresívna sa ukázala aj rubrika Zo socialistických krajín, v ktorej sa pomerne podrobne komentujú najmä nové alebo pripravované učebné osnovy vo vyučovaní materinského jazyka v socialistických krajinách.

Z hľadiska prehodnocovania osnov a metodiky vo vyučovaní slovenského jazyka na základných školách osobitnú pozornosť venuje časopis aj vyučovaniu skladby, a to tak z teoretickej, ako aj z metodickej stránky. Kriticky sa stavia k niektorým výsledkom základného výskumu skladby, spracovaných vo forme učebnej látky v učebniciach alebo uverejnených v jazykovedných časopisoch (najviac sa dotýka nejednotnosti výkladu viacerých syntaktických javov), i k metóde, ktorá sa aplikuje pri vyučovaní skladby. Kritický pohľad viacerých autorov sa zaciľil najmä na jeden zo spôsobov, akým si žiaci osvojujú vedomosti o štruktúre vety a súvetia — na vetný rozbor.

2. Aby sme naznačili, akým smerom sa orientuje kritika vyučovania skladby na základných školách, odcitujeme niekoľko odsekov z článkov uverejnených v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79. Tak napr. v článku J. Ballya — A. Capiaka Učebné osnovy poľského jazyka a literatúry (č. 1, s. 28) sa píše (podotýkame, že z textu nie je celkom jasné, či je to kritický postoj poľských autorov alebo posudzovateľov osnov alebo či je to komentár autorov článku — nazdávame sa, že ide o názor autorov článku): „Doterajšie formálne a formalistické gramatické cvičenia (v ktorých žiaci mechanicky určovali tvary,

zatriedovali slová, rozoberali vety) prinášali do jazykovej zložky nudu a nezaujímali žiakov, pretože takéto „gramatikárenie“ bolo v úplnom rozpore so zásadou úzkeho spojenia školy so životom, bolo to učenie iba pre školu, a nie pre praktický život. Nový systém gramaticko-štylizračných cvičení, ako ho prinášajú komentované učebné osnovy, znamenajú (podľa podmetu *nový systém* má tu byť tvar *znamená* — pozn. F. K.) vlastne prechod od doterajšej tradičnej opisno-klasifikačnej gramatiky (založenej na opise a triedení foriem, často bez vzťahu k obsahu a funkcii) k moderne koncipovanej komunikatívnej gramatike, založenej na sémantike a štylistike.“ — V článku *Je rozoberanie viet skladba?* od A. Valiskovej a J. Ballaya (č. 2, Diskusia — Otázky a odpovede s. 1–3) A. Valisková píše: Nejednotnosť, ba priam protirečivosť vo vetnej skladbe nás vedie k otázke, či môže takéto nejednotné a rozdielne rozoberanie viet viesť žiakov k logickému mysleniu, či takéto pochybné a protirečivé určovanie vetných členov má vôbec praktický význam pre rozvoj logického myslenia žiakov a rozvoj ich štylistických schopností?“ J. Ballay (ako odpoveď na túto otázku) píše: „V súvislosti s kritikou tradičnej lingvistiky sa napríklad čoraz širšie uplatňujú tendencie vypustiť z vetnej skladby náuku o vetných členoch. Širšie experimentálne výskumy ukazujú, že žiaci celkove nechápu zmysel rozoberania viet a pomenúvania vetných členov, nemajú ujasnený ich sémantický význam, nespájajú formu s obsahom... Najmä žiaci v učňovských školách majú negatívny postoj k rozoberaniu viet a určovaniu vetných členov. Hovorí, že je to učivo iba pre školu, ale nie pre život, pretože v praktickom živote nepotrebujeme vety rozoberať, ale tvoriť a obmieňať... Vetné rozborové nevedú ani k tvoreniu, ani k obmieňaniu viet, zostávajú na úrovni nefunkčného, formalistického a často chaotického pomenúvania vetných členov — bez pochopenia celej tejto činnosti, hoci sa jej venuje mnoho vyučovacích hodín.“ — V 4. čísle spomínaného ročníka sa J. Ballay opäť k tejto téme vracia. Píše, že „vo všestranných jazykových rozboroch sa náhodne vybrané javy iba určujú a pomenúvajú, a to najčastejšie mechanicky, formálne a formalisticky“ a ďalej, že „náhodné a rozdrobené verbálne rozborové podávajú poznatky izolovane, bez vzťahu k systému a štruktúre, takže žiaci (a možno aj učitelia) ani nechápu, aký je vlastne praktický cieľ tohto všestranného rozoberania“.

3. Ak uvážime, že túto pomerne tvrdú a jednoznačnú kritiku vetného rozboru, aký sa praktizuje na našich základných školách, napísal medzi inými aj pracovník Výskumného ústavu pedagogického a že ju uverejnil ústredný pedagogický časopis, signalizuje sa tu závažný nedostatok v metóde vyučovania skladby slovenského jazyka na základných školách. Navyše, ako sa zdá, nejde tu iba o kritický postoj k tomu, že vetný rozbor sa robí zle, formálne, formalisticky a bez konkrétneho cieľa. Kritizuje sa samotný fakt, že vetný rozbor sa používa ako základná metóda syntaxe. Vetný rozbor ako metóda je podľa tejto kritiky znakom tradičnej skladby, ktorá sa vo vetnom rozbere zaoberá výlučne vetnými členmi, teda teóriou, ktorá už nevyhovuje. Preto sa popri odmietavom postoji k vetnému rozboru a k tradičnej skladbe objavujú v článkoch časopisu *Slovenský jazyk a literatúra* v škole návrhy, aby sa na základných školách začalo s vyučo-

vaním „moderne koncipovanej komunikatívnej gramatiky, založenej na sémantike a štylistike“.

J. Ballay na inom mieste (č. 2) navrhuje toto: „Namiesto rozoberania viet a určovania vetných členov žiaci napríklad zapisujú znakmi vetné štruktúry... Vetné štruktúry možno zaznamenať rozličnými znakmi... Pri zapisovaní vetných štruktúr žiaci poznávajú, ako závisí štylistická účinnosť textu od používania rozličných viet, ako vety na seba významovo nadväzujú, aké informácie prinášajú. Podľa nášho pozorovania najviac rozvíja logické myslenie a štylizačné schopnosti žiakov skladba založená na sémantike. Žiaci hodnotia vety v kontexte z toho hľadiska, aké informácie obsahujú. Napríklad veta *Maliar zavesil obraz na stenu* nás informuje: o činnosti (*zavesil*), kto je vykonávateľ činnosti (*maliar*), čo činnosť zasiahla (*obraz*), okolnosti činnosti (miesto — *na stenu*).“ — E. Slavkovská (č. 6, v diskusii) je toho názoru, že „rozdielne názory vo formálnej skladbe by sa najlepšie odstránili zavedením sémantickej skladby... Sémantická skladba sa zdá byť vhodná pre školu práve preto, že sa v nej používajú priame pomenovania obsahových významov vo vete, čo vylučuje také rozpory a protirečenia, aké sú v tradičnej skladbe.“ — Ešte zreteľnejšie sa vyslovuje E. Bajžíková (v 5. čísle): „Základnou požiadavkou pri vyučovaní skladby je požiadavka syntetického pohľadu na jazykové javy, preto v skladbe pri výklade konštrukcií vychádzame zo sémantického a funkčného hľadiska... Skladbu chápeme predovšetkým ako tvorenie, a nie ako rozbor konštrukcií.“

4. Náročky sme odcitovali príslušné miesta z časopisu Slovenský jazyk a literatúra v škole, aby sme umožnili čitateľom komplexnejšie posúdiť názory uvedených autorov na vetný rozbor v škole, no najmä — obrazne povedané — obrat o stoosemdesiat stupňov v nazeraní na jednu z metód vyučovania skladby, ktorý by sme mohli stručne charakterizovať takto: nie rozbor, ale tvorenie viet. I keď tento zvrät v metodike (i jeho zdôvodnenie) je viac proklamatívny než teoreticky prepracovaný, nie je možné obísť ho bez povšimnutia tak z metodologického hľadiska, ako aj z hľadiska vedeckého výkladu syntaktických jednotiek. Všimneme si preto najmä metodologické pozadie vetného rozboru.

Keď dieťa opúšťa materskú školu, podľa požiadaviek osnov jazykovej výchovy má vedieť plynule sa vyjadrovať, viesť dialóg so seberovnými i s dospelými. To značí, že primerane svojmu veku ovláda reč a spravidla nemá v tomto smere nijaké ťažkosti. Na základnej škole sa žiak v plynulom vyjadrovaní zdokonaľuje tým, že sa ďalej stimuluje jeho rečová potencia (čítaním, samostatným rozprávaním, reprodukovaním textov ap.), ale najmä tým, že za pomoci učiteľa postupne vniká do základov svojho vyjadrovania, do systému svojho jazyka, začína svoj materinský jazyk, svoju reč analyzovať, začína poznávať jednotlivé jazykové prostriedky z gramatickej i štylistickej stránky. Reč žiaka prestáva byť živelná, žiak ju začína vedome a uvedomene tvoriť a cieľavedome využívať, začína vedome štylizovať.

Výsledkom takéhoto poznania jazyka je to, že žiak je schopný formovať svoje myšlienky do adekvátneho ústneho i písomného prejavu na primeranej výslovnostnej, pravopisnej, gramatickej i štylistickej úrovni.

Proces školského vzdelávania je teda poznávací proces. A tak aj vyučovanie slovenského jazyka a konkrétne aj skladby slovenského jazyka je predovšetkým poznávací proces. Poznanie, poznávací proces je však založený na analýze, pretože „keď si pozorne všímame predmety, tak si všímame ich jednotlivé zložky, vzťahy, časti, vlastnosti, t. j. rozoberáme, analyzujeme ich“ (Filkorn, 1960, s. 91). Je všeobecne známa pravda, že vedecké poznanie, veda je výsledkom analýzy a že bez analýzy niet poznania ani vedy. Nazdávame sa, že aj bez ďalšieho citovania dôkazov o nevyhnutnosti analýzy, rozboru je jasné, že ani v školskom poznávaní zákonitostí skladby slovenského jazyka sa v nijakom prípade nezaobídeme bez analýzy, bez rozboru vetných či súvetných celkov. Tvrdenie, že vo vyučovaní skladby sa treba zamerať nie na rozbor, ale na skladanie viet, je tvrdenie nevedecké, lebo je v rozpore so základnými požiadavkami vedeckého poznania, ktoré tým, že skúma podstatu vecí, eo ipso ich analyzuje. Preto ani tá najelementárnejšia školská metodika nemôže takúto základnú požiadavku, podmienku pri výklade syntaktických javov na úrovni základnej školy negovať. Ak sa spomínaní kritici dovoľávajú takej metódy vo vyučovaní skladby, podľa ktorej by sa žiaci učili vety skladať, zabúdajú na to, že ak chceme žiakov naučiť vety tvoriť, musíme ich najprv naučiť, z čoho sa veta skladá a podľa akých princípov sa skladá, musíme ich naučiť vety rozoberať. A čím lepšie a dokonalejšie ich to naučíme, tým lepšie a zručnejšie budú vedieť vety tvoriť, pretože „čím je analýza adekvátnejšia, tým viac má syntetizujúci charakter, teda tým organickejšie súvisí so syntézou, bez ktorej nemá význam. Cieľ analýzy je dôjsť k zákonitosti, teda k objaveniu formy jednoty“ (Filkorn, 1960, s. 105–106).

Ak sa niektorí výskumní pedagogickí pracovníci alebo aj niektorí učitelia nie veľmi žičlivo vyjadrujú o jazykovom rozbere a vôbec o celej terajšej vyučovacej praxi v oblasti spisovného jazyka, nie je tu podľa nášho názoru na vine analytická metóda vo vyučovaní skladby (rozboru a pod.), ale skôr neschopnosť vyučujúcich podávať tento rozbor teoreticky jednoducho, zaujímavo, s presvedčením a s prehľadom, suverénne a vždy tak, ako je to práve najpotrebnejšie. Ak učiteľ nevie príslušnú látku presvedčivo vyložiť, ak je sám neistý, žiaci nič nezískajú, ostanú v akomsi opare, v hmle, ak nie v strachu pred vlastným materinským jazykom. Ak J. Ballay konštatuje, že „vo všestranných jazykových rozboroch sa náhodne vybrané javy iba určujú a pomenúvajú, a to najčastejšie mechanicky, formálne a formalisticky“ a ďalej že „náhodné a rozdrobené verbálne rozboru podávajú poznatky izolované, bez vzťahu k systému a štruktúre, takže žiaci (a možno aj učitelia)

ani nechápu, aký je vlastne praktický cieľ tohto všestranného rozoberania“, potom so slovenským jazykom na našich školách je naozaj zle, ale vinu nemožno v nijakom prípade zvaľovať na metódu všestranných rozborov. Tie — ako sme ukázali — sú potrebné z metodologickej stránky ako nevyhnutný základ poznávacieho procesu. Aby žiaci poznali stavebné prvky syntagmy, vety, súvetia, aby poznali tie jazykové prostriedky, ktoré vo svojom plynulom vyjadrovaní používajú, to sa dá dosiahnuť jedine tak, že sa týmito skladobnými prvkami budú zaoberať — najprv v ich izolovanej forme, potom v ich syntaktickej spojitosti či syntagmatickej závislosti.

Zaznávaním analytického prístupu k syntaktickým celkom sa vlastne odmieta aj základné východisko poznávania materinského jazyka žiakov — útvary umeleckej i náučnej literatúry ako vzory jazykového prejavu. Žiakovi sa predsa takmer na každej vyučovacej hodine predkladá na čítanie a rozoberanie hotový text, skladajúci sa z viet a súvetí. Tým akoby sa žiakovi hovorilo: takto sa nauč vyjadrovať aj ty, takto sa nauč skladať vety aj ty. V primeranom rozbere (lexikálnom, morfológickom, syntaktickom i štylistickom) sa potom žiakovi ukáže, v čom je majstrovstvo umeleckého textu, logickosť a presnosť vedeckého textu, v čom je účelnosť i krása bežného hovorového vyjadrovania. A to sa dá ukázať iba rozborom, analýzou, poukazom na jednotlivé prvky, na jednotlivé skladobné prostriedky, na ich miesto vo vete, na ich poradie, hierarchiu, vzájomnú súvislosť a podmienenosť, na to, ktorý člen vety (možno ho nazvať aj ináč) akú má funkciu atď. Nazdávame sa preto, že nemožno dať za pravdu žiakom učňovských škôl (podľa referovania J. Ballaya), keď hovoria, že „rozoberanie viet je učivo iba pre školu, nie pre život, pretože v praktickom živote nepotrebujeme vety rozoberať, ale tvoriť a obmieňať“. Nemožno s nimi súhlasiť, lebo aj vo výuke svojho odboru sa dennodenne môžu a musia učni presviedčať, že napr. narábanie, práca s akýmkoľvek strojom vyžaduje poznanie jeho súčiastok. Opravu stroja môžu urobiť jedine hľadaním chyby v jeho súčiastkach.

Nemožno preto zatracovať vetné rozборы len preto, že sa na našich školách často robia mechanicky alebo bezducho. Nie je to chyba metódy, ale chyba v jej realizácii. Neobraňujeme vetný rozbor ako samospasiteľnú metódu alebo ako jedinú metódu. Nechceme ju absolutizovať. Poukazujeme skôr na jej prirodzené miesto vo vyučovaní materinského jazyka ako logického a metodologicky nevyhnutného postupu. Či budeme vyučovať syntax tradičnú (formálnu), či tzv. intencnú alebo sémantickú syntax, analýze viet, vetných útvarov sa nevyhneme. Na začiatku sme uviedli, že v diskusii o syntaxi (vyvolanej neistotou okolo sporného spojenia *ostal vzadu pri plote*) sa odporúča zaviesť vyučovanie tzv. sémantickej syntaxe. Napríklad E. Slavkovská (1978/79, s. 3 — Diskusie) ju odporúča preto, lebo sémantická

syntax je založená na centrálnom postavení slovesa ako funkтора vety. Ak však chceme toto centrálné postavenie slovesa vo vete (a nie je to v skladbe nijaká novota) pred žiakmi primerane vysvetliť, musíme ho vo vete nájsť, do istej miery ho izolovať a v takejto forme poukazovať na jeho vlastnosti ako centrálného člena a potom na všetky prvky (argumenty či participanty), ktoré na seba viaže (porov. napr. postup vo vyučovaní skladby v článku E. Bajzíkovej: Vyhľadajte v texte všetky slovesá...). Opäť musíme hovoriť o agense či paciense, o prvkoch, ktoré majú objektový, okolnostný či atributívny význam. Nie je to zasa analýza, nie je to rozbor? Na 4. strane svojho diskusného príspevku vyratúva E. Slavkovská sémantické obsahové významy a zoskupuje ich do desiatich bodov. Nie je to analýza týchto prvkov? Hádám ešte ťažšia a náročnejšia ako tradičný syntaktický rozbor, pri ktorom tiež možno (a podľa nášho názoru oveľa prístupnejším spôsobom) poukázať na všetky významové či sémantické alebo obsahové stránky vetného člena.¹

5. Rozdielnosť, ba dokonca protirečivosť vo výklade niektorých syntaktických javov v našej doterajšej syntaxi nie je nič neprirodzené. Je to zákonitosť vedeckého výskumu a vplyv nevyhnutného subjektívneho prvku. Je však v našej skladbe až toľko sporných, nevyriešených miest, že by to ohrozovalo plynulosť a spoľahlivosť školského výkladu? Zaste nie. A tak ak vyučovanie skladby v našich školách založené na rozboroch nie je efektívne alebo nie je na želateľnej úrovni, chyba bude niekde inde. Veľmi správne sa v diskusii v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole poukázalo na to, že do školských osnov a potom do učebníc sa novšie poznatky z výskumu dostávajú veľmi pomaly a oneskorene. Učebnice však nie sú a nemôžu byť jediným zdrojom poučenia najmä nie pre učiteľa. Sú tu ešte špeciálne pomôcky, ktoré píše aj učiteľia (napr. máme osobitné príručky na vetné rozbor), sú tu jazykovedné časopisy, školské teoretické i metodické pomôcky, jazykovedné publikácie, periodiká, zborníky. Vždy sa z nich dá čosi získať, len ich treba mať a občas v nich listovať. Tu je však dôležité, aby si učiteľ získané vedomosti v maximálnej miere objektivizoval, to značí, aby si všetko nevykladal pred sebou i pred deťmi podľa svojho, ale v súlade so všeobecnými poznatkami. V tomto smere majú naši učitelia

¹ Nazdávame sa, že so sémantickou syntaxou si v škole ešte začínať nemôžeme, lebo v našej jazykovede (ale ani v jazykovede iných slovanských jazykov) neexistuje pre ňu také pevné teoretické zázemie, že by sa jej poznatky mohli prenášať do školskej výuky. Nie je vypracovaná ani terminológia a najväčšou prekážkou je to, že nie je vypracovaný celý systém sémantickej syntaxe. Čo z toho, že vieme čosi zo sémantiky jednoduchej vety. Jednoduchá veta nie je celá syntax! A tak vkladať do nej takú veľkú nádej ako napr. E. Slavkovská alebo aj J. Ballay v tom zmysle, že zavedením tejto syntaxe sa odstránia rozpory, ktoré sa vyskytujú vo formálnej skladbe, je dosť nereálne. Z odbornej literatúry vieme, že ani v sémantickej syntaxi nie sú výklady jednotlivých syntaktických javov rovnaké, že je tu pomerne veľký rozptyl aj v metodologickom prístupe.

slovenčiny ešte veľa podlžností. Na druhej strane však treba upozorniť, že nie všetko, o čom sa píše alebo diskutuje v jazykovedných časopisoch, treba hneď preniesť do školských učebníc. Škola je povinná pridržiavať sa toho učiva a v takom rozsahu, ako sa podáva v učebniciach. Je len prirodzené, že základný výskum slovenského jazyka (v tom aj skladby) ide ďalej, poznanie jazykového systému sa prehľbuje, o mnohých syntaktických javoch sa diskutuje atď., ale to neznačí, že podľa momentálnej situácie v základnom výskume máme upravovať aj situáciu vo vyučovaní slovenského jazyka na základných školách. Problémové veci patria do štúdia učiteľov, resp. do prednášok a seminárov na vysokých školách, ale nie do základných škôl. Preto nemožno pokladať za oprávnené výčitky učiteľov na adresu jazykovedcov, že napr. nejaký syntaktický jav vykladajú rozličným spôsobom. Je to ich právo a povinnosť, aby o svojom výskumnom probléme diskutovali a mali aj svojský názor. Odlišné názory ostávajú v rámci jazykovedných časopisov, nemožno ich priamočiaro prenášať do školy. Bolo by však veľmi prospešné, keby sa výskumní pracovníci a učitelia častejšie stretávali na pracovných seminároch, konferenciách, aby si veci vyjasňovali, názory zjednotili, aby autori učebníc slovenského jazyka mohli výklady jazykových javov v príslušných učebniciach novelizovať, ale na pevnom a relatívne ustálenom teoretickom základe.

6. Ďalšiu príčinu neefektívnosti vetných rozborov vidíme v metodickej prešpekulovanosti učebníc slovenského jazyka. Ich výkladový text je rozdrobený, nemožno v ňom nájsť súvislý výklad o príslušnom syntaktickom jave. Sú tam samé opakujte, pozorujte, zapamätajte si, napíšte a pod. a to všetko je prepletené často nevhodnými textami a nefunkčnou grafickou úpravou. Pre žiaka sú také učebnice trápením a zbytočným závažím v školskej aktovke. Na naše učebnice (a nielen slovenského jazyka) sa veľmi akútne vzťahuje to múdre menej by bolo viac. Nemožno sa preto čudovať, keď žiaci slovné či vetné rozborov robia zväčša mechanicky a bez záujmu a nevidia praktický zmysel týchto tzv. jazykových rozborov. Je to však chyba týchto tzv. rozborov? Syntetizujúci zmysel celému školskému vyučovaniu môžu dať iba učitelia, a tak i vetným rozborom môžu dať zmysel a praktické zameranie iba učitelia slovenčiny. A nielen môžu, ale aj musia, lebo bez týchto rozborov sa zatiaľ na hodinách slovenského jazyka nezaobídeme. Bez oživotvorujúcej spolupráce učiteľov nám nepomôžu nijaké nové metódy, nijaké nové komunikatívne gramatiky ani sémantické pohľady na štruktúru jazyka, slovom nijaká modernizácia nám nepomôže, ak jej nevdýchnu život, zmysel učiteľa. Tak ako bezducho a nezáživne sa často vyučuje chémia, fyzika, matematika, dejepis a iné predmety, rovnako mechanicky a bez záujmu sa môžu „prešustrovať“ hodiny slovenčiny. Tu rozhoduje osobnosť učiteľa ako pedagóga, dobrého odborníka, nie po-

vrchného „učbára“. Nie je možné zvažovať vinu na nedostatočnosť metódy tam, kde totálne zlyháva učiteľ slovenčiny. Našťastie máme — a nie málo — aj dobrých učiteľov slovenského jazyka, ktorí svojou teoretickou pripravenosťou, pedagogickým majstrovstvom a jednoduchosťou výkladu vedú z každej hodiny slovenčiny urobiť priam udalosť.

7. Otázka metódy vyučovania skladby spisovného jazyka na základných školách nie je taká zložitá záležitosť, že by sa nedala riešiť teoreticky na primeranej úrovni, moderne, ale pritom jednoducho. Všetko, čo sa doteraz v metodike slovenského jazyka urobilo (vrátane vetných rozborov), má vysokú teoretickú i prakticko-pedagogickú hodnotu, preto proti doterajším osvedčeným metódam sa nemožno stavať totálne odmietavo. Rešpektovať sa a rešpektuje sa v nich vedecký prístup, prejavujúci sa v analýze syntaktických javov, v ich rozbere. Ak treba na tejto metóde niečo modernizovať, zlepšovať, toto úsilie sa nemôže rozvíjať negovaním alebo odmietaním jej základného princípu (analýzy), ale jej zdokonaľovaním, prehĺbovaním a dôsledným či dôslednejším realizovaním.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, E.: K vyučovaniu skladby. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 5, s. 142–144.

BALLAY, J. — CAPIAK, A.: Učebné osnovy poľského jazyka a literatúry. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 1, s. 26–31.

BALLAY, J.: Je cieľom iba určovanie a triedenie? Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 4, Diskusie s. 2–3.

FILKORN, V.: Úvod do metodológie vied. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. 414 s.

K teórii a praxi tvorby učebníc. Red. J. Koutun, R. Renka. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 445 s.

SLAVKOVSKÁ, E.: Predstavok a prístavok. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 6, Diskusie, s. 2–4.

VALISKOVÁ, A. — BALLAY, J.: Je rozoberanie viet skladba? Slovenský jazyk a literatúra v škole, 25, 1978/79, č. 2, Diskusie, s. 1–3.

Jozef Jacko

GENITÍV MUŽSKÝCH POMNOŽNÝCH MIESTNYCH NÁZVOV V SPISOVNEJ SLOVENČINE

L. Dvonč v štúdiách Gen. pl. substantív vzoru dub v spisovnej slovenčine (1976) a Gen. pl. substantív vzoru stroj v spisovnej slovenčine (1976) na základe analýzy gen. najmä pomnožných miestnych (zemepisných) názvov vzoru dub a stroj poukazuje na istý pohyb pádových prípon *-ø*, *-ov* nie-

ktorých pomnožných miestnych (zemepisných) názvov zakončených v nom. na -y a -e. L. Dvonč porovnáva poučky o tvorení gen. pl. v Morfológii slovenského jazyka (MSJ) so spracovaním gen. pomnožných podstatných mien vzoru dub a stroj v Slovníku slovenského jazyka (SSJ). Cieľom tejto štúdie je doplniť, resp. spresniť niektoré závery L. Dvonča.

L. Dvonč nesúhlasí s naším konštatovaním, ktoré sme vyslovili v príspevku O dvojtvaroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov (1972), že miestny názov *Čakany* má motiváciu v názve osoby. L. Dvonč zaraďuje síce názov *Čakany* medzi názvy na -any z hľadiska pôvodu (vzniku), ale z hľadiska súčasného spisovného jazyka, resp. z hľadiska jazykového vedomia používateľov súčasného spisovného jazyka treba tu podľa neho skôr vidieť súvislosť s apelatívom *čakan* (*čakany*). Na súvislosť názvu *Čakany* s apelatívom *čakan* (*čakany*) usudzuje L. Dvonč podľa významovej súvislosti miestneho názvu *Motyčky* a apelatíva *motyčka*. Podľa nášho názoru miestny názov *Čakany* nesúvisí ani v súčasnej spisovnej slovenčine s apelatívom *čakan* (*čakany*) aj preto, že sa od neho tvoria obyvateľské mená tak ako od ostatných miestnych názvov na -any: *Čakanec*, *Čakanka*. Pri súvislosti s apelatívom *čakan* (*čakany*) by sme predpokladali obyvateľské meno „Čakančan, Čakančanka“. Preto pokladáme kodifikáciu gen. *Čakán* v SSJ za odôvodnenú (ako *Vozokany* – *Vozokán*), hoci L. Dvonč v súlade s MSJ uznáva ako správny iba tvar *Čakanov*. Iná situácia je však pri miestnom názve *Balvany*, ktorý súvisí s apelatívom *balvan* (*balvany*), preto má v gen. pádovú príponu -ov: (z) *Balvanov*. V SSJ VI (1968, s. 154) sa však pri tomto miestnom názve uvádzajú nesystémové obyvateľské mená *Balvanec* a *Balvianka* a prídavné meno *balviansky* (ako od ostatných miestnych názvov na -any). V miestnom názve *Balvany* nemožno však predpokladať ani podľa pôvodu, ani zo súčasného aspektu prípony -any. Z toho dôvodu treba kodifikovať príslušné obyvateľské mená a prídavné meno v podobe *Balvančan*, *Balvančanka*, *balvanský*.

Podľa kodifikácie v SSJ VI (s. 240) sa gen. od pomnožného miestneho názvu mužského rodu *Vajnory* tvorí bez pádovej prípony, ale so zdĺžením poslednej kmeňovej slabiky: *Vajnôr-ø*. Podoba *Vajnôr* sa uvádza aj v Praktickej príručke slovenského pravopisu od A. Zaunera (1973). Táto podoba sa v bežnej praxi takmer nevyskytuje, stretávame sa iba s podobou gen. *Vajnor*, napr.: *Výhodné pre občanov z Rače, V a j n o r a Trnávky* (Práca, 11. 8. 1979, s. 14). – *Dychové orchestre z V a j n o r...* (Práca, 14. 9. 1979, s. 6). – ... z *Brodského a V a j n o r* (Československý rozhlas, stanica Bratislava, 6. 4. 1980, 18.20 hod.). – ... *hudba z V a j n o r* (Československý rozhlas, stanica Bratislava, 4. 3. 1980, 19.15 hod.).

Dôvod nepredlžovania poslednej kmeňovej slabiky v gen. pomnožného miestneho názvu *Vajnor* treba pravdepodobne hľadať v analógii s gen. pl.

niektorých podstatných mien vzoru žena. V MSJ (s. 102–103) sa uvádzajú príklady typu *potvora* – *potvor*, *stvora* – *stvor*, *amfora* – *amfor*, *metafora* – *metafor*, v ktorých sa posledná kmeňová slabika nepredlžuje.

V súčasnej jazykovej praxi je v gen. miestneho mužského pomnožného názvu *Gbely* typická pádová prípona *-ov*, hoci v doterajšej kodifikácii (SSJ VI, s. 170) sa gen. od miestneho názvu *Gbely* uvádza v podobe *Gbiel* (= *Gbiel-ø*). Tvar gen. *Gbiel* uvádza aj A. Zauner (s. 229). Z množstva dokladov na podobu gen. *Gbelov* uvedieme niektoré, napr.:

... Karol R. z *Gbelov* ... (Smena, 18. 8. 1977, s. 5). – Geológov z *Gbelov* trápí ... (Pravda, 3. 12. 1977, s. 3). – ... Hrazdilovci z *Gbelov* (Život, 3. 5. 1979, s. 47). – ... Štefan R. z *Gbelov* ... (Práca, 14. 5. 1979, s. 5). – ... prevážalo zeminu z *Gbelov* (Práca, 26. 6. 1979, s. 5). – Predseda MNV z *Gbelov* ... (Práca, 23. 8. 1979, s. 4). – ... v oblasti Kútov a *Gbelov* (Nedeľná Pravda, 19. 10. 1979, s. 10). – ... obaja z *Gbelov* ... (Práca, 6. 2. 1980, s. 6).

Je pravdepodobné, že v súlade s jazykovou praxou sa dostane pádová prípona *-ov* v gen. pomnožného názvu mužského rodu *Gbely* aj do nových príručiek súčasnej spisovnej slovenčiny.

SSJ VI (s. 222) kodifikuje miestny názov *Roztoky* ako pomnožné substantívum ženského rodu: *Roztoky*, do *Roztók*. Na základe odpovedí viacerých používateľov spisovného jazyka sme sa presvedčili, že v povedomí príslušníkov východného Slovenska (obec sa nachádza v okrese Svidník) sa miestny názov *Roztoky* pociťuje ako pomnožné substantívum mužského rodu. Motiváciou miestneho názvu *Roztoky* je podľa respondentov apelatívum *roztok* (*roztoky*), ktoré sa aj v SSJ III (s. 867) v treťom význame vykladá ako „miesto, v ktorom sa rozdeľuje vodný tok, rozvodie“. Aj podľa nášho názoru miestny názov *Roztoky* súvisí s týmto významom apelatíva *roztok* (*roztoky*), a tak navrhujeme kodifikovať tvar gen. miestneho pomnožného názvu mužského rodu s pádovou príponou *-ov*: (z) *Roztokov*.

Rodová rozkolísanosť sa v súčasnej spisovnej slovenčine začína prejavovať aj pri pomnožných miestnych názvoch *Dravce* a *Šarišské Dravce*. SSJ VI (s. 168, 233) ich kodifikuje ako substantíva ženského rodu. V bežnej jazykovej praxi sa tu však pociťuje motivácia s apelatívom *dravec* (*dravce*), takže do vedomia používateľov spisovného jazyka vstupujú pomnožné názvy *Dravce* (okres Spišská Nová Ves) a *Šarišské Dravce* (okres Prešov) ako podstatné mená mužského rodu (analogia so substantívom *diviak*, *diviaky* – *Diviaky*), pričom v gen. sa používa pádová prípona *-ov*, napr.:

... za účasti obyvateľov z Lipian, Šarišských *Dravcov* ... (Rodina a škola, 16, 1969, s. 207). – Zo všetkých treba spomenúť aspoň objekty vo Fričovciach, Toryse, Šarišských Bohdanovciach, Sedliciach, Šarišských *Dravcoch* ... (Roľnícke noviny, 30. 6. 1976, s. 8). – V Prešovskom okrese najväčší žatevný ruch

panoval na poliach ŠM v Lipanoch, Chminianskej Novej Vsi a Šarišských Dravoch ... (Roľnícke noviny, 23. 8. 1976, s. 2).

Treba súhlasiť s konštatovaním L. Dvonča, že v gen. pomnožných miestnych názvoch domáceho pôvodu, ktoré patria do vzoru dub, prípona *-ov* nie je iba pri názvoch, pri ktorých sa ešte dnes pociťuje zreteľná súvislosť s príslušnými neživotnými apelatívami muž. rodu, ale aj pri niektorých ďalších názvoch muž. rodu na *-y*, pri ktorých súvislosť s vymedzenými apelatívami chýba. Výskyt prípony *-ov* je podľa toho širší, ako sa to podáva v doterajších gramatických prácach. L. Dvonč uvádza doklady na tvary gen. pl. *Dvorníkov*, *Továrnikov*, *Trávníkov*. Z dokladov zisťujeme, že pádová prípona *-ov* v genitíve začína prenikať aj do ďalších pomnožných mužských miestnych názvov na *-y*, pri ktorých sa nepociťuje súvislosť s príslušnými neživotnými apelatívami a ktoré majú podľa súčasnej kodifikácie v gen. nulovú pádovú príponu. V poslednom čase sme sa napr. na stránkach športových rubrik viacerých celoslovenských denníkov stretli s pádovou príponou *-ov* v gen. pri miestnom názve *Topoľníky* (podľa SSJ VI, s. 236, sa vyžaduje tvar *Topoľník*), napr.:

Prehry hádzanárok Interu a *Topoľníkov*. — ... víťaza Čs. pohára *Topoľníkov* ... (Práca, 19. 2. 1979, s. 8). — Dievčatá z *Topoľníkov* ... — Celok *Topoľníkov* ... (Práca, 20. 2. 1979, s. 8). — Po jednom zákroku obrany *Topoľníkov* ... (Práca, 2. 10. 1979, s. 8). — S veľkým záujmom sa čakal zápas *Topoľníkov* s Interom (Práca, 22. 1. 1980, s. 8).

Pádová prípona *-ov* v gen. sa v tlači používa aj pri miestnych názvoch *Donovaly* a *Kordíky*, pri ktorých je v SSJ VI kodifikovaná podoba *Donovál* (s. 167) a *Kordík* (s. 188), napr.:

Naše fotografické zábery sú z *Donovalov* ... (Slovenka, 4. 2. 1977, s. 20). — Pripady z *Donovalov* ... (Pravda, 18. 12. 1978, s. 2). — ... pravidelný spoj z Taja, *Kordíkov* ... (Pravda, 23. 1. 1979, s. 4). — Z *Donovalov* cez roztrúsené uhliarske osady ... (Slovenka, 17. 8. 1979, s. 17). — ... budú štartovať z *Donovalov* ... — Turistická časť vyštartuje takisto z *Donovalov* ... (Práca, 1. 9. 1979, s. 16).

Poznamenávame, že v Praktickej príručke slovenského pravopisu A. Zaunera (s. 213) sa uvádza gen. od miestneho názvu *Donovaly* v podobe *Donovál*; tvar *Donovalov* sa označuje hviezdičkou ako nespisovný.

S pádovou príponou *-ov* sa v súčasnej spisovnej slovenčine stretávame aj pri niektorých pomnožných mužských názvoch na *-y* a *-e* (vzor dub a stroj), ktoré nie sú zaznamenané v SSJ, napr. *Pasienky* — z *Pasienkov*, *Ostredky* — z *Ostredkov*, *Kapustníky* — z *Kapustníkov*, *Kramáre* — z *Kra-*

márov, Tále — z Tálov, Zapače — zo Zapačov. Niektoré tvary máme do-
ložené, napr.:

...ktorí si nakoniec odniesli z *Pasienkov* bod (Práca, 14. 5. 1979, s. 8). —
...došlo k zmene adresy z bývalých Nižných *Kapustníkov*... (Východosloven-
ské noviny, 4. 10. 1979, s. 5). — Okrem *Tálov* sme spoznali čaro... (Smena,
29. 1. 1980, s. 7).

Podľa dokladov a výskumu, ktorý sme urobili, sa ukazuje, že nebudeme
môcť prijať návrh L. Dvonča o spresnení pravidiel o vzťahu medzi pomnož-
nými vlastnými menami a apelatívami v jeho druhej časti. Treba súhlasiť
s konštatovaním L. Dvonča, že „pri pomnož. vlastných menách patriacich
do vzoru dub majú príponu -ov vždy tie názvy, pri ktorých sa ešte dnes
pocituje zreteľná súvislosť s príslušnými neživotnými muž. apelatívami“.
Doteraz všeobecne prijímaná formulácia, že „pri názvoch, pri ktorých sa
pocituje súvislosť so životnými apelatívami muž. rodu, je nulová pádová
prípona, a to zrejme na zvýraznenie rozdielu medzi životnými a neživot-
nými podst. menami muž. rodu v gen. pl.“, ktorú spomína aj L. Dvonč
(s. 157), však už čiastočne odporuje bežnej jazykovej praxi. Na s. 362 L.
Dvonč zasa tvrdí, že „pri pomnožných miestnych názvoch sa dnes už pev-
nejšie vyhraňuje aj postavenie nulovej pádovej prípony. Je to dnes vlastne
prostriedok zdôrazňujúci neživotnosť názvu, ktorý vznikol zo životného
podstatného mena muž. rodu“. Podľa nášho pozorovania a výskumu via-
cerých používateľov spisovného jazyka pádová prípona -ov v súčasnej spi-
sovej slovenčine preniká do gen. aj takých pomnožných miestnych názvov
mužského rodu, ktoré súvisia so životnými apelatívami; napr. na auto-
busovej stanici v Košiciach hlásateľka oznamovala, že autobus do *Hutníkov*
je pristavený na stanovišti č. 14. Iné príklady:

Orgány VB z Turne zadržali aj 19-ročného Ivana K. z *Dvorníkov*... (Práca,
17. 4. 1979, s. 3). — ... všetci z *Dvorníkov*, okres Košice-vidiek (Roľnícke noviny,
4. 2. 1974, s. 4).

Z tridsaťjeden respondentov (poslucháčov Pedagogickej fakulty UPJŠ
v Prešove) tvorilo na rozdiel od súčasnej kodifikácie v SSJ VI gen. s pádo-
vou príponou -ov aj od ďalších pomnožných miestnych názvov mužského
rodu, ktoré súvisia so životnými apelatívami: *Továrniky* — z *Továrnikov*
(25), *Janíky* — z *Janíkov* (21), *Hájniky* — z *Hájnikov* (24), *Strelníky* — zo
Strelníkov (22), *Dvorníky* — z *Dvorníkov* (22), *Zbrojníky* — zo *Zbrojníkov*
(26), *Zlatníky* — zo *Zlatníkov* (24), *Hutníky* — z *Hutníkov* (25), *Železníky* —
zo *Železníkov* (26). Názov *Železníky* sa v SSJ VI neregistruje. Ide o názov
mestskej štvrte v Košiciach. Všimol som si, že Košičania hovoria „ideme zo
Železníkov“.

S pádovou príponou *-ov* tvorili tvar gen. spomenutí respondenti aj od ďalších pomnožných miestnych názvov, najmä tých, ktoré súvisia s mužskými zvieracími apelatívami (opäť v rozpore so súčasnou kodifikáciou v SSJ VI), a to v takomto počte: *Králiky* — z *Králikov* (24), *Vlky* — z *Vlkov* (24), *Prestavlký* — z *Prestavlkov* (20), *Bodíky* — z *Bodíkov* (23), *Kútники* — z *Kútnikov* (26), *Ostredky* — z *Ostredkov* (23), *Sokolníky* — zo *Sokolníkov* (26).

Aj od pomnožného miestneho názvu *Psiare*, pri ktorom sa pociťuje súvislosť so životným apelatívom *psiar*, sa tvorí gen. s pádovou príponou *-ov*, napr.: ... *a vracala sa domov, do Psiarov* (Práca, 6. 9. 1976, s. 5).

Pri pomnožnom miestnom názve mužského rodu *Spišské Vlachy* navrhuje L. Dvonč kodifikovať tvar gen. *Spišských Vlách*. L. Dvonč sa v tomto prípade odvoláva na štúdiu V. Uhlára Rod zemepisných názvov z pomenovaní etnických skupín (1971). Na s. 250 V. Uhlár tvrdí, že tvar gen. s pádovou príponou *-ov* (*Spišských Vlachov*) sa do SSJ VI dostal pod vplyvom spišského nárečia (hláskovo upravený). Podľa V. Uhlára sa v miestnom nárečí vyskytuje tvar *Vlachov* (po okolitých dedinách *Vlachoch*). Naproti tomu F. Kočiš (1975) v recenzii 12. zväzku Jazykovedných štúdií, a to pri analýze spomínanej štúdie L. Dvonča, však hovorí, že vo východoslovenských nárečiach sa i napriek istému rodovému vyrovnaniu v mn. čísle používa genitívny tvar *Vlach*, *Košic* a rovnako aj *Repaše* — *Repaš*. V. Uhlár na s. 256—257 uvedenej štúdie spomína aj miestne názvy *Nižné Šváby*, *Vyšné Šváby* a *Šváby*, ale nespomína ich genitívnu pádovú príponu. Bývalá obec *Šváby* je súčasťou obce *Solivar*, ktorá je pričlenená k Prešovu. V gen. pomn. názvu *Šváby* sa používa pádová prípona *-ov*: zo *Švábov* (nie zo *Šváb*). Pri miestnom názve *Spišské Vlachy* sa v genitíve používa tvar *Vlách* (podľa kodifikácie v MSJ), ale sem-tam sa stretneme aj s tvarom *Spišských Vlachov* (podľa kodifikácie v SSJ VI), napr.: ... *spevácky súbor Vlašan zo Spišských Vlachov* ... (Práca, 31. 3. 1980, s. 5).

L. Dvonč na s. 359 spomína našu štúdiu O dvojtvoroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov (1972), v ktorej sme upozornili na rozdiel medzi MSJ a SSJ pri určovaní tvaru gen. v názve *Tlmače*. Naše uprednostňovanie tvaru *Tlmačov* uvádza L. Dvonč i v prehľadnej tabuľke na s. 362. Naproti tomu J. Ružička v príspevku *Ako skloňujeme miestne meno Tlmače* (1960), ale aj v poučení č. 806 *Tlmače* (1971), hovorí, že ak by sme tento tvar utvorili pravidelne podľa vzoru stroj, dostali by sme sice pravidelný, ale nenáležitý tvar „*Tlmačov*“ ako „*strojov*“. Tvar *Tlmačov* je podľa J. Ružičku nesprávny, lebo v tomto prípade nejde o všeobecné podstatné meno, ale o vlastné meno obce, čiže o miestne meno. Doklady z dennej tlače však potvrdzujú, že v súčasnej spisovnej slovenčine naďalej preniká pri miestnom názve *Tlmače* genitívna prípona *-ov*, napr.:

Rozsiahla kooperácia strojárův z *Tlmačov* (Práca, 28. 10. 1976, s. 4). — ... do *Tlmačov* ... — ... dodávok z *Tlmačov* ... — Kotel z *Tlmačov* ... (Práca, 4. 11. 1976, s. 6). — Život *Tlmačov* ... (Štart, 29. 11. 1976, s. 4). — Taká je dnes verva *Tlmačov* ... (Pravda, 21. 12. 1976, s. 8). — Elena Topol'ská z *Tlmačov* ... — ... tanečný súbor Vatra z *Tlmačov* ... (Osvetová práca, október 1978, s. 30). — ... chlapcov i žien z *Tlmačov* ... — Budúcnosť *Tlmačov* ... (Pravda, 21. 12. 1978, s. 6). — Pre pracovníkov z *Tlmačov* ... (Pravda, 17. 12. 1979, s. 3).

Pripomínáme, že Praktická príručka slovenského pravopisu A. Zaunera (s. 450) uvádza genitívny tvar *Tlmáč*, kým tvar *Tlmačov* uvádza s hviezdíčkou ako nespisovný.

Záver. Pri pomnožných miestnych názvoch mužského rodu vzoru dub a stroj sa v súčasnej spisovnej slovenčine v gen. prejavuje istý pohyb, dynamickosť, a to v prospech pádovej prípony *-ov*. Ukazuje sa, že naše konštatovanie z r. 1972 vystihuje skutočnosť. Vtedy sme tvrdili, že pádová prípona *-ov* preniká do gen. uvedených pomnožných názvov preto, lebo je veľmi produktívna, je to tzv. silná relačná morféma, ktorá je ukazovateľom čísla, pádu, ale aj mužského rodu. V nezhode so súčasnou kodifikáciou si prípona *-ov* v uvedených prípadoch vynucuje svoje miesto, čomu nemožno zabrániť. Bežná jazyková prax predbieha v mnohých prípadoch doterajšie poučky. V miestnych názvoch na *-any* (typ *Turany*, *Sučany*, *Piešťany*, *Petrovany*) má však v gen. nulová pádová prípona aj v súčasnej spisovnej slovenčine pevné miesto, tu nepreniká pádová prípona *-ov*.

Literatúra

DVONČ, L.: Gen. pl. substantív vzoru dub v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 41, 1976, s. 153–160.

DVONČ, L.: Gen. pl. substantív vzoru stroj v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, 41, 1976, s. 357–362.

JACKO, J.: O dvojtvaroch v gen. pl. niektorých mužských miestnych názvov. Slovenská reč, 37, 1972, s. 95–98.

KOČIŠ, F.: Dvanásť zväzků Jazykovedných štúdií. Slovenská reč, 40, 1975, s. 246.

RUŽIČKA, J.: Ako skloňujeme miestne meno *Tlmače*. In: Jazyková poradňa. Zv. 2. Red. G. Horák — J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960, s. 145; tenže: poučenie 806. *Tlmače*. In: 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny. Red. G. Horák. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 298.

UHLÁR, V.: Rod zemepisných názvov z pomenovaní etnických skupín. Slovenská reč, 36, 1971, s. 252–260.

ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. Pravopisný slovník. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 177–536.

Konferencia o sémantike v Smoleniciach

V dňoch 14.–17. januára 1980 sa v Domove vedeckých pracovníkov v Smoleniciach konala konferencia o sémantike, ktorú usporiadal Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. Na konferencii sa zúčastnilo viac ako 70 lingvistov z dvadsiatich vedeckých a vedecko-výskumných pracovísk našej vlasti.

V úvodnom vystúpení J. Ružička, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, – v nadväznosti na XII. medzinárodný zjazd lingvistov vo Viedni (1977) – načrtol základné tendencie sémantického výskumu u nás a vyčlenil hlavné výskumné problémy v tejto oblasti. Upozornil na požiadavku, aby jazykoveda venovala viac pozornosti ontologickej problematike, pretože iba tak sa môže dostať bližšie k poznaniu podstaty jazyka ako komplexného spoločenského javu. Usporiadanie konferencie o sémantike bolo i v tomto kontexte závažnou a aktuálnou udalosťou pre lingvistický výskum v Československu.

Tak ako to vyplýva z celkového trendu v svetovej lingvistiky sedemdesiatych rokov, aj u nás sa rozvíja bádanie v oblasti sémantiky prirodzených jazykov v širokom rozsahu. Hoci sa tento výskum u nás, ako upozornil J. Ružička, vyznačuje istou roztrieštenosťou a nárazovitosťou, predsa možno menovať niektoré koncepcie, resp. pracovné kolektívy i tematické okruhy, kde sa dosiahli pozoruhodné výsledky a preukázala sa nosnosť príslušných teórií. V slovenskej tradícii pri výskume sémantiky vety (slovesa) sa oddávna rozpracúva teória tzv. intencie slovesného deja. J. Ružička tu pôvodný variant tejto teórie pokladá za priúzky a navrhuje jemnejšie rozpracovať ľavú i pravú stranu intencného poľa a využiť pritom Fillmoreovu koncepciu sémantických pádov. Za teoretickú bázu rozpracovania sémantiky odporúča J. Ružička najmä sémantické práce Lyonsa. J. Ružička napokon upozornil, že ani diachronický pohľad v sémantickom výskume sa nesmie zanedbávať. Teoretické zložky synchronickej a diachronickej lingvistiky nemôžu byť protirečivé: oba pohľady na jazykovú realitu majú sa dialekticky spájať, vzájomne stimulovať a korigovať.

Jednotlivé referáty, ktoré odzneli na smolenickej konferencii, možno zaradiť do štyroch tematických okruhov: I. Semiotické problémy sémantiky, II. Syntaktická sémantika, III. Lexikálna sémantika, IV. Konfrontačná sémantika.

V prvom problémovom okruhu odznel ako prvý referát J. Horeckého (Bratislava) *Semiotické aspekty sémantiky*, v ktorom sa vyslovilo konštatovanie, že viaceré ťažkosti a nejasnosti v základných semiotických otázkach by sa vyriešili, keby sa znak pokladal za bilaterálnu jednotku a keby sa pre fungovanie jazyka v komunikatívnych aktoch prijal náhľad, že jestvujú dva jazykové znaky: systémový a komunikačný.

Systémový znak podľa J. Horeckého nie je lineárny, ale má vertikálnu štruktúru. V zložke označovaného tvoria túto štruktúru sémantické príznaky rozličného stupňa zovšeobecnenia, kým v zložke označujúceho ju tvoria tri roviny: fonetická, onomatologická a onomaziologická. Komunikačný jazykový znak je

tiež bilaterálny: jeho signifiant tvoria rady hlások, signifié je obsadené systémovým znakom. Z tohto chápania potom vyplýva, že v zásobárni sociálne konštituovaných jednotiek nie sú uložené slová, ale systémové znaky ako ideálne objekty, zastupujúce mimojazykové objekty. Autor z toho vyvodzuje, že pre každý reálny, resp. myšlienkový objekt jestvuje v danom spoločenstve osobitný ideálny objekt, jazykový znak. Pritom poukazuje na skutočnosť, že slovo môže „obsluhovať“ viacero jazykových znakov, čiže z hľadiska lexikológie môže mať viac významov. Podľa autora nejestvuje teda izomorfizmus medzi slovom a jazykovým znakom, ale medzi významom slova a jazykovým znakom.

L. Novák (Prešov) v prednáške *Ešte raz: axiomatika semiológie lineárnych útvarov* zhrnul hlavné tézy svojej teórie o základnej štruktúrnej osnove všetkých lineárnych útvarov: začiatok – stred – koniec. Podľa autora táto osnova je inherentná mnohým spoločenským útvarom, ľudským artefaktom i prírodným javom a bez nej nemožno pochopiť ani jazyk, ktorý má tiež lineárny charakter. L. Novák svoju teóriu tu dokazuje najmä na príklade vetnej štruktúry. Od trojčlennej štruktúry prechádza cez dvojčlennú k jednočlennej, ktorú však chápe tiež ako dvojčlennú v tom zmysle, že jeden pól predikatívnej funkcie stotožňuje s mimojazykovou deixou. Autor napokon ukazuje, že jeho teória je aplikovateľná nielen pri syntagmatických parolových útvaroch, ale aj v útvaroch paradigmatických (napr. pri čísle: singulár, duál, plurál).

A. Král (Bratislava) sa vo svojom referáte *Slovo a znak* opieral o semiotickú teóriu Ch. Morrisa, ktorú pokladá za dostatočne systematickú a podnetnú aj pre marxistickú teóriu znaku. Poukazuje však na niektoré nejasné alebo problematické body v teórii Ch. Morrisa (vzťah znaku a znakového vehikula, problém interpretansu, vzťah slova a pojmu atď.).

P. Sgall (Praha) v referáte *Základy semiotiky a pragmatika* ukázal, že v sémantických koncepciách pri výskume vety zväčša chýba jasné vymedzenie roviny. Nepokladá pritom za správne vidieť v logickom prístupe k sémantike (a pragmatike) prirodzeného jazyka nový stupeň vývoja lingvistiky. Má však ísť podľa neho o dosiahnutie syntézy, ktorá by na základe jednotného prístupu umožnila využiť všetko, čo užitočné priniesol príslušný smer pre adekvátny opis prirodzeného jazyka. Podľa P. Sgalla východiskom k tomu by mohlo byť presnejšie chápanie synonymie a na ňom založený prístup k jazykovému významu. Získava sa tým jasné meradlo, čo do sémantiky zaradiť a čo nie. Napríklad štylistické rozdiely zostávajú mimo oblasti významu, lebo štylistické diferencie sú síce nositeľmi istej informácie (napr. o hovoriacom), ale nie sú to javy z oblasti vzťahu výrazov a objektov.

I. Šípóš (Bratislava) sa v referáte *Kódovanie významu a psychológia pamäti* venoval niektorým otázkam tzv. sémantickej pamäti. Na základe konfrontácie teórie sémantických príznakov, teórie asimilácie, modelov sémantickej pamäti a modelov asociatívnej pamäti ukázal, že všetky spomínané modely začínajú pracovať tam, kde sa už skončila činnosť „najobdivuhodnejšej vlastnosti pamäti“: schopnosť vybrať si relevantnú informáciu z obrovského množstva v pamäti uloženej informácie.

O. Šoltys (Praha) v prednáške *Jazyk prirodzený a jazyk fotografie v heterogenných textech* ukázal, že notáciu sémantickej štruktúry vety, používanej F. Danešom a jeho skupinou, možno s úspechom používať aj na zápis sémantickej štruktúry fotografie v heterogenných textoch.

J. Kačala (Bratislava) sa vo svojom referáte *Sémantická štruktúra vety* venoval pojmu intencie slovesného deja, ako sa vypracoval v slovenskej lingvistike, a konfrontoval ho s niektorými inými vetnosémantickými koncepciami. Sústredil sa najmä na vzťah sémantickej a gramatickej štruktúry vo vete (aktívnosť a pasívnosť gramatická, aktívnosť a pasívnosť sémantická atď.). Autor žiada urobiť pojem a termín sémantická štruktúra vety jedným z centrálnych pojmov syntaktickej teórie a precizovať ho.

E. Pauliny (Bratislava) v prednáške *Vetná výpoveď v komunikácii* podal premyslený model komunikačného aktu. Podľa referenta okolnosť, že jazykový znak je súčasťou jazykového systému, spôsobuje interindividuálnu súdržnosť významu každého jazykového znaku, a okolnosť, že v komunikačnom akte sa jazykový znak používa na výpovede o jedinečných aktoch reálnej skutočnosti, dáva možnosť pohybu vo význame jazykového znaku.

J. Mistřík (Bratislava) v referáte *Semiotika a sémantika textu* uvažoval o základných sémantických aspektoch verbálneho textu, hlavne však o jeho sémantickom aspekte v procese semiózy od štrukturovania textu až po jeho interpretáciu. Autor ukázal, že na text (rovnako ako na slovo a vetu) sa vzťahujú všetky semiotické aspekty: sigmatika, syntaktika, sémantika i pragmatika. Pri interpretácii textu z hľadiska semiotického sa však na rozdiel od interpretácie slova a vety žiada väčšia abstrakcia, pretože na jeho semióze sa zúčastňuje množstvo mimojazykových semiotických sústav a nekonečné množstvo situáčnych faktorov.

F. Daneš (Praha) v referáte *Někteří předchůdci studia větné sémantiky* venoval pozornosť dvom jazykovedcom zo začiatku nášho storočia, švédskym bádateľom A. Noreenovi a K. F. Sundénovi. A. Noreen vo svojej gramatike švédčiny načrtnol prístup, ktorý je dnes známy pod termínom „konštruovanie gramatiky jazyka zo sémantickej bázy“, a K. F. Sundén túto koncepciu ďalej rozviedol. Obidvaja spomínaní autori mali silný vplyv na V. Mathesiusa.

F. Kočiš (Bratislava) v referáte s názvom *Sémantický konstituent syntagmy* uvažoval o slovných druhoch, ktoré môžu vstupovať do syntagmatických vzťahov: substantívum, adjektívum, príslovka, sloveso, číslovka, ale už nie predložky, častice a modálne slová. Fázoové a modálne slovesá sa podľa autora približujú k hodnote gramatickej morfémy, a preto nemajú status plnovýznamového slovesa, a teda nie sú schopné vstupovať do syntagmatického vzťahu s inými slovnými druhmi.

Z. Hlavsa (Praha) v prednáške *K sémantice větných vztahů* sa zaoberal otázkou, či možno chápať determináciu ako významový vzťah medzi syntakticky nadradeným a podradeným členom syntaktického spojenia. Ukazuje, že termín determinácia sa používa veľmi rôznorodo, preto navrhuje opustiť ho a zmieriť sa s tým, že vzťahu závislosti nemôžeme pripisovať jedinú všeobecnú významovú interpretáciu.

J. Panevová (Praha) v prednáške *K otázkam homonymie a neutralizace ve stavbě věty* sa venovala homonymii a neutralizácii z hľadiska prístupu, ktorý rozčleňuje jazykový systém do niekoľkých rovín a spolu s tým chápe i znak ako rozčlenený do postupností jednotiek, spojených medzi sebou vzťahom formy a funkcie. Ukázala, že niektoré jednotky sú vo viacrovinovom funkčnom generatívnom modeli zachytiteľné bez ťažkostí, iné však potrebujú ešte ďalšie empirické skúmanie, aby mohli byť adekvátne teoreticky zachytené a osvetlené.

Referát M. Grepla (Brno) *O vzťahoch medzi výrazovou a významovou štruktúrou vety* bol zameraný na dve otázky: 1. vzťah medzi sémantikou vety v chápaní F. Daneša a jeho spolupracovníkov a jej rôznymi prejavmi vo formálnogramatických štruktúrach, 2. vzťah tzv. ilokúcií výpovedí k ich indikátorom.

J. Furdík (Prešov) v referáte *Slovotvorne motivované slovo ako jazykový znak* analyzoval pojem arbitrárnosti jazykového znaku. Reprodukčná schopnosť motivovaných slov je podľa neho nevyhnutnou podmienkou vývojovej dynamiky lexikálneho systému, „sémantická orientácia“ v motivovaných slovách je zasa dôležitým činiteľom pri komunikácii, ale aj pri delimitácii lexikálneho významu motivovaných slov. Potvrdzuje sa tým správnosť Saussurovej tézy o absolútnej arbitrárnosti a relatívnej motivovanosti jazykového znaku, čo autor formuluje aj tak, že slovotvorná motivovanosť je špecifickým prípadom arbitrárnosti slovných znakov.

K. Buzássyová (Bratislava) v prednáške *Zdroje sémantických príznakov slovotvorne motivovaných slov* ukázala, ako sa paradigmatické vzťahy ako protikladné vzťahy odvodených slov v systéme a syntagmatické vzťahy ako vzťahy spájateľnosti odvodených slov v texte realizujú na slovotvornej rovine. Na príklade spájateľnosti a synonymickej zameniteľnosti abstraktných názvov spredmetnenia vlastnosti a stavov vo vete demonštrovala úlohu syntagmatických vzťahov ako zdrojov a indikátorov sémantických príznakov slovotvorne motivovaných slov.

V. Straková (Praha) v referáte *Disperze sémantických rysů* hovorila o pohybe niektorých sémantických príznakov v jazyku, o zmenách v ich rozlíšení, v ich hierarchii, o ich prenikaní do iných typov jazykových útvarov, do iných sfér a pod., ktoré sú spojené s reštruktúraciou jazykových jednotiek.

V. Blánár (Bratislava) v referáte *Apelatívna a propriálna sémantika* sa venoval obsahovej stránke apelatív a proprií, najmä ich odlišným vlastnostiam. J. Dorula (Bratislava) vo svojom referáte *O význame slov z historického hľadiska* upozornil predovšetkým na to, že pri skúmaní významovej stavby slov v predpisovnom období sú závažné aj mimojazykové zretele, vyplývajúce zo spätosti jazyka a spoločnosti v každej etape historického vývinu.

Okrem uvedených referátov, ktoré všetky odznali na plenárnych zasadaniach, v tretí deň konferencie sa uskutočnili prednášky v sekciách: a) syntaktickej sémantiky, b) lexikálnej sémantiky.

Po referáte J. Sabola (Prešov), v ktorom autor poukázal na súhrn intonácie a významu v prirodzenom jazyku, sa v syntaktickej sekcii prednášalo o dosahu variatívnosti morfológických kategórií na sémantiku (J. Oravec, Nitra), o vzťahu medzi lexikálno-syntaktickou konverziou a synonymiou (S. Ondrejovič, Bratislava), o sémantike polopredikatívnych konštrukcií (G. Moško, Prešov), o vzťahu medzi sémantickou nasýtenosťou textu a jeho zrozumiteľnosťou (J. Findra, Banská Bystrica) a o rôznych špecifických otázkach sémantiky frazeologizmov (J. Mlacek, E. Smiešková, E. Kučerová a J. Skladaná – všetci z Bratislavy).

V lexikálnej sekcii odznali príspevky venované rozličným stránkam slovotvorného a lexikálneho významu a otázkam syntagmatických a paradigmatických vzťahov odvodených a neodvodených slov. Pozornosť sa venovala vzťahu morfológickej a sémantickej roviny (J. Bosák, Bratislava), problematike vymedzovania slovesných významov inchoatívosti, duratívosti a terminatívosti

(J. Kořenský, Praha), sémantickej analýze prenesených významov slovíes pohybu (E. Ružičková, Bratislava), synonymickým radom (M. Marsinová, Bratislava), homonymii a polysémií (M. Ivanová-Šalingová, Š. Peciar, E. Krasnovská, všetci z Bratislavy), sémantike nárečovej lexiky (I. Ripka a A. Habovštiak, Bratislava), sémantike niektorých slovo-tvorných postupov (M. Pisárčiková, Bratislava, J. Jacko, Prešov) a mnohým ďalším otázkam.

Napokon v okruhu konfrontačnej sémantiky na plenárnom zasadnutí odznel referát V. Krupu (Bratislava) o sémantickej problematike prekladu z orientálnych jazykov, J. Svetlíka (Bratislava) o sémantike jednočlennej vety v slovenčine a v ruštine, D. Kollára (Trnava) o konfrontácii adverbii v slovenčine a v ruštine, ako aj konfrontačné referáty E. Sekaninovej (Bratislava), V. Budovičovej (Praha) a i.

Hlavný prínos konferencie o sémantike treba vidieť v tom, že sa jednak ozrejmil súčasný stav a orientácia vo výskume sémantiky prirodzeného jazyka na našich pracoviskách a jednak sa v bezprostrednej konfrontácii mohla overiť nosnosť jednotlivých prístupov i konkrétnych výsledkov. Dokumentoval sa zároveň i zvýšený záujem lingvistov o filozofické otázky.

Výsledky konferencie – referáty i závažné diskusné príspevky, ktoré na nej odzneli – sprístupnia usporiadatelia odbornej verejnosti v osobitnom zborníku.

S. Ondrejovič

Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 225 s.

Treba privítať projekt, aby sa pripravila a vydala úplná séria vysokoškolských učebníc slovenčiny. Začal sa spracovaním lexikálnej roviny spisovnej slovenčiny. To nie je zlý začiatok, hoci by sa bol najprv žiadal zväzok so všeobecnými historickými a typologickými konštatáciami o slovenčine a najmä s teoretickým úvodom do celého projektu. Obávame sa, že takto začatá séria učebníc nebude spracovaná z rovnakých teoretických a metodologických pozícií, ako na to poukazujú jednotlivé kapitoly prvého zväzku o lexike spisovnej slovenčiny, ktoré majú nielen rozličnú úroveň, ale si aj protirečia najmä v základných teoretických otázkach. Chceme upozorniť na takéto časti učebnice, pričom vôbec nemáme v úmysle znevážiť dobrú úroveň knihy, ktorá vznikla pospájaním statí skúsených autorov a pedagógov – P. Ondruša, J. Horeckého a J. Furdika.

Najprv chceme upozorniť na vágne a konfúzne vysvetlenie pojmu súčasný spisovný jazyk: „Za súčasný spisovný jazyk treba pokladať ostatné desaťročia, obdobie, keď sa spisovná slovenčina uplatnila vo všetkých oblastiach slovenského národného života, v oblasti hospodárskej, politickej a kultúrnej“ (s. 5).

Z teoretických nedostatkov treba upozorniť na jednostranné a nepresné chápanie systémovosti. Zastáva sa názor, že jazykový systém pozostáva z čiastkových systémov čiže rovín (plánov) a že existuje zvuková, morfológická, syntaktická a štylistická rovina jazykového systému. Chybu vidíme v tom, že sa (vo

vysokoškolskej učebnici) neupozorňuje na to, že toto je iba jeden z možných (a v našej školskej praxi takmer výlučne spomínaný) model jazyka, lebo veď práve v starších učebných textoch (napríklad v skriptách E. Paulinyho, ktoré sa v upravenej forme znovu vydávajú knižne) opisuje sa iný model jazykovej stavby. A potom je tu otvorená otázka, či v tomto modeli možno vôbec hovoriť o osobitnej štylistickej rovine jazykového systému a najmä výslovne písať, že „štylistickú rovinu utvárajú špecifické prostriedky a pravidlá výberu lexikálnych jednotiek podľa cieľa jazykového prejavu (s. 7).

Podobne treba pripomenúť, že funkcia integratívnych vied v jazykovede chápe sa trochu skreslene. Dialektický a historický materializmus je skutočná integratívna veda a zasahuje svojou funkciou aj ontologickú oblasť. A práve v tom je sila materialistickej dialektiky pre formovanie širokej väzby jazykovedy s inými spoločenskými vedami. Ostatné všeobecné vedy, ako logika a matematika, sa uplatňujú najmä v gnozeologickej oblasti, a práve preto sa ich metódy tak často používajú na vysvetlenie konkrétnych faktov, pravda, umožňujú aj aplikáciu a modifikáciu podľa skúmanej problematiky, čím sa však menia na technické metódy a strácajú význam základných metód umožňujúcich odkryť podstatu skúmaných javov.

Osobitne treba vyzdvihnúť, že dialektický pohľad na jazykovú stavbu sa uplatňuje v chápaní systémovosti javov a tzv. rovín jazykového systému. V podstate ide o chápanie systému v jazyku ako relatívne otvoreného a súčasne o pripúšťanie vyhranených a prechodných oblastí v jazykovom systéme. Tieto správne tézy sa pekne uplatňujú vo výklade slovotvorby a vzťahu lexiky k morfológii na jednej strane a k syntaxi na druhej strane. Rovnako aj v rozlišovaní centra slovnej zásoby od prechodnej sféry a periférie slovnej zásoby.

Za citeľný nedostatok učebnice pokladáme to, že spracovanie látky aj štýl výkladu sa nápadne odlišuje v partiách spoluautorov. Možno konštatovať, že partie J. Horeckého sú skutočne učebnicové. Týka sa to spracúvania matérie aj formálneho vyjadrovania. Pekne sa narába s terminológiou. To všetko sa dá vysvetliť aj tým, že ide vlastne už o štvrtú verziu učebnicového textu. Ale partie P. Ondrusa sú vari pravým opakom. Sú to len akoby krátke excerpty pospájané celkom formálne do väčších celkov. A partie J. Furdíka majú charakter vedeckej štúdie. Pre používateľov, najmä študentov, bude silnou prekážkou nervózna veta a vôbec syntax týchto partií. Škoda, že sa tieto nápadné rozdiely neodstránili v recenznom konaní a pri konečnej úprave textu.

Nedostatok redakčnej práce sa prejavuje aj protirečeniami vecnej povahy. Napríklad chápanie konverzie na s. 90 a na s. 140. Správny, hoci netradičný je výklad na s. 90: „Preto v slovenčine nemožno hovoriť o konverzii, ale o sekundárnom využití paradigmy ako slovotvorného (odvodzovacieho) prostriedku.“ Konfúzny je najmä postoj k slovnej zásobe z hľadiska pôvodu slov. Bolo treba zjednotiť postoj k pojmu cudzie slovo a vlastne k celému procesu preberania slov z iných jazykov. Preberajúci jazyk je aktívny (presnejšie: používatelia preberajúceho jazyka sú aktívni) a tým sa odôvodňuje aj proces zdomácnovania (adaptácie) prevzatých slov a iných lexikálnych jednotiek. Iba v tomto procese možno hovoriť o cudzom čiže neadaptovanom slove. V tejto súvislosti bolo treba venovať viac pozornosti česko-slovenským vzťahom aj v tom zmysle, aby sa používal presvedčivý dokladový materiál (teda nie tak, ako sa píše na s. 193: „V najnovšom období sa preberali české slová *úkol, pilný, pilnosť, samozrejme,*

žiaden.“ Lepšie by sa tu hodili výrazy typu *záškolák*, *mať obťaž*, *tečovaná lopta* a pod.).

Takisto sa mohla pri redakčnej úprave textu zjednotiť terminológia. Je správne, že vo vysokoškolskej učebnici sa dáva prednosť medzinárodnej terminológii a že sa domáce termíny uvádzajú v zátvorkách, napr. (s. 15): Spájajú sa v ňom základné jazykové funkcie: nominatívna (pomenovacia), signifikatívna (označovacia), komunikatívna (dorozumievacia), pragmatická (prejav vzťahu používateľov jazyka k jazyku). Niekedy sa zachádza do krajnosti, napr. použitím termínov *sémantizácia*, *desémantizácia*, *transsémantizácia*, ktoré sa musia vysvetliť opisom (s. 47). Pravda, niektoré termíny, resp. pojmy sa nepoužívajú; napr. popri termíne *univerbizácia* mal byť spomenutý aj termín *multiverbizácia*.

Isté nedopatrenia treba však pripísať autorom, hoci aj tu mohla pomôcť dôkladná odborná úprava textu. Napríklad na s. 142–143 čítame zbytočný historizujúci exkurz o rozkolísanosti v oblasti tvorenia slov v 19. storočí. Alebo nedostatok bližšieho poučenia o diferenčnom slovníku, pravda, aj s poznámkou o konfrontačnom slovníku: aj také slovníky už máme. Rovnako možno vyčítovať tvrdenie na s. 139, že „celkový stupeň slovotvornej motivovanosti slovnej zásoby zostane približne konštantný“, lebo veď nové (domáce) termíny sú takmer výlučne motivované, kým demotivácia je zriedkavá. Ani tvrdenie, že sloveso ako odborný termín sa nevyužíva, neobstoí, a to vo všeobecnosti, nielen v slovenčine (s. 22).

Naše kritické poznámky sledujú cieľ, aby sa aspoň pri novom vydaní venovalo viac pozornosti vecnej úprave textu: učebnica je veľmi citlivá vec, pri jej tvorbe treba využiť všetky možnosti, ktoré sú k dispozícii. Žiaľ, nevyužili sa pri tvorbe recenzovanej knihy a je pravdepodobné, že sa nevyužijú ani pri ďalších zväzkoch série *Súčasný slovenský spisovný jazyk*.

J. Ružička

FINDRA, J. – GOMBALA, E. – PLINTOVIČ, I.: *Slovník literárnovedných termínů*. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelství 1979. 351 s.

Slovník literárnovedných termínů má podľa vyjadrenia autorov z úvodu vyplniť medzeru, ktorá v oblasti takýchto slovníkov u nás nastala, a slúžiť ako primeraná pomôcka učiteľom aj študentom na stredných školách, poslucháčom filologického štúdia na vysokých školách, ako aj ostatnej kultúrnej verejnosti. Z takéhoto určenia slovníka vyplynula aj metóda spracovania jednotlivých hesiel. Výklad sa tu netriešti na podrobné parciálne pojmy, ktoré pri istých širších pojmoch možno vyčleniť; skôr naopak – autori podávajú relatívne ucelený výklad – pokiaľ to slovníkové spracovanie dovoľuje – jednotlivých pojmov tak, že v rámci jedného hesla spracúvajú nielen nadradený pojem, ale aj pojmy jemu podradené a prípadne aj variantné označenia. Túto skutočnosť potvrdzuje niečo vyše 300 samostatných hesiel, na ďalších asi 80 pojmov, spracovaných v takých súhrnných heslách, sa tu odkazuje.

Autori vychádzajú zo širšieho pojmového a terminologického záberu literárno-

vednej problematiky, a tak sa v slovníku spracúva — okrem termínov z oblasti žánrov — aj takmer sto jazykovedných (najmä štylistických) termínov, s ktorými sa stretne vo svojej práci aj literárny vedec. Autori v tejto súvislosti konštatujú, že literárna veda a jazykoveda (najmä štylistika) si tu mnohé termíny navzájom vypožičiavajú, že pri takomto vypožičiavaní dochádza niekedy k prekryvaniu, inokedy zasa k interferencii obidvoch prístupov k takýmto pojmom a termínom.

Vlastné jazykovedné a jazykovoštylistické termíny tvoria teda takmer tretinu celého sledovaného slovníka. Ide pritom o termíny z rozličných oblastí jazyka, pravda, vždy o termíny, ktoré sa bežne uplatňujú v literárnovedných analýzach umeleckých textov. Nachádzame tu teda heslá z najvšeobecnejšej jazykovej problematiky (slovo, jazykový znak, slabika, syntax atď.), ďalej početné heslá z oblasti jazykovednej štylistiky (opis, rozprávanie, horizontálne členenie textu, dialóg a pod.) a napokon viaceré pojmy z oblasti špecifických pomenovacích prostriedkov, ktoré sa ako príznakové prvky často uplatňujú práve v umeleckom texte (poetizmy, dialektizmy, neologizmy, synonymá atď.). Keďže väčšina takýchto pojmov sa bohato exemplifikuje slovenským jazykovým materiálom, slovník poslúži aj pri poznávaní mnohých javov zo slovenského jazyka.

Slovníkové spracovanie týchto pojmov síce nedovoľuje podať ucelený výklad príslušných javov, ale na druhej strane nútilo autorov úsporne vystihnúť podstatu a súčasné chápanie príslušného pojmu. Takto sa aj jazykové a štylistické heslá javia ako stručné výklady príslušných pojmov.

Spomínaný širší pojmový záber slovníka má svoje teoretické východiská a má aj svoje praktické dôsledky. Takýto prístup vyplýva z presvedčenia autorov o potrebe užšieho spätia jazykovoštylistických a literárnoštylistických prístupov k literárnemu dielu, na druhej strane zasa vyúsťuje v tom, že sa slovník stáva príručkou nielen pre vlastnú literárnovednú oblasť, ale aj pre jazykovú zložku vyučovania slovenského jazyka. V slovníku sa takto organicky spája premyslené teoretické východisko s didaktickým zacielením celej práce (najmä na strednú školu, kde sa jazyk a literatúra vyučujú ako dve zložky jedného vyučovacieho predmetu). Tým sa stáva Slovník literárnovedných termínov užitočnou a pre svojich primárnych adresátov aj veľmi aktuálnou príručkou.

J. Mlacek

ROZLIČNOSTI

Campania — Kampánia. — V Slovníku slovenského jazyka (6. zv., 1968, s. 263) sa zaznamenáva názov *Campania* ako pomenovanie územia v Taliansku. Pravopisná podoba názvu *Campania* je pôvodná, talianska podoba názvu.

V spisovnej slovenčine popri pôvodných, úradných a či oficiálnych podobách rozličných zemepisných názvov sa používajú aj poslovenčené podoby. Najčastejšie sa takéto podoby používajú pri cudzích názvoch miest, napr. *Paris — Paríž, London — Londýn, București — Bukurešť, Warszawa — Varšava* atď. Takéto poslovenčené podoby sa vyskytujú aj pri názvoch istých území vnútri cudzích štátov, napr. *Bretagne — Bretónsko, Vlenderen — Flandersko, Gascogne — Gaskonsko, Provence — Provensálsko*. V niektorých prípadoch nejde pritom iba o pravopisné a morfológické prispôsobenie cudzieho názvu sústave spisovnej slovenčiny, ale aj o prispôsobenie z hľadiska derivačného, napr. *Provence — Provensálsko*.

Podľa nášho zistenia sa popri cudzej podobe *Campania* v spisovnej slovenčine používa aj zdomácnená, poslovenčená podoba *Kampánia*. Ide o pravopisné prispôsobenie tohto názvu. Napr.: *Okrem prírodných pôvabov Kampánie tí, ktorí mali radi voňavky, nachádzali v Kapui [!] aj zisk* (H. Fast, *Spartakus*, prel. A. Bednár, Bratislava 1954, s. 8). — *Tento tanec sa ešte tancuje v Kampánii* (E. Bullwer-Lytton, *Posledné dni Pompejí*, prel. T. Ruppeldtová, Bratislava 1969, s. 242). — *Odišiel do Nóly v Kampánii* (K. Varnalis, *Tiene rímskeho impéria*, prel. F. Štuřík, Bratislava 1964, s. 20). S písaním *Kampánia* namiesto *Campania* súvisí aj používanie poslovenčených podôb jednotlivých derivátov, napr.: *Toto prepychové zariadenie považovali Kampánčania za svoj vynález* (Bullwer-Lytton, s. 340). — *Najprv vrela s Grékmi po grécky, potom sa obrátila na Ligurcov, na Kampancov* (G. Flaubert, *Salambo*, prel. J. Felix, Bratislava 1963, s. 17).

Z dokladov vidieť, že začiatočná spoluhláska sa tu zapisuje slovenským pravopisom podľa skutočnej výslovnosti. Rozdiel nachádzame iba v zaznamenávaní kvantity v druhej slabike názvu. Najbežnejšie sa používa podoba s dlhým á (*Kampánia, Kampánčania*), zriedkavejšie podoba s a (*Kampanec*). Podľa našej mienky treba v tomto prípade písať dlhé á. Ako je známe, cudzie podstatné mená ženského rodu na -ia, podstatné mená stredného rodu na -ium a podstatné mená mužského rodu na -ius majú predchádzajúcu slabiku dlhú, ak je pred koncovým -ia, -ium, -ius jedna znelá (párová alebo nepárová) spoluhláska (b, d, g, z, h, v; m, n, l, r). Podľa toho sú v slovenčine slová zakončené na -fónia (napr. *eufónia, kakofónia*), -génia (napr. *antropogénia*), -gónia (napr. *agónia, kozmogónia, glotogónia*), na -gýnia (napr. *mizogýnia*), -chrónia (napr. *synchronia, diachronia*), -mánia (napr. *megalománia*), -énium (biénium, decénium, milénium), -énius (génium), -ínium (aluminium), -ónia (ceremónia), -ónium (amónium). V názve, ktorému tu venujeme pozornosť, je pred zakončením -ia znelá spoluhláska n, preto tu má byť pred zakončením -ia dlhá samohláska á: *Kampánia*.

Všimnime si ďalej deriváty názvu *Kampánia*. V Slovníku slovenského jazyka sa zaznamenávajú deriváty *Campanijčan, Campanijčanka a campanijský*. Ak

by sme tieto podoby prepísali do slovenčiny s *k* a dlhým *á*, dostali by sme podoby *Kampánijčan*, *Kampánijčanka* a *kampánijský*. My máme v spomenutých dokladoch podoby *Kampánčan* a *Kampanec*, resp. *Kampánec*. V tomto prípade treba venovať pozornosť dvom otázkam: 1. či má mať slovotvorný základ podobu *Kampánij-* alebo *Kampán-* (*Kampánijčan*, *Kampánijčanka*, *kampánijský*, či *Kampánčan/Kampánec*, *Kampánčanka/Kampánka*, *kampánsky*), 2. či sa pri tvorení mužského obyvateľského mena má používať slovotvorná prípona *-čan* alebo *-ec* (*Kampánčan*, či *Kampánec*).

Problematike tvorenia derivátov od cudzích zemepisných názvov na *-ia* sme venovali pozornosť v osobitnej štúdii (L. Dvonč, O derivátoch niektorých cudzích zemepisných názvov, Slovenská reč, 40, 1975, s. 97–105). Pri názvoch cudzieho pôvodu s *i* na konci základu býva v spisovnej slovenčine dvojaké tvorenie príslušných derivátov. V jednom type názvov sa slovotvorný základ tvorí rozšírením tvarotvorného základu o spoluhlásku *-j-*, napr. *Ázia* – *Ázijčan*, *Ázijčanka* – *ázijský*, *Gambia* – *Gambijčan*, *Gambijčanka*, *gambijský*, *Zambia* – *Zambijčan*, *Zambijčanka*, *zambijský* atď. V druhom prípade slovotvorný základ vzniká skrátením tvarotvorného základu o samohlásku *i*, napr. *Brazília* – *Brazílčan*, *Brazílčanka*, *brazílsky*, *Austrália* – *Austrálčan*, *Austrálčanka*, *austrálsky*, *Mezopotámia* – *Mezopotámec/Mezopotámčan*, *Mezopotámka/Mezopotámčanka*, *mezopotámsky*. Iba v niektorých nepočetných prípadoch pripúšťa Slovník slovenského jazyka dvojaké tvorenie, napr. *Monrovia* – *Monrovičan*, *Monrovičanka*, *monrovijský* aj *Monrovčan*, *Monrovčanka*, *monrovský*, podobne *Tanzánia* – *Tanzánijec/Tanzánijčan*, *Tanzánijka/Tanzánijčanka*, *tanzánijský* aj *Tanzánčan*, *Tanzánčanka*, *tanzánsky*. Trojslabičné názvy na *-ia* mávajú pravidelne slovotvorný základ s *-j-*, napr. *Ázia* – *Ázijčan/Ázijec*, *ázijský*, *Istria* – *Istrijec*, *istrijský*, *Líbya* – *Líbyjčan*, *líbyjský*, *Sofia* – *Sofijčan*, *sofijský*), štvorslabičné názvy mávajú kratšiu alebo dlhšiu podobu slovotvorného základu. Analogicky podľa názvov *Kastília*, *Astúria*, *Sardínia*, ktoré majú deriváty *Kastílčan*, *Astúrcan*, *Sardínčan* (s kratšou podobou slovotvorného základu) by sme aj pri názve *Kampánia* dali prednosť slovotvornému základu *Kampán-*. V prospech tohto riešenia hovorí aj naše doklady na podoby *Kampánčan* a *Kampanec*, resp. *Kampánec*, v ktorých je tiež kratšia podoba slovotvorného základu *Kampán-*.

Ďalej je tu otázka slovotvorných prípon pri mužskom obyvateľskom mene. Do úvahy tu prichádza prípona *-čan* alebo prípona *-ec*, t. j. forma *Kampánčan* alebo *Kampánec*. Pri tvorení obyvateľských mien od domácich, najmä však od cudzích zemepisných názvov je v súčasnej spisovnej slovenčine najproduktívnejšia prípona *-čan* (pozri L. Dvonč, Tvorenie obyvateľských mien v súčasnej spisovnej slovenčine, Slavica Slovaca, 10, 1975, s. 45–52). Takéto tvorenie sa veľmi výrazne uplatňuje aj pri cudzích zemepisných názvoch na *-ia*, *-ium*, *-io* a pod., napr. *Ázia* – *Ázijčan* (používa sa častejšie ako derivát *Ázijec*), *Gambia* – *Gambijčan*, *Zambia* – *Zambijčan* (iba formy na *-čan*) atď. Podľa toho by sme aj pri názve *Kampánia* dali prednosť mužskému obyvateľskému menu *Kampánčan*.

Zdomácnená podoba cudzieho názvu *Campania* a príslušné deriváty sa používajú nielen v slovenčine, ale aj v češtine. V češtine je to podoba *Kampánie*, s ktorou sme sa stretli napr. v preklade knihy W. Kellera *Etruskové: Poskytoval pohodlný říční přechod do Kampánie* (prel. R. Hošek, Praha 1975, s. 113). Máme tu doložené aj príd. meno *kampánský*, v ktorom slovotvorným základom

je časť *kampán*-. Nyní zaměřili vládcí dvanácti *k a m p á n s k ý c h* měst znovu svou pozornost na toto silné řecké město (s. 199).

Na záver môžeme konštatovať, že popri pôvodnej podobe *Campania* existuje v spisovnej slovenčine poslovenčená podoba *Kampánia*. Odvožené mužské obyvateľské meno má podobu *Kampánčan*, prechýlená ženská forma je *Kampánčanka* a prídavné meno je *kampánsky*. Tieto podoby treba uviesť v normatívnych jazykových príručkách. Poslovenčená podoba sa používa aj pri názve *Kalábria* (pozri v Slovníku slovenského jazyka na s. 275). čo je tiež pomenovanie istého územia (a pohoria) v Taliansku.

L. Dvonč

Cyrlometodejský, cyrlometodovský, či cyrlometodský? – V Slovníku slovenského jazyka (1959, s. 187) sa zaznamenáva prídavné meno *cyrlometodejský* ako derivát k spojeniu vlastných mien *Cyrl* a *Metod*. Podoba *cyrlometodejský* je síce v spisovnej slovenčine pomerne zaužívaná, je však z hľadiska derivačného systému spisovného jazyka neorganická. Je prevzatá z češtiny, v ktorej prídavné meno *cyrlometodějský* predstavuje náležitý derivát spojenia mien *Cyrl* a *Metoděj*. Pôvodná česká podoba *cyrlometodějský* sa po prevzatí do slovenčiny upravila iba pravopisne, v spisovnej slovenčine sa používa pravopisná podoba *cyrlometodejský*.

Stručne sa derivátu *cyrlometodejský* dotkol I. Masár v posudku jazykovej stránky jednej vysokoškolskej učebnice (Vysoká jazyková úroveň vysokoškolskej učebnice, Kultúra slova, 12, 1978, s. 282). Podľa autora ústrojná je podoba *cyrlometodovský*, ktorej základom je meno *Metod*, nie *Metodej*. Podoba *Metodej* je staršia, neživá. Autor tiež spomína, že podoba *cyrlometodovský* sa už použila v názve jedného príspevku v Kultúre slova, 3, 1969, s. 129.

Ak vychádzame zo spojenia mien *Cyrl* a *Metod*, ktoré sa používajú v spisovnej slovenčine, mali by sme používať formu prídavného mena, ktorá je utvorená od spojenia mien *Cyrl* a *Metod*. Všimnime si najprv deriváty k samotným menám *Cyrl* a *Metod*. V cit. SSJ sa na tej istej strane ako prídavné meno *cyrlometodejský* zaznamenáva aj prídavné meno *cyrlilský* s príkladom *cyrlilské písmo*. Prídavné meno *cyrlilský* je utvorené slovotvornou príponou *-ský*. V 2. diele toho istého slovníka (s. 139) sa zaznamenáva prídavné meno *metodovský* ako derivát vlastného mena (rodného mena) *Metod*, ako aj forma *metodejský* (tá na prvom mieste), ktorá však nepredstavuje organické tvorenie prídavného mena od mena *Metod* v spisovnej slovenčine, ale prevzatie hotového tvaru z češtiny (*Metoděj* – *metodejský*). Pri vlastnom mene *Metod* máme teda už v SSJ nielen tvar *metodejský*, ale aj tvar *metodovský*, ktorý je utvorený slovotvornou príponou *-ovský*.

Ako uvádza J. Horecký, osobitnú skupinu tvoria prídavné mená utvorené od osobných mien, pravda, so všeobecnou platnosťou. Prípona *-ský* býva podľa neho najmä pri názvoch rozličných historických osôb, napr. *kainský*, *samsonský*, *eolský*, *lukulský*, *epikur(ej)ský*, *homérsky*, *anacreontský*, *asklepiadský*, *štefan**ský*, *jozefský*, *jánsky*, *jakubský*, *anenský*, *leninský*, *stalinský*, *mičurinský*, *donkichotský*, *donjuanský* a pod. (Slovotvorná sústava slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 152; Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 175). J. Horecký sa zmieňuje aj o tvorení prídavných mien od osobných mien slovotvornou prípo-

nou *-ovský*. Príponou *-ovský* sa tvoria prídavné mená k neodvodeným názvom osôb (zriedka zvierat), napr. *synovský*, a ďalej k osobným menám, napr. *jóbovský*, *euklidovský*, *archimedovský*, *prometeovský*, *ábelovský*, *aristotelovský*, *oidipovský*, *silvestrovský*, *mojžišovský*, *faustovský*. Často sa tvoria takéto prídavné mená od priezvisk, napr. *štúrovský*, *hodžovský*, *voltairovský*, *bernolákovský*, *fándlyovský*, *heineovský*, *gottwaldovský*, *gorkovský* atď.

Nás tu bližšie zaujímajú prídavné mená k rodným menám. Tvoria sa príponou *-ský* aj *-ovský*. Presnejšie vymedzenie, v ktorých prípadoch je prípona *-ský*, a v ktorých zas prípona *-ovský*, sa v doterajšej odbornej literatúre nepodáva. Prípona *-ovský* sa napríklad záväzne používa, ak sa slovotvorný základ končí na skupinu spoluhlások, v ktorej na druhom mieste je sonórna spoluhláska, ako je to v prípade *Silvester* — *silvestrovský*. V iných prípadoch tento moment neprichádza do úvahy. Nedá sa pritom jednoznačne vždy určiť, prečo je v jednom prípade prípona *-ský*, ale v inom prípona *-ovský*, napr. *jakubský*, *štefanský*, ale *jóbovský*, *metodovský*, *ábelovský* a pod.

V bežnej jazykovej praxi sa popri príd. mene *cyrilometodejský* stretávame aj s prídavným menom *cyrilometodovský*, v ktorom v druhej časti je využitá podoba *metodovský*. Podobu *cyrilometodovský* popri forme *cyrilometodejský* používa napr. aj J. Stanislav v štúdiu *Staré slovenské mená* (Slovenská reč, 15, 1949/50, s. 211). Túto podobu treba pokladať za organicky utvorenú.

Popri podobe *cyrilometodejský* a *cyrilometodovský* sa používa ešte aj forma *cyrilometodský*. Porov. napr.: *Cyrilometodské slávnosti v Ríme* (Duchovný pastier, 42, 1967, s. 230). V tomto prípade sa k menu *Metod* tvorí prídavné meno slovotvornou príponou *-ský*. Takéto tvorenie je v tomto prípade možné; umožňuje ho zrejme podoba zakončenia slovotvorného základu (porov. *jozefský*, *jánsky* a i.). Z hľadiska požiadavky ustálenosti spisovného jazyka nebolo by však vhodné používať popri sebe ako rovnocenné až tri podoby prídavného mena k spojeniu mien *Cyril* a *Metod* (*cyrilometodejský*, *cyrilometodovský* a *cyrilometodský*), najmä nie súčasne dve formy *cyrilometodovský* a *cyrilometodský*. V zásade možno rovnako akceptovať formu *cyrilometodovský*, ako aj formu *cyrilometodský*. V prospech formy *cyrilometodovský* by hovorilo používanie prídavných mien na *-ovský* pri niektorých iných menách, ktoré v literatúre prichádzajú častejšie do úvahy v súvislosti s menami *Cyril* a *Metod*: k menu *Gorazd* sa používa príd. meno *gorazdovský* alebo k menu *Svorad* forma *svoradovský*.

Proti používaniu podoby *cyrilometodejský* v spisovnej slovenčine a za jej nahradenie formou *cyrilometodovský* (ktorej dávame prednosť pred podobou *cyrilometodský*) hovorí aj ďalší argument. Nepravidelné formy sa postupne zo spisovnej slovenčiny odstraňujú a nahrádzajú sa pravidelne, systémovo utvorenými podobami. M. Semjanová, ktorá venovala pozornosť tvarom prídavných mien a substantívnym derivátom od niektorých cudzích mien osôb (porov. *Epikurejec*, *epikurejský*, či *epikurovec*, *epikurovský*?, Slovenská reč, 39, 1974, s. 189–190), predpokladá, že v ďalšom vývine spisovnej slovenčiny sa formy *epikurejec*, *epikurejský* alebo *pytagorejec*, *pytagorejský* nahradia tvarmi *epikurovec*, *epikurovský*, *pytagorovec*, *pytagorovský*, ktoré sú utvorené pomocou bežných a systémových slovotvorných prípon. Nazdávame sa, že toto hľadisko treba uplatniť aj v prípade používania prídavného mena *cyrilometodovský* namiesto *cyrilometodejský*.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 45, 1980, číslo 5. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka J. Macherová. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povoľené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA, Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1980.
Kčs 8,—.
